

İçindekiler

GİRİŞ.....	2
TELEFON SESİ İLE UYANMAK.....	4
GÖK GÜRÜLTÜSÜYLE UYANMAK.....	7
10 YIL ÖNCE.....	8
RASTLANTI.....	11
İŞÇİLER - GÜÇLÜLER.....	16
DERNEKÇİLİK.....	19
MÜLTECİLER.....	22
YURTDIŞINDAKİLER.....	25
GÖZLER TÜRKİYE'YE ÇEVİRİLİRKEN.....	29
ONİKİYE BEŞ KALA.....	32
DEMİREL'İN DARBE DENEMESİ.....	37
DARBENİN AYAK SESLERİ.....	40
ALTERNATIVE TÜRKEIHILFE (ATH)	43
ALMANYA'DAKİ DAYANIŞMA HAREKETİ.....	47
HEYETLERLE TÜRKİYE'YE.....	53
ULUSLARARASI HUKUKÇULAR KOMİSYONU (İCJ).....	56
ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI FEDERASYONU (FİDH).....	61
HAMBURG SENATÖRLÜĞÜ.....	65
BREMEN HEYETİ.....	68
DEMOKRASİYE DÖNÜŞ.....	72
AMNESTY INTERNATIONAL (AI).....	75
ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ NEDİR?.....	78
TÜRKİYE İLE İLGİLİ ÇALIŞMA.....	88
YERİNDE YAPILAN İNCELEMELER.....	91
YETKİLİLERLE GÖRÜŞME.....	97
KAMPANYA.....	102
DIŞARIDAKİLER.....	106
SONSÖZ.....	110

GİRİŞ

Türkiye'de yaygın bir edebiyat türü 12 Eylül'den sonra daha da yoğunluk kazandı. Eski generaller, askeri savcılar, hükümete yakın kaynaklardan bilgi alabilen gazeteciler, kısacası politik bir geçmişe sahip olduğunu düşünen bir çok kişi anılarını yayınıyor. Böylece her halde tarihsel bir görev yerine getirdiklerini zannediyorlar. Hemen söyleyeyim: benim böyle bir iddiam yok. General değilim, Ecevit'i, Demirel'i, Özal'ı ya da başka devlet büyüklerini yakından tanımam, üstelik Türkiye'li değilim. Anadili Almanca olan Avrupa'nın sade bir vatandaşıyım.

Sıradan bir Avrupa'lı vatandaştan beni ayırdeden nokta belki Türkçe bilmemdir. Onu da Almanya'da yaşayan Türkiye'den gelen işçi, öğrenci ve mültecilere borçluyum. Ancak Türkçem hala hatasız değil. Başlangıçta Türkçe öğrenmemin tek amacı Almanca veya İngilizceyi iyi bilmeyen Türklerle anlaşabilmektir. Sorun, anlatmak istediklerimin anlaşılması idi. Kitabımdaki bozuk Türkçem için okuyucuların hoşgörülerine sığınırım. Anılarımı yazarken Kenan Evren gibi bir "ghostwriter" takımı, yani düşüncelerimi edebiyat haline getirecek, imla hatalarım ile yanlış ifadelerimi düzeltecek bir ekibim yoktu.

Sıradan bir Avrupa'lı olmama rağmen 4 yıl boyunca Türkiye'deki gelişmeleri özel bir yerden seyretme olanağıım oldu. Kitabıma ilgi gösterilecekse her halde bu büyük ölçüde [uluslararası af örgütü](#)ndeki görevimden ötürü olacak. Yeryüzündeki hükümetlerin, ama özellikle Türkiye hükümetinin "baş belası" olarak kabul edilen bir örgütün sorumlularından birisi olmuş bir kişinin özgeçmişi ilginç olur mu, bilemem. Ancak daha önce yaptığım işler, kazandığım deneyimler anlatılmazsa, "uzman" ünvanına nasıl ulaştığım zor anlaşılır. "Düşman" olarak tanıtılan bir örgütte Türkiye sorumlusu olarak çalışan insanın "Türk dostu" olduğuna inanmak istemeyenler de olur mutlaka. Fakat insan hakları alanında, belirli bir ülkede yaşayanların hakkı için çalışanların o insanların "dostu" olmaları gerekir, oradaki iktidarların değil.

Türkiye'den Almanya'ya gelenler arasında ilk arkadaşımı tanıdığımda, 12 Mart'a çok az, 12 Eylül'e ise 10 yıl vardı. Türkiye'lilere yönelik ilk faaliyetim en kötü işlerde, en düşük ücretle çalıştırılan göçmen işçiler topluluğu içindeki bazı insanlara kişisel yardım biçiminde oldu. Daha sonra bu faaliyetler, Türkiye'de politik takibe uğrayan, cezaevine atılan insanların uğradığı haksızlıklara karşı yapılan etkinliklere katılmamla daha da genişledi. Tüm bu işleri yürütebilmek için sağlam bir emeklilik maaşı vaadeden öğretmenlik görevimden ayrıldım. Böylece Türkiye dışında ilk "1402'lik" olma şerefine sahip oldum.

Dernekçilik, yabancı işçiler ve mülteci sorunu etrafında yaşadığım öğrenme sürecinden yavaş yavaş evrensel insan hakları olarak ifade edilen ilkelerin önemini görmeye başladım. Her yer ve her insan için geçerli olması istenilen bu tür değerler mevcut uygulamalarla karşılaştırıldığında; belirli bir ülkede görülen aksaklıklara işaret eden kişi veya kuruluş, ister yerli veya yabancı olsun, o ülke yönetiminin "içişlerine karışmış" olamaz, çünkü her yerde aynı kıstaslar geçerlidir. Bu yüzden, eleştiri yapabilmem için önce Türk vatandaşlığına geçmem gerekir diye bir koşul aranmamalı. Ayrıca, Türkiye'de asıl haberlerin hala BBC radyosundan alındığı bir dönemde, cezaevlerindeki sesleri pek duyulmazken, sendikalar ve dernekler susturulmuşken ve bütün toplumun tek bir kişinin icraatını izlemek zorunda bırakıldığı bir zamanda bir yabancıнын söyleyeceği şeyler vardır sanıyorum.

Kitabım bilimsel bir araştırma değil. Çok az yorum ile siyasi değerlendirme içermektedir. Bazı kişiler bunu "12 Eylül, yabancıları apolitikleştirmede bile başarılı oldu" diye yorumlayabilirler. Fakat darbelerin haksızlığı Türkiye'de çok anlatıldığı için bu görüşleri tekrar etmeye gerek görmedim.

DIŞARIDAKİLER

Yabancıların görüşleri Türkiye'de her zaman büyük bir dikkatle izlenmiştir. Bu sadece askeri ve ekonomik yardımların kesilebileceği endişesinden değil, düşünsel değerlerin büyük bir bölümünün makina parçası gibi yurtdışından ithal etme geleneğinden kaynaklanıyor olmalı. Benim amacım akıl satmak değil, günlük politika yapma iddiam da yok. Yazılarımdan ötürü yardımlar kesilmeyecek, Avrupa Topluluğu'na girişe karşı engel çıkmıyacaktır, çünkü ben o tür mercilerde karar veren insan değilim. Karar veren kişileri etkileme niyetim de yok (aksi takdirde kitabımı başka bir dilde yazardım her halde).

Bunun dışında "*turizm boykotu*" gibi tabandan gelecek eylem türleri de önermiyorum. Yabancıların Türkiye'ye gitmelerinden yanayım. Durumu yerinde görsünler ve öğrendiklerini Türkiye içinde ve dışındaki insanlarla paylaşsınlar. Ben de sık sık ikinci vatanıma gidip hasret gidermek istiyorum, düşüncelerimi saklamadan tabii. Türkiye'de bu konuda dikkatli olmak gerektiğini biliyorum. Örneğın Türk Ceza Yasası'nın 142'inci maddesini ihlal etmem söz konusu olabilir. Fakat akademik kitap yazmadığıma göre "*bilimsel sosyalizm*" ya da "*proletarya diktatörlüğü*" dememe gerek yok. Kürtçe konuşan insanların yoğun olarak yaşadıkları bölgeye Güneydoğu Anadolu diyerek, anlattıklarımın özünden bir şey kaybetmeden 142/3'den de sıyrılırım her halde.

Diğer ceza maddelerinden oldukça rahatım. 140'dan dava açılmayacak. Çünkü T.C. vatandaşı değilim. 141 de işlemez, çünkü herhangi bir örgüte üyeliğim söz konusu değil. Gerçi Türkiye'de mahkemelerin işi belli olmaz; legal partiler, sendikalar ve dernekler bile illegal örgüt sayıldıktan sonra, uluslararası kuruluşlarda çalıştığım için "*yasadışı örgüt üyesi*" olarak suçlanırsam bu büyük bir sürpriz sayılmaz. (#)

Bunun dışında bir kaç ceza maddesi daha var. Herhangi bir avukata danışmama gerek kalmadan inşallah bunlara da takılmam. 158 ve 159'dan kurtulurum her halde, çünkü iktidara "*faşist*" deme niyetim yok. İşler aksi giderse, belki 311 ya da 312'den dava açılabilir. Kimseyi suça teşvik etmeyi düşünmem, ama Türkiye'de henüz neyin suç ve neyin hak olduğuna karar verilmediğı için iki satır yazı yazmaktan ötürü her an için sanık sandalyesine düşme tehlikesi var. Neyse, o kadarını göze alacağım artık.

* * * * *

İkinci dünya(yı paylaşma) savaşı'ndan dört yıl sonra Almanya'nın bir köyünde mobilya fabrikasında işçi olarak çalışan bir baba, annemle birlikte 3 dönümlük tarlada tarımsal faaliyette bulunan, damarlarında gayrı-Alman kanı olmayan bir çiftin üçüncü (ve son) çocuğu olarak dünyaya geldim. 68 kuşağına yetişemedim, çünkü ancak 1970 yılında üniversiteye başladım. Farklı uyruğum nedeniyle 1970'lerde Türkiye'de gelişen muhalefet hareketine de doğal olarak dahil olmadım.

Kitabımda şimdiye dek yaşamımın yarısı sayılan 20 yıllık bir zaman dilimi anlatmaya çalışacağım. Kitabıma önce "*10 yıl önce - 10 yıl sonra*" adını vermeye düşündüysem de, daha sonra her bir şeyin "*dışında*" kaldığı için "*dışarıdakiler*" adını daha uygun gördüm. Belge Yayınları tarafından 5 yıldır çıkartılan "*Yeni Sesler Dizisi*" içinde daha çok "*içeridekiler*" in seslerine yer verilmişken, bu kez tamamen "*dışarıda*" olan birinin farklı bir sesini dile getirerek diziye ayrı bir boyut kazandırmak istedim.

Anlatılan 20 yıllık zaman içinde asıl darbenin hazırlığı sayılan 12 Mart dönemi yaşandı. O zaman politikadan pek haberim yoktu. 20 yılın ilk yarısında Almanya'ya "*misafir*" gelen göçmenlerin (yani başka bir biçimde dışarıda olanların) misafiri olarak toplumsal sorunlara daha çok kişisel bir çaba ile sahip çıktım. Dönmüş olanların ya da memlekette tatilini geçiren arkadaşlarımla yanında Türkiye'nin dört bir yanında konuk olup, o yörenin sorunlarını da hep aşağıdan bakarak kavramaya başladım.

Kökenim, deneyim ve az da olsa teorik bilgilerimle kimlerin yanında yer alacağım sorusunu sormama gerek yoktu. 12 Eylül'den sonra taraf seçmem, sorun değildi. Bütün

DIŞARIDAKİLER

bir toplumu değiştirme iddiasında olan bir rejim, yüzbinlerce insanı işkence altında sorgulayan, binlerce ölü ve sakat yaratan polis devleti, benim gibi bir yabancıнын da yaşamını değiştirmeyi başardı.

Hep alttakilerin yanında olduğum için yükseklerde olan insanlarla fazla ilişkilerim olmadı. Görevimden ötürü gerçi bakanlar da dahil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin değişik kademelerinde görev almış yöneticiler ile de karşılaştım. Kasım 1987 seçiminde ANAP milletvekili olarak meclise giren eski Ankara Sıkıyönetim Komutanı Recep Ergun bunlardan sadece bir tanesidir. Asıl tanıştığım ünlüler ama, devlet büyükleri değil, Aziz Nesin, Uğur Mumcu, Tarık Akan gibi tanınmış yazar ve sanatçılardır.

Arkadaşlığımın geliştiği başka "*ünlüler*" de var. Emil Galip Sandalcı, Nevzat Helvacı, Cüneyt Canver ve Erbil Tuşalp bunlardan sadece bir kaç tanesidir. Gene de en çok ilişkilerim her zaman sıradan vatandaşlar ile oldu. Mehmet'ler, Mustafa'lar, Ayşe'ler ve Fatma'lar beni belki tüm ünlülerden daha çok etkilediler. Benim için sade vatandaş olan bazıları, gösterdikleri muhalefet çabalarından ötürü Türkiye'de belirli bir üne de kavuştular. Mamak cezaevinden kaçıttan 10 yıl sonra Almanya'da kod adından vazgeçen Taner ve bir Karadeniz lokantasında çok az sohbet edebildiğim Terzi Fikri böyle arkadaşlarımdan sayılırlar.

Fikri ile bir daha konuşamıyacağım. Bunu 12 Eylül'ün icraatına borçluyum. Kalbi, cezaevi koşullarına dayanamadı. Kitabımda anlattığım 20 yıl içinde ölen başka arkadaşlarımda var. Bulgaristan'dan gelip İzmir'e yerleşen Rasim arkadaş Almanya'da yakalandığı kanserden, tüm çabalarımıza rağmen kurtulamadı. Malatya'lı Memet kesin dönüş yaptıktan kısa bir süre sonra bir trafik kazasına kurban gitti. Kürt asıllı arkadaşım Kürşat bir Kürt örgütünün kurşunları ile öldürüldü.

1950'lerde Parkinson hastalığına yakalanan, felçten kurtulma ümidini hiç bırakmayan pederim bu 20 yılın ortasında gözlerini temelli yumdu. Umut dolusu olmasını istediğim anılarımı, bahsedilen zaman diliminde yaşam mücadelesine yenik düşen arkadaşlara armağan edeceğim. Kitabın geliri ise devlet eliyle sakat bırakılan insanların iyileşmesi için uğraşan [Türkiye İnsan Hakları Vakfı](#)'na bırakıyorum.

Kitabım yayına hazırlandığı günlerde, 12 Nisan 1991 tarihinde çıkarılan "Terörle Mücadele Yasası" ile sözünü ettiğim maddeler yürürlükten kalktı. Getirilen yeniliklerin değerlendirilmesi için kitabımın SONSÖZ kısmına bakınız lütfen.

TELEFON SESİ İLE UYANMAK

12 Eylül 1980, sabah saat 6'da, yatağımın yanında bulunan telefonun sesi ile uyandım. Telefonun diğer ucunda Hamburg'dan Memet, heyecanla darbe haberini iletiyor: "Duydun mu, Türkiye'de darbe olmuş." "Yapma, nereden duyacağım ki?" "İlk haberi Bavyera Radyosu vermiş, yani NATO'nun onayı ile olmuş bir darbe bu."

Aklıma herhangi bir soru gelmiyor. Zaten epey zamandır darbe bekleniyordu. Gene de şok olmuş vaziyette, darbenin ne anlama geldiğini düşünmeye çalışıyorum. "İlk gelen haberlere göre kan dökülmeden gerçekleşmiş, parlamento feshedilmiş, sendikalar kapatılmış, her türlü siyasi faaliyet yasaklanmış, sıkıyönetim tüm illeri kapsayacak şekilde genişletilmiş ve derhal sokağa çıkma yasağı konmuş."

Demek durum sakın, ama hayat da felç olmuş vaziyette. Kimse evinden çıkamadığına göre yurtdışına çıkma olanağı da yok. Yani, Türkiye büyük bir cezaevine mi dönüştü? Siyasi faaliyet yasaklandığına göre siyaset yapanlar "içeriye" mi alınacak? Yurtdışında olanlar rahat, fakat onlara özel bir görev mi düşecek? Yapılacak şey ne olabilir? Benim yapabileceğim bir şey var mı? Yoksa Memet beni sabahın köründe ne için aramış olabilir?

Türkiye'de yaşayan insanlar, en azından Ankara'da oturanlar tank sesleriyle uyanmışlardı, ben ise telefon sesi ile uyandım, ama darbe çoğumuzu yatakta yakalamış oldu. Halbuki

DIŞARIDAKİLER

darbenin ayak sesleri çok önce duyulmuştu. Benim gibi birçok insan "Bayrak Planı"ndan habersizdi, ama yakında ordunun devlet işlerine el koyacağından kimsenin şüphesi yoktu.

Buna rağmen, hemen hemen tüm çevreler hazırlıksız yakalanmıştı. Grev hazırlığında olan 50 bin'den fazla işçinin eylemi durduruldu. Meclis aritmetiğine göre daha başka koalisyonlar arayan partiler, cumhurbaşkanı seçmek için çoğunluk arayan çevreler artık tatile gidebilirlerdi. Bundan sonra her şeyi Genelkurmay'da bulunan 5 general belirleyecekti.

Aşırı sağ yıllardır estirdiği terör ile cuntaya davetiye çıkarmaya çalışmış ve sıkıyönetimin 20 ilde ilan edilmesini başarmıştı. Bundan sonra onlara da gereksinim yoktu herhalde. Yoksa Türkeş doğrudan iktidara mı gelecekti? Hemen ilk günden teslim olmaması, sanki orduda kendisinden yana olan bir karşı cuntanın varlığına işaret ediyordu. 'Acaba anti faşist mücadelede barışçıl yöntemlerle başarıya ulaşabilir miyiz, yoksa saldırılara karşı silahlı savunma mı gerekli?' şeklindeki tartışmalar, solun birleşmesinden çok parçalanmasına neden olmuştu. Hatta öte yandan "devrimci şiddet" ya da "silahlı propaganda" adı altında harekete geçip, aşırı sağdan hiç de geri kalmayan sol gruplar da mevcuttu. Sol içi şiddetten çekinmeyen radikal grupların tepkisi ne olacaktı acaba?

Darbenin, yapıldığı yerden 3 bin kilometre uzakta bulunan beni kişisel olarak rahatsız edecek bir yanı yoktu elbette. Mesleğimi doğrudan etkileyemezdi. Ben ne coğrafya, ne de tarih dersi veriyordum. Lisede verdiğim İngilizce ve spor derslerinde politikaya yer yoktu. Hele durup dururken o derslerde Türkiye'den bahsetmek de mümkün değildi. Türkiye'ye ve oradan gelen insanlara karşı özel bir ilgim olduğunu okulda bilenler vardı. Gene de Memet beni, onlara salt bu haberi iletmem için aramış olamazdı. Bir siyasi hareketin lideri olarak, önce kendi arkadaşlarına haber vermesi daha doğal olmaz mıydı? Mutlaka örgüt içinde gereken yerlere haber vermişti ve sonra beni aramıştı. Öyle yapması daha mantıklı sayılırdı, çünkü ben örgütten değildim, sadece arkadaşı sayılırdım. Gene de, 'acaba bana özel bir görev düşer mi?' diye kendi kendime sordum ve sanki bundan sonra yaşamımın değişeceğine dair bir his içime doğdu.

Sabah saat 8'de okula vardığımda beni sıradan bir gün bekliyordu. Birkaç kişi Türkiye'de 20 yıl içinde üçüncü kez darbe yapıldığını duymuş, ama çatışmalardan ve ölenlerden bahsedilmediği için bunu fazla önemsememişti. Belki de haberlerde, Türk ordusunun, Kemalist geleneği doğrultusunda her darbeden sonra kışlalarına çekildiği ve generallerin uzun bir süre işlemeyen demokrasiyi yeniden oluşturmak istedikleri de anlatılmıştı. Gerçi öğretmen arkadaşlarım arasında darbeyi haklı bulacak kimse yoktu, çünkü askeri bir diktatörlükle demokrasinin korunacağına inanmak onlara ters gelirdi. Zaten Şili ve daha sonra Polonya örnekleri de gözler önünde duruyordu. İlgili duyan birkaç arkadaşına dersler arasında darbeye yol açan gelişmeler hakkında biraz bilgi verdim, ama ertesi gün bu konu onlar için güncel olmaktan çıkmıştı.

Okul haricinde uğraştığım bazı işler bundan sonra yoğunlaşabilirdi. 6 aydan beri, Türkiye'de yaşanan siyasi mücadelelerden, katliamlardan ve direnişlerden haber vermeye çalışan ve Almanca yayınlanan bir dergiye katkıda bulunuyordum. Darbe ile yasaklanan "Demokrat" ve "Aydınlık" gazetelerinde ve zor bir döneme girecek olan "Cumhuriyet" gazetesinde bolca bulunan malzemeleri Alman kamuoyunun ilgisine göre çevirmekle meşguldüm. Demirel döneminde uygulanan işkenceleri anlatan bir broşürümüz bitmek üzere idi. Arkadaşım Jürgen Roth ile Kamil Taylan da "Bozkurtların Etkisi Altında Bulunan Cumhuriyet" adlı bir kitabı bitirmek üzereydiler. Jürgen ve birkaç Alman milletvekili ile birlikte, bundan yaklaşık bir yıl önce "Alternative Türkeihilfe" (Alternatif Türkiye Yardımı) adlı bir kuruluş oluşturmuştuk. Amacımız, özerklik temelinde kurulmuş projelere yardım toplamak ve Alman hükümetinin Türk devletine verdiği paralardan istifade edemeyen halka doğrudan faydalı olmaktı.

Darbeden sonra generaller, destekleyebileceğimiz projelere hayat şansı bırakmayacaklardı. O halde, Jürgen ve benim gibi kimselerin işi bitmiş miydi, bundan sonra ne yapacaktık? Ayrıntısı belli olmamakla birlikte, Türkiye'de yaşayan insanların dayanışmamıza, bu kez farklı bir perspektifle de olsa, gereksinimi olacağı muhakkaktı.

DIŞARIDAKİLER

Diktatörlüğe karşı, özgürlüklerden yana olan herkese bir görev düşüyordu aslında. Direnişlerin koca ordunun zoru ile bastırılması sonucunda, ezilen bunca demokratın buna mutlaka ihtiyacı olacaktı. Gündüz okulda iken bu konular hakkında fazla düşünme olanağım yoktu, fakat akşam eve geldiğimde ilk işim o dönem saat 17.40 ile 18.20 arasında Türkçe yayın yapan Köln radyosunu dinlemek oluyordu. O gün okula gitmeden önce Alman radyosunda, resmi çevrelerce "Türk dostu" olarak bilinen ve Türkiye'ye yardım toplanmasında büyük katkısı olan Hıristiyan- Demokrat Birlik Partisi (CDU) mensubu Walter Leisler-Kiep'in bir yorumunu dinledim. Kendisi, bu durumda Türkiye'nin yalnız bırakılmamasını, müttefik olan ülkenin iç güvenliğinin sağlanmasından sonra bir an önce demokratik yola girilmesini temenni ediyordu. Bunun anlamı şuydu: Türkiye'de demokrasi artık yoktu, fakat askeri diktatörlük dahi olsa bu NATO müteffiği maddi ve manevi olarak desteklenecekti, hem de artan bir oranda.

GÖK GÜRÜLTÜSÜYLE UYANMAK

12 Eylül 1990, darbeden tam 10 yıl sonra, gene Türkiye'deyim. Bunun kaçınıcı kez ikinci vatanıma gelişim olduğunu tespit etmek oldukça zor. Fakat bu sefer, sadece iki hafta tatil yapma gayesiyle, turizm patlamasına tanık olunan bir ülkede öz be öz turistim. Günlerden Çarşamba ve o sabah çalar saatin sesi ile değil, başka bir sesle uyandım.

Saat 7.30'a varmadan bir gök gürültüsü koptu, hava gürledi, öyle şimşekler çaktı ki yatakta kalmak mümkün değildi. Elimi yüzümü yıkamama fırsat kalmadan elektrikler kesildi ve birden gökten bir yağmur seli inmeye başladı. Balkondan 200 metre uzakta olan Ege Denizi görünmüyordu. Yollar gölcük haline gelmeye başlamıştı. Öğlene dek sanki ilan edilmemiş doğal bir "sokağa çıkma yasağı" yaşadım.

20 yıl önce ilk kez bu ülkeye geldiğimde sık sık elektrikler kesiliyordu. Hatta kaldığım 7 haftanın uzun bir bölümünü geçirdiğim Karakuyu köyünde hiç elektrik yoktu. Ama bu kez köylü vatandaşların arasında değildim. Sokaklarda pek Türkçe de konuşulmüyordu. Almanca yahut İngilizce duyduğum zaman konuşulanları anlıyordum. Ancak Yunanca, Hollandaca ya da İtalyanca duyduğumda biraz zorluk çekiyordum. Gene de derdim bu dilleri konuşanlarla sohbet etmek değildi. Sadece Türkiye'nin bir numaralı turistik yeri olan Kuşadası'nda istirahat edip, tatilimi geçirmek istiyordum.

Hem Türkiye'de idim hem de Türkiye'de değildim. Alışveriş yaptığım bakkal aslında kamping yerinin marketi idi. Orada "Hürriyet" dışında hiç bir Türkçe gazete satılmıyordu, hep yabancı gazete ve dergiler vardı. Doğru dürüst bir gazete okumak istediğimde çarşıya kadar 3 kilometre yol yürümem gerekiyordu. Onu da her gün yapamıyordum. Ama 12 Eylül'ün 10'uncu yıldönümü olduğundan ve gazetelerin ne gibi yorumlar yapacağını merak ettiğimden yağmur biraz dindikten sonra çarşıya çıktım.

Süzülen yağmurun altında, aldığım dört gazeteyi ıslanmamaları için gömleğimin altına soktum. Yeniden eve doğru yola koyulurken, bir darbenin yıldönümünde doğal bir "felaket" sonucunda uyanmış olmanın anlamı hakkında "felsefi" düşünelere daldım. 12 Eylül "harekatı" birçok insanın arzuladığı, tarım ürünleri için uzun zaman beklenen yağmur gibi idi. Başkaları için ise turizm gelirlerini azaltan, elektriğin kesilmesine ve yolda arabaların kalmasına yol açan doğal bir "felaket" idi. Evde gazeteleri açtığımda, "Milliyet" gazetesinde sanki yağmur yağacağını bilmiş olan Hasan Pulur'un şu satırlarına rastladım: "Silahlı Kuvvetler'in emir-komuta zinciri içinde yönetime tümüyle el koyması, yağmurun yağması gibi, doğal bir olaydır."

Üstelik bu yazı tam 10 yıl önce yazılmıştı. Hasan Pulur gibi ben de 10'uncu yıldönümünde çok şey yazılacak ve "12 Eylül eleştirilecek, yargılanacak, mahkum edilecek, kimbilir belki de övülecek..." diye düşünmüştüm. Ancak Körfez'de ve SHP içinde yaşanan krizler nedeniyle birçok köşe yazarı bu konulara yer vermeyi daha uygun bulmuştu. Hasan Pulur'un pek tahmin etmediği türden övgülere de rastlamak mümkündü. Belki ciddi bir gazete sayılmazdı, ama o günlerde satışta ikinci gazete durumuna gelmiş olan "Türkiye"nin "Yorum" köşesinde Yalçın Özer şunları söylüyordu: "12 Eylül...halkın tam desteğini elde etmiş bir müdahaledir. 12 Eylül'ü karalayanlar, ülkeyi iç harbe sürükleme emeli kursaklarında kalan bir takım, toplumun dışına düşmüş [marjinaler]'dir."

"Cumhuriyet"teki başyazısında Hasan Cemal bilinen bir gerçeğin altına çiziyordu: "Bir gelişmiş ülkede savaş ya da terör tehlikesinin varlığı, demokratik yaşamı yok etmek için gerekçe sayılmaz." Ne yalan söyleyeyim, insan hakları konusunda bir yıldır "Cumhuriyet"e fark atan "Güneş" gazetesi 12 Eylül 1990 tarihinde en beğendiğim gazete idi. Neredeyse üç sayfası 12 Eylül hakkında haber, yorum ve mizahla dolu idi. Ekonomi ve insan hakları hakkında verilen rakamların dışında, Can Yücel ve Mustafa Kamil Zorti "Hazretleri"nin esprileri ile Türker Alkan'ın deve fıkrası, "ağlanacak halimize gülelim bari" felsefesi için güzel örnekler sunuyordu. Teoman Erel'in bir yorum yazısı dışında, "dizi" sayfasında dördüncü gün yayınlanan insan hakları servisi kaynaklı yazıları kendime yakın

DIŞARIDAKİLER

buldum. Melahat Sarptunalı isimli bir tutuklu annesinin öyküsünü kaleme alan Neyyire Özkan 12 Eylül'ü belki tek, ama bence en önemli açıdan ele alıyordu.

Yazıyı kendime yakın bulmam, salt her ikisini de (soruları soranı ve yanıtlayanı) tanımamdan ötürü değildi. Yıllardır insan hakları konusunda onlar gibi uğraş vermemin de tek neden olduğunu sanmıyorum. Herhalde asıl neden kendimi onlar gibi bir "tutuklu yakını" saymamdı. Yanlış anlaşılmasın, ne Türkiye'de ne Almanya'da ne de dünyanın başka bir ülkesinde yakın veya uzak hiç bir akrabam "içeride" değil. Burada, Türkiye'de siyasi nedenlerle "içeri" düşmüş, işkence görmüş, idama mahkum olmuş ya da uzun süre "yatmış" insanlara olan yakınlığımdan söz ediyorum.

Benim gibi, "içeride" hastalıklarla mücadele edenlerden, özgürlüğe kavuşma ümidini yitirmeyen nice "idamlık"dan sürekli yaşam dolu mektuplar alan her kişinin bu insanlarla ister istemez bir yakınlığının gelişmesi anlaşılır bir şeydir herhalde. Gerçek anlamda bir tutuklu yakını olmamakla beraber, tatilimi de bir tutuklu annesinin evinde geçiriyordum. Cahit 9 yıl Mamak "cehenneminde" yattıktan sonra, bir yıl önce tahliye olmuştu. Abisi ve babasının yerine "rehine" kalmasına küsmeden, gençliğinin en güzel yıllarını dayak altında ve tecrit hücrelerinde geçirmişti. Babası ve abisi, 10 yıldan fazladır yurtdışında yaşamak zorundaydılar. Bu nedenle Cahit'in 10 gün kadar önceki nikah törenine bile katılamadılar. Mustafa Ekmekçi babası, ben de abisi yerine katıldığımızı iddia ettiysek de, onların yerini gerçekten dolduramadık ve sadece el sıkıp iyi dileklerimizi sunabildik.

Yaşamın gariplikleri arasında mı saymak gerek bilmiyorum, fakat burada bir terslik var. T.C. vatandaşı değilim, AT pasaportu ile dolaşıyorum ve onun için Türkiye de dahil olmak üzere bana hemen hemen tüm sınır kapıları açık. Dursun amcanın 10 yıldır oturamadığı yazlık evinin balkonundan Ege Denizi'nin dalgalarını seyrediyorum ve Taner'i hiç görmediği dairenin telefonu ile arıyabiliyorum. Her ikisinin de bu evde tatil yapmaları yasak. Çünkü savundukları görüşlerinden ötürü vatandaşlıktan atılmışlar. Vatandaşı olduğum Federal Almanya onları kabul etmiş, ancak onlar benim sahip olduğum haklara sahip değiller. Almanya'da oy kullanamadıkları gibi, en fazla gitmek istedikleri memleketlerine de gelemezler.

Politik sürgünlere yapılan haksızlıkları yurtdışında sürekli anlatıyoruz. Türkiye'de de birçok gazeteci, yazar arkadaş bu konuyu sürekli gündeme getiriyorlar. Fakat değişen bir şey yok. Adın Yahya Demirel değilse, Cem Karaca gibi doğrudan başbakana yakın çevrede dostun yoksa yeniden vatandaşlığa alınma ümidin ufukta görülmez. Kaldı ki 12 Eylül'ün 10 yıllık uygulamaları sadece bununla bitmiyor, çünkü

- 13 bin kişi vatandaşlıktan atılmış,
- 30 bin mülteci vatanlarına dönemiyor,
- 300 bin kişi pasaport verilmediği için yurtdışına çıkamıyor ve
- ömür boyu ya da ölüm cezası almış 3 bin kişinin daha ne kadar "içeride" yatacakları belli değil.¹

10 YIL ÖNCE

---

¹ "Terörle Mücadele Kanunu" ile son söylediklerim tümüyle geçersiz kılındığı izlenimi uyanabilir. Fakat sözkonusu yasa "af" niteliğinde olmayıp ancak bazı ceza maddelerini yürürlükten kaldırmıştır. Siyasi nedenlerle yurtdışına sığınmak zorunda bırakılmış insanların ancak % 20'si sözkonusu maddelerden yargılanıyordu veya yargılanacaktı. Onun için verdiğim rakamlardan % 20 gibi bir indirim yapmakla bir yıl içinde olan gelişmeleri de hesaba katmış oluruz.

DIŞARIDAKİLER

12 Eylül 1970 tarihinde, 21'inci yaşığünüme 6 gün, 12 Mart askeri darbesine 6 ay kala, yedi haftalık ilk Türkiye seyahatimin yarısını tamamlamıştım. Almanya'da "barbar" olarak bilinen "misafir işçilerin" (Gastarbeiter'lerin) konuğı olarak Türkiye'ye gelmişim.

Beni Türkiye'ye götüren arkadaşım Hulusi ve onun akrabası olan köylüler, misafir etmek için yarışa girmiş gibiydiler. Mutfaklarında olan her şeyi, dillerini bilmeyen, gayri müslüm, çok uzak ama çok da zengin bir ülkenin çocuğı ile paylaşmayı kendileri için büyük bir onur sayıyorlardı.

Ben ise arasıra Alman televizyonunda etnologların çeşitli araştırmalarında gösterilen, onun dışında sadece 1001 gece masallarında anlatılan, Alaaddin'in lambası yerine Hulusi'nin arabası ile ulaştığım bir dünyaya girmişim. Suların musluklardan akmayıp kuyudan çekildiğı, cereyan olmadığı için akşamları gaz lambalarının ışığı altında oturlan, topraktan yapılmış bir evde buldum kendimi. Etrafımda konuşulanları anlayacak durumda değildim. Çukur olan tuvaletlerin kullanımı da bana çok yabancıydı. 11 kişinin barındığı üç odalı evde bana bir oda ayırdıklarını, kendilerinin ise oturma odası ve küçücük mutfakta üstüste yattıklarını ancak bir hafta sonra farkedebildim.

Türkiye'nin "Teksas"ı olarak ün yapmış bir bölgeye geldiğimi de bilmiyordum. Karakuyu köyü, Afyon ilinin Dinar ilçesine 10 kilometre uzaklıkta olan takriben 50 hanelik bir köydü. Düğünlerde patlatılan silahları, gece karanlığında karşıdan gelen arabayı polis otosu sanıp pancar tarlalarına atılan tabancaları elbette gördüm. Fakat o zaman olduğu gibi bugün de bu silah tutkusunu anlayabilmiş değilim. Bu nedenle savaş aleyhtarı olarak Almanya'da askerliğe karşı çıktığımı, silah kullanmayı reddettiğimi, sadece onların dilini bilmediğim için değil, bu konuların insanlara çok yabancı olmasından dolayı da anlatamadım.

Anlatamadığım tek konu bu değildi. Köyden çıkıp İstanbul, İzmir, Antalya, Denizli, Afyon ve Akşehir gibi kentlere gittiğimde, her gün benden Almanya'da iş isteyen, "istek" yapmamı bekleyen insanlara, Almanya'nın yabancılar için iyi bir yer olmadığını da anlatamıyordum. Hulusi gibi, bir yıl Almanya'da çalışmakla araba sahibi olmuş kişiler varken, 'Almanya iyi değil' demem ne anlam taşırdı ki?

Gene de kendimi zorunlu hissediyordum. Almanya'dan oğlu geliyor diye, bizi karşılamak için köyden 100 kilometre uzaktaki Afyon'a gelmiş olan Hulusi'nin babasıyla Dinar'a dönerken, dilimin döndüğü kadar (aslında hiç dönmüyordu ya) Türklerin Almanya'da ikinci sınıf vatandaş sayıldıklarını, hiç mi hiç sevilmediklerini anlatmaya kalktım. Halbuki anlattıklarımı hemen çürütmekte olan aracın içinde seyahat ediyorduk. Köylüler haftanın yedi günü 12'şer saat çalışmış olsalar bile, ömür boyu böyle bir "eşek" satın alamazlardı. Arabanın külüstür olmasının da, veya yıllarca her ay maaşın yarısının borç olarak ödenecek olmasının da o an için zerre kadar önemi yoktu. 10 kişiyi toprak yollarda kasabaya götürüyor olması önemliydi. Hulusi hemencik "adam" oluvermişti, üstelik Almanlar kötü olsalardı, herhalde benim gibi birisi ile de arkadaşlık kurmuş olmazdı.

Acemiliğim sadece dil açısından değildi elbette. Türkiye'de yaşayan insanları tanımiyordum, gelenek, görenek, törelerinden haberim yoktu. Garibime giden olaylardan bir tanesi, köy öğretmenininin evinde sadece erkeklerin katıldığı parti oldu. Aslında parti dediğim, köyden bir delikanlının düğün eğlencesi idi. Gündüz patlatılan silahları elime almamam biraz tuhaflık yaratmış ve belki bazıları tarafından erkekliğime gölge düşürecek nitelikte yorumlanmışsa da, akşamki içki faslında hiç olmazsa erkekliği kurtaracak birkaç puan toplamam için bir fırsat çıktı. Partimiz, toplantımız ya da "alemimiz" benim için sürprizlerle başladı. Kadınlar katılmadığı için erkekler birbiri ile oynuyordu (buna "dans" ediyordu denilmez herhalde). Ancak ben bu tür oyunları bilmiyordum. Demode pikapta disko havasını andıran bir iki İngilizce parça çalmaya başlayınca, benim de bazı figürleri göstermemi istediler. Ancak bu tür tiyatro sahnelerine alışkın olmadığımdan "beceriksiz" gözüktüm.

"Eğlence"nin geri kalan kısmı da, gene daha önce tanık olmadığı bir sarhoşluk yarışından başka bir şey değildi. Benim çay bardağıma doldurulan rakının üzerine bir damla su dökülürken, diğerlerine bir damla rakı ile bardak dolusu su veriliyordu. Gerçi sonuçta renkler birbirinden farklı olmuyordu ve bilmediğim bir dilde de bu duruma itiraz edemiyordum, ama yarışa eşit koşullarda katılmadığımı hemen belirtmem gerekir.

DIŞARIDAKİLER

Őerefimi sadece bira içen "yarım" erkekler ve benden önce komaya giren bir kişi kurtardı (ikincisi bendim tabii).

Her gün bir başka "pot kırmamı" sağlayan birçok olanak vardı. İlk gün özel "misafir"ın sofrası için muhtarın evinden bir masa getirildi. Ben diğerleriyle beraber yemeğe oturmak konusunda ısrar edince masa kaldırıldı ve yere tepsi kuruldu, fakat bu kez baėdaŐ kurmaktaki acemiliğim yüzünden isteğimde haksız olduğum hemen ortaya ıktı. Açık hava sinemasında çekirdek kıramıyordum. İzmir Fuarı'nda zamanın parası ile 35 liraya bana izlettirilen konserde yanımda oturan Kemal abi, Nuri Sesigzel çıkınca coŐuyordu, ben ise çok sıkıldığımdan nerede ise uykuya dalıyordum.

O tarihe kadar kasabamdan pek çıkamadığım ve dünya olaylarını çok yakından takip edemediğim için Türkiye'deki siyasi gelişmelerden de habersizdim. Hulusi ilk ve tek Türk arkadaşım sayılırdı, fakat o da Almanya'ya para kazanmak için gelmişti ve politika ile pek ilgisi yoktu. Doğrusunu söylemek gerekirse benim de politikaya karşı özel bir merakım yoktu. Pederim ile ev ve tarla iÇinde çalışan ninem ve annem beni bu tür konularda pek duyarlı kılmamıŐlardı. Okuldaki tarih dersinde de güncel olaylar pek tartıŐılmazdı. Her ne kadar '68 kuşağının ele aldığı bazı sorunlar arasında yabancı ülke olarak Vietnam önemli bir yer tutuyor idiyse de, Türkiye ya da "göçmen işçiler" konusuna oldukça yabancı idik.

İlk Türkiye gezim sırasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi son sınıf ğrencileriyle 15/16 Haziran olaylarını tartıŐtıėımı hayal meyal hatırlıyorum. Fakat dil onlar için benimkinden daha büyük bir sorun olduğundan, tartıŐmamız "işçilerin eylemini biz nasıl destekleyebiliriz?" sorusunun ötesine gidemedi. İŞçilerin ne için yürüdüklerini, neden 2 Őehit verdiklerini o tarihte asla bilmıyordum. Oysa 20 yıl sonra bile bu olaydan övgü ile bahsetmek suç sayılacaktı...

Bilgisizliğimden ötürü din ve Şiddet konusunda bir sürü lüzumsuz tartışmaya girdim. Ayrıca (bazı temel bilgilerim olsaydı maruz kalmama gerek olmayacak) bir takım maceraya da srklendim. Beni nerede ise tüm Türkiye insanlarından soğutacak bir olay belleğimde oldukça taze kaldı.

Bir hafta Karakuyu'da kaldıktan sonra gezmek ve bir Alman arkadaşımın kız kardeşinin nikah törenine katılmak amacıyla 13 saatlik bir tren yolculuğundan sonra İstanbul'a geldim. Akşam saat 11'de vardığım HaydarpaŐa İstasyonu'ndan vapur ile karşı yakaya geçmem gerektiği son anda aklıma geldi. İstanbul'un Avrupa ve Asya tarafı olduğunu, coğrafya dersinde görmüş olmama rağmen hemen hatırlayamadım.

Cebime sokuŐturulan 10 lira ile zengin Almanlar'ın düğününden kovulduktan sonra iki gün İstanbul'da hedefsiz dolaŐtım. Birçok turist gibi kendimi Sultan Ahmet Camii önünde buldum. Sohbet edebileceğim Hollanda'lı, İtalyan, Japon ve Amerika'lı "hipiler" vardı. Benden farkları, onların uzun saçlarını kesmemiŐ olmaları idi ve benden çok daha fazla ülke gezmıŐlerdi. Ancak ben bildiğim 10 tane Türkçe sözcük ile onlardan dokuz kelime daha ileride idim. Onlarla bir gece külüstür bir otelde konakladıktan sonra, ertesini gün tüm turistlerin zorunlu olduğu kolera aŐısını yaptırmak için 18 yaşında olduğunu iddia eden bir Amerika'lı kızla bir süre beraber dolaŐtık. Daha sonra diğerleri ile buluŐmak için erkenden Sultan Ahmet Camii'ne geldik.

atpat Türkçe konuŐmamdan cesaret alan bir grup insan hemen etrafımızı sardı. "Nereden geliyorsunuz?" "Türkiye nasıl?" gibi sorulara bıkarcasına hep aynı yanıtı verdikten sonra adamın biri ilginç bir öneride bulundu. Kamyonu ile bize (yani Amerika'lı Yvette ve beni) Bergama, Efes, Pamukkale gibi turistik yerleri gezdirecekti ve bizden para da almayacaktı, nk Denizli'ye gidiyordu ve buralar kendisi için "yol üstü" sayılırdı. İsrarla teklifini tekrar eden adamı tanımadığımız için Yvette ve ben epey tereddüt ettik. Fakat aramızda uzun uzun tartıŐtıktan sonra böyle bir olanağın bir daha doğmayacağına karar verip gece yarısına doğru arkadaşlarla vedalaŐarak kamyon yolculuğuna başladık.

Ancak adam bizi söz verdiği yerlere gtrmemekle kalmadı, evli olmayan kızların "ortak mal" olduğunu düşünerek iki gün baŐımıza musallat oldu. Ege kıyısından gideceğimize Kütahya, Afyon, UŞak gibi yerlerden geçtikten sonra, nc gün çeşitli yalanlar uydurarak kendimizi kazasız, belasız Dinar'a atabildik. Gerçi pek tanımadığım bir insanın

DIŞARIDAKİLER

namusunu korumuştum, yani bir anlamda az dil bilgim (örneğin "genelev yok" dediğimi hatırlıyorum) ile gurur duyabilirdim, fakat o kadar kötü olmuştum ki köyde kalan erkeklere bile (Hulusi de dahil olmak üzere) "ırz düşmanı" gözüyle bakmaya başlamıştım. Ama köye vardığımızda tam tersi oldu. Kadınlar Yvette ile ilgilendiler, onu baştan aşağı yıkadılar, Müslüman olması için ikna etmeye çalıştılar. Gece, nişanlıların yanlarında çocuk yatırmak adet iken bizim yanımızda kimseyi yatırmadılar.

Yanlışımız neredeydi? Belki Sultan Ahmet Camii'ne gitmemiz hataydı. Belki bize dostça yaklaşanlara yalan söylemeyip, sadece arkadaş olduğumuzu belirtmek hataydı. Ama her şeyden önce dilini bilmediğimiz bir milletten tanımadığımız bir adamla yola çıkmamız en büyük hatamızdı herhalde.

Yedi hafta süren ilk Türkiye gezimde başımdan hep kötü olaylar geçmedi. Hemen hemen her yerde fazlasıyla konukseverliğe rastladım. Hatta köyde hiç yalnız kalamadığımdan ötürü çok sıkıldım. Küçük bir teyple "gavur" müziğini dinleyebilmek için dere kenarına kaçmama bile müsaade etmediler. Bir sürü insan bana "arkadaş" diyordu ve ben bu denli hızlı yakınlık kurmaya alışkın değildim. Hepsinin samimi olduğuna inanamazdım, çünkü "Almanya'da iş" gibi çıkar düşünceleri de vardı şüphesiz. İçimde karmaşık sezgilerle ve binbir türlü izlenimle bu ülkenin insanlarını daha yakından tanıma arzusu gelişti ve bir daha kaybolmadı.

RASTLANTI

Türklerle tanışmamın üzerinden geçen 20 yıl içinde, benimle ilk kez karşılaşanların ilk sordukları soru: "Türkçe'yi nasıl öğrendin?" olmuştur. Her defasında uzun yanıt vermekten bıkmış olduğum için, genellikle "tesadüfen" diyorum. Eğer karşımda okumuş veya hafif resmi davranan kişiler varsa "rastlantı sonucunda" diye karşılık veriyorum. Çünkü yaşadığım kasabada kamu taşıma tekeli elinde bulunduran şirket, otobüs biletlerine zam yapmasaydı, belki de Türkçe öğrenmeyecektim.

Hiç bir zaman "Türkçe öğreneceğim" ya da "bilsem fena olmaz" diye bilinçli bir karar vermedim. Neden ve nasıl bu dili öğrendiğimi anlatabilmem için öyküye biraz geriden başlamam gerekiyor.

1968 yılında askere alındım. Savaşa karşı olduğum için, kısa sürede askeri eğitimi reddetmem gerektiğini anladım. Federal Almanya Anayasası'na dayanarak verdiğim dilekçe üzerine, resmi sorgulama heyetince "savaş aleyhtarı" olarak kabul edildim. Sonra mecburi hizmetin ikinci kısmı olan 9 aylık dönemde, sivil hizmet görevlisi olarak hastanelerde, daha doğrusu kilise tarafından işletilen akıl hastanelerinde bakıcı olarak çalıştım. Mecburi hizmeti bitirdiğimde üniversitelerin bahar dönemi yeni başlamıştı. Dolayısıyla o dönem üniversiteye giremedim. Boş geçecek olan aşağı yukarı 6 aylık bir zamanı değerlendirebilmek ve felçli olan pederime bir renkli televizyon alabilmek için bir müddet fabrikada işçi olarak çalışmaya karar verdim.

O tarihlerde (Nisan 1970) Almanya'da işsizlik henüz fazla değildi. 1966/67 ekonomik krizi atlatılmıştı ve başka ülkelerden bolca "göçmen" ya da Almanca deyiimi ile "Gastarbeiter" (misafir işçi) getiriliyordu. Daha önce okul tatillerimde çalıştığım SULO (Streuber & Lohmann) isimli metal firmasına kolaylıkla vasıfsız işçi olarak girdim.

Firmada gittikçe kalabalıklaşan, Yunanistan ve Türkiye'den gelen bir işçi grubu ile karşılaştım. Onlar pek Almanca bilmediklerinden, el ve kol hareketleriyle, yani şu ünlü "Tarzanca" ile anlaşıyorduk. Ancak şu gerçek hemen dikkatimi çekti: Yunanlılar ve Türkler farklı dili konuşmalarına rağmen iyi anlaşıyorlardı. Almanlar onlarla birlikte olmuyor, yemek molalarında ayrı ayrı oturuluyor, yemekler ayrı yeniliyordu. Belki de Türk ve Yunan işçilerini rakip olarak görmediğim, işyerimi elimden alırlar diye korkmadığım ve ayrıca yabancı- yerli işçi diye bir ayırım yapmak bana ters geldiği için, hemşehrilerimin hoşlarına gitmemesine rağmen daha çok yabancıların yanında oturmaya başladım.

DIŞARIDAKİLER

Doğrusunu söylemem gerekirse, onların bir nevi arkadaşlık gösterisi olarak ikram ettikleri biberler, sucuklar ve diğer garip yemekler pek hoşuma gitmiyordu, ama kendilerini kırmamak için arasıra bir kaç parça alıyordum.

Bu arada otobüs biletlerine yapılan zam yüzünden, kasabamda "kırmızı nokta" adlı bir eylem sürdürölüyordu. Arabalarında bedava yolcu taşımaya hazır olanlar, camlarına iri bir "kırmızı nokta" yapıştıyor, işe giderken ya da dönüşte yoldan yolcu alıyorlardı. Otobüsler genellikle boş gidiyordu. Ancak çarşıdan alınan insanların gidecekleri yöne göre ve kimin hangi yöne doğru yolcu alacağını örgütlenmesi gerekiyordu. Yani bir nevi "dolmuş muavinliği" yapılmalıydı. İlk iki hafta Paskalya tatili olduğu için, bu işi lise ve üniversite öğrencileri yaptılar. Ama ondan sonra liseliler sabahtan okula gitmek zorunda idiler. Onun için ben vardiyamı öğleden sonraya aldırıp, sabahları bu işi örgütleyen arkadaşlara yardım etmeye karar verdim. Hemen şunu belirteyim ki bana fazla ihtiyaç kalmadı. Eylem o hafta içinde, otobüs şirketinin zamları geri alması sonucunda başarıyla sonuçlandı.

Fakat bu eylem nedeniyle, arabasıyla birlikte işe gidip geldiğim Alman arkadaşın vardiyası ile benim çalışma saatlerim ters düştü. O sabahtan işe gidiyordu, ben öğleden sonra başladığımda ise o işi bırakıyordu. İşe gidebilmem için başka müsait bir vasita da yoktu. Oturduğum yerden geçen otobüs yoktu ve ancak iki seçeneğim kalmıştı: ya yürüyerek ya da bisikletle işe gidecektim. İlk gün, Pazartesi, çarşıya kadar dört kilometre yürüdüm; "kızıl nokta" eylemi için yapmam gereken fazla "iş" kalmadığından firmaya kadar olan üç kilometreyi de yayan gittim.

Asıl sorun, gece saat 10'da, karanlıkta ve son derece yorgun bir vaziyette eve nasıl yürüyeceğim idi. Kafamda çok güzel tasarladığı için evden bisikletle çıkmamıştım: sıska, boylu, başının ortasındaki saçları hafif dökülmüş, yuvarlak yüzlü ve bıyıklı Türk arkadaşına soracaktım. Daha önceden belirli bir yakınlık göstermişti. Almanya'ya yeni gelmişti. Külüstür bir arabası vardı ve bildiğim kadarıyla o hafta akşam vardiyasında çalışıyordu.

Ne var ki, arkadaşı görünce hiç cesaretim kalmadı. Pek tanımadığı, sadece işyerinde gördüğüm, dil bakımından doğru dürüst anlaşımadığı birinden böyle bir iyiliği nasıl isteyebilirdim? Sonuçta eve yürüyerek dönmeye, ertesi gün ise bisikletle işe gelmeye hazırlanıyordum ki Türk arkadaş durumumu fark etti ve kendiliğinden yanıma gelerek Tarzanca "sen iş arkadaş ne yapmak?" diye sordu. Ben "arkadaşın nerede?" diye anladım ve "eve gitti" dedim.

Fakat külüstür araba sahibinin sohbeti henüz bitmemişti. Tekrar "sen ne yapmak?" diye sordu. İçimden, "acaba beni eve götürme teklifi yapar mı?" diye geçirdiysem de, kendisine yanıt vermekte epey zorlandım. "Ben yayan gideceğim" dedim, fakat adam Almanca "zu Fuss" sözcüğünü duymamış olacak ki bana tuhaf tuhaf baktı. Kolumun üzerinde parmaklarımla yürüme işaretini yapıp "ben yayan gideceğim" diye tekrar ediyordum, ama adam gene anlamıyordu. Çaresiz olarak ayağımı göstererek, parmaklarımla yürüme işaretini tekrar edip "zu Fuss" deyince adam anladı.

Bu kez önerisini yaptı ve "Sen arabam eve gitmek" gibi bir şey söyledi. Şaşırmıştım. Adam sıkılıp da sormadığı teklif ediyordu. Ama ben iyice utanarak "olmaz" dedim, "çok uzak, 6-7 kilometre". Fakat o ısrarla "egal" (farketmez) diye üstelemeye devam etti. Gizli bir sevinç içinde "tamam" dedim. Ondan sonra bir hafta boyunca, arkadaş beni her akşam evime kadar götürdü.

Onu birahaneye ya da diskoteğe davet ettiğim zaman da bana hiç masraf yaptırmıyordu. Her ne kadar "benzin senden, içki benden" dediysem de, onu bir türlü ikna edemiyordum. Böyle bir davranış çok garibime gidiyordu. Çünkü Almanya'da benzer bir insana ve davranışa rastlamak çok zordur. Söz dağarcığımda, o zamana dek "konukseverlik" (misafirperverlik) gibi bir sözcük yoktu diyebilirim.

Arkadaşın sohbet etmek istediği belli idi, belki de bir arkadaşına gereksinimi vardı. Fakat akşama kadar otuz kez "nasılsın?" gibi tek bir soru ile muhabbet edilemezdi ya. Bir gün bana "hanım ve çocuk" diyerek, iki kız ve bir erkek çocuğu ile beraber eşinin fotoğrafını

DIŞARIDAKİLER

uzattı ve "bu sene ben arabam ile Türkiye gitmek" dedi. Sohbetimizin devam etmesi için laf olsun diye "beraber gidelim" karşılığını verdim.

Bundan sonra adını bir ayda zor ezberlediğim Hulusi beni sürekli sıkıştıracaktı. Önce Ekim ayında izine gitmeyi planladığı halde, üniversiteye hazırlanabilmem için izin tarihini iki ay öne aldı. Bir kere "haydi gidelim" demiş olduğum için artık "hayır" diyemedim. Annem ve babam da dahil olmak üzere "Türkiye'ye gitme" diyenlerin, bu ülke hakkında fazla bilgileri olmadığını biliyordum. 20 yaşında idim, kendimi her halde her türlü "bela"dan koruyabilirdim. Üstelik arkadaşlığımız yeni de olsa, güvenebileceğim birisiyle gidiyordum. Hulusi ve arkadaşlarının Almanca'ları pek iyi değildi. Birçok konuda anlaşamıyorduk. Bu nedenle küçük bir cep sözlüğü almıştım. Takıldığımız yerlerin Türkçe karşılığını bularak, aramızda kısır bir sohbet ortamını yaratmaya başlamıştık bile.

Ağustos 1970'de Türkiye'ye doğru yol alırken, bir türlü kafama girmeyen "elli" rakamı hariç tüm sayıları öğrenmiştim. "Nasıl'sın"dan başka "sağa git, sola dön, doğru İstanbul" gibi lafların anlamını da biliyordum. İki aya yakın süren gezim sırasında, sarı cep sözlüğüm pek cebe girmediğinden yavaş yavaş gri olmaya başlamıştı. Artık konuşulanlardan daha fazla anlam çıkartabiliyordum. Ancak konuşmak kolay değildi. Okuldan alıştığım gramer yöntemine uymadığı için, bebek gibi tekrar ede ede yabancı bir dil öğrenme şansım pek yoktu. İlk gezimde karşılaştığım insanlar ve Almanya'da tanıdığım işçi arkadaşlar gramer diye bir şey bilmiyorlardı. Bu nedenle uzun bir süre Türkçe'nin tüm Hint-Avrupa dillerine ters düşen bir yapıya sahip olduğunu öğrenemeyecektim.

Gene de ilerleme vardı. Kahve ve lokantalarda yabancı dilde bir şeyler sorsunlar diye karşıma mutlaka bir, iki genç çıkartıyorlardı. Gençlerin okulda öğrendikleri yabancı dil bilgisi genellikle konuşacak seviyede değil, sadece okuyup yazabilecek kadardı. Çoğunlukla "nasıl'sınız?" ve "adın ne?" sorusundan sonra tükeniyorlardı. O zaman ben "nerede sen öğreniyorsun İngilizce?" gibi sorularla durumu idare etmeye çalışıyordum.

Karakuyu köyünde orta okul ya da liseye giden ve yabancı dil dersi gören gençler de vardı. Hatta Hulusi Almanya'da iken iki kardeşinin Fransızca okuduklarını anlatmıştı. Biri üç diğeri altı senedir Fransızca dersi görüyordu. Fransızcam aslında pek iyi değildi. İngilizce'den sonra biraz öğrenmiştim. Daha sonra buna Latince de eklenmişti, ama bildiklerim uzun bir sohbet için değil de, bir iki laf etmek için yeterli sayılabilirdi. Ancak her halükarda olmayan Türkçem'den daha iyi idi.

Bir salı günü Dinar'a geldiğimizde oranın pazarı vardı. Bütün köylüler çarşıya gelmişlerdi. Arabadan iner inmez, henüz beş adım bile atmadan bütün sokak insanlarla doldu. Birden arabayı ve tek dayanağım olan Hulusi'yi göremez oldum. Herkes birbirine sarılıyordu, yaşlı kadınlar ağlaşıyordu, el, yanak öpmelerinin sonu bir türlü gelmiyordu. 15 dakika kadar bir insan seli içinde hapis olduktan sonra durum biraz sakinleşti ve Hulusi bu olanağı, annesine ve diğer akrabalarına (köylülere) beni tanıştırmak için kullandı.

Üç aylık birlikte çalışmadan ve üç günlük seyahatten sonra, "hoşgeldin" sözcüğünü duyduğumda "hoşbulduk" demem gerektiğini öğrenmiştim. "Nasıl'sın?" sorusuna ise yorgunluğuma bakmadan "iyiyim" diyerek cevap veriyordum. Fakat onun ötesinde benden Türkçe bir laf duymak olanaksızdı. Nihayet Hulusi genç bir adamı gösterip "mein Bruder" (kardeşim) dedi. Rahatladım, çünkü en azından birisiyle biraz da olsa konuşabilirdim. "Bonjour" dedim ve o da "bonjour" diyerek karşılık verdi. Arkasından sıhhatini sormam gerektiğini düşündüğümden "comment-allez vous?" dedim, fakat yanıt alamadım. Bu kadar mesafeli olmak istemediğini, abisinin arkadaşından daha fazla samimiyet beklediğini ve ona "sen" şeklinde hitap etmemi istediğini düşünerek "comment vas- tu?" dedim. Gene yanıt yoktu ve yüz ifadesinden sorumu anlamadığı da belli oluyordu. Herkesin bize baktığını farkettim. Yapacak başka bir şey yoktu. Ben de "nasıl'sın?" dedim. Onun "iyiyim" demesiyle birlikte, bundan sonra onunla da Türkçe konuşacağım anlaşılmıştı.

Artık çoğu zaman hiç bir şey anlamadan evde, kahvede ya da terzi Sadullah'ın dükkanında oturacaktım. Benimle ilgilenmek üzere yanıma verilen arkadaşlar, daha iyi anlamam için genellikle yavaş ve yüksek sesle "Tarzanca" konuşuyorlardı. Ama en fazla

DIŞARIDAKİLER

bağırarak konuşan, komşu köyden Hulusi'nin amcasının oğlu Kemal'le bile zor anlaşabiliyordum.

"Tarzan"lıktan nasıl kurtulduğumu ve Türkçe'yi biraz olsun düzgün konuşmaya nasıl başladığımı maalesef tam olarak izah edemeyeceğim. İstisnai bazı konular dışında, öğrenme sürecine ilişkin hiç bir şey belleğimde kalmamış gibi. Örneğin Türkçe'de ismin -de ve -den halleri olduğundan haberim yoktu. Bana "şemsiye nerede?" sorusu yöneltildiğinde, Almanca, İngilizce veya Fransızca'nın dil yapısına göre "içinde araba" (im Auto) yanıtını veriyordum. Bunu duyanlar "tamam, arabada" dedikleri için, zamanla, farkına varmadan doğrusunu ezberlemiş olabilirim.

Elbette başka yanlışlarım da oldu. 5 hafta Türkiye'de kaldıktan sonra, Hulusi, benimle hep Türkçe konuşmaya karar verdi. Almanya'ya dönerken, yarısını anlamadığım konuşmaları içinde bana "kardeşim" diye hitap ediyordu. Sözlükte "kardeş" sözcüğünün karşılığının "Bruder" olduğunu bulmuştum, fakat sonuna eklenmiş olan -im ekinin ne anlama geldiğini bilmiyordum. Almanca'da fazla ek yoktur. Bu nedenle Almanca'ya göre bu ekin tek bir anlamı olabilirdi: "Bruder"e uyan "Brüderchen", Türkçe'de "kardeşcik/ciğim" anlamına geliyordu. -İm ekinin "benim" demek olduğunu çok sonra kavrayacaktım.

Bazı şeylerin karşılığını ise sözlükte hiç bulamadım. Örneğin Hulusi'nin evindeki hoşgelden toplantısında veya başka zaman konuklar geldiğinde sık sık çok garibime giden bir "cık" sesi duyuyordum. Buna bir türlü anlam veremiyordum. Bu sesi önce, Almanlar'ın "bilmiyorum" işareti olarak kullandıkları omuz kaldırmaya yorduysam da, kullanıldığı yer itibarıyla buna pek uymuyordu ve sık sık gülmeme neden oluyordu. Biraz daha dikkatli izlediğimde sadece "cık" sesinin çıkartılmadığını, aynı zamanda kaşların yukarıya doğru çekildiğini ve kafanın da aşağıdan yukarıya hareket ettiğini fark ettim. Anlamam olanaksızdı; taklit edip "bu ne demek?" diye kimseye sormuyordum. Fakat mucize sayılacak bir biçimde, dört hafta geçmeden aynı hareketi doğru olarak "hayır" demek amacıyla kullanmaya başladım.

Almanya'ya döndükten sonra Hulusi'den ve evimden ayrılacaktım. Tübingen Üniversitesi'ne yazılmıştım. Daha doğrusu oradaki öğrenci yurdunda yer bulduğum için, yani ev aramak zorunda kalmayacağım için Tübingen'i seçmiştim. Tübingen ile Herford arasında 600 kilometrelik bir mesafe vardı. Artık her hafta sonu eve de gidemezdim.

Türkçemi ilerletmek için özel olanak yaratmak gibi bir düşünceye sahip değildim. Tübingen'de yalnız olacağım için, Hulusi bana uzaktan akrabası olan bir hemşehrisinin, Mahmut'un adresini vermişti. Boş zamanım olduğu için, bir hafta sonunda onu fabrikanın yanında inşa edilmiş olan barakada ziyaret ettim. Mahmut da pek iyi Almanca bilmiyordu ve sohbetimiz gene sınırlı kaldı. Ancak Mahmut ve yanında kalan üç, dört arkadaşı, dört beş kelime Türkçe bilen bir Alman'dan o kadar çok hoşlandılar ki beni hiç bırakmak istemediler. Onların vasıtasıyla başka arkadaşlarla ve bir Türk derneğinin yöneticileriyle de tanışacaktım. Artık Türklerle ilişkim kopmayacaktı ve böylelikle sürekli pratik yapma olanağını da bulabilecektim.

Yarım yamalak konuştuğum Türkçe'nin gerçek yapısını merak ettiğimden, ABD'li askerler için yazılmış "Teach Yourself Turkish" (Kendi Kendine Türkçe Öğren) kitabını satın aldım. Şaşılacak derecede çok şey bildiğimi fark ettim; ancak telaffuz konusunda bu kitaptan pek faydalanamadım.

Bu kez de bir rastlantı imdadıma yetişti. Öğrenci yurdundaki odamı bir Amerika'lı arkadaşla paylaşıyordum. Almanya'ya yeni geldiği için dil kursuna gidiyordu. Türkiye'den bana mektup geldiğini ve okumaya çalışırken sürekli sözlüğüme baktığını görünce, birlikte dil kursuna devam ettiği bir arkadaşını bana tanıştırma önerisinde bulundu. Böylece İstanbul'da büyümüş olan Garbis ile tanışmış oldum. Abileri Tübingen'e yakın bir yerde çalışıyorlardı. Bacağına protez taktırmak için Almanya'ya gelmişti, ancak işi uzayınca Almanca öğrenmeye karar vermişti. Almancası belirli bir düzeye geldikten sonra üniversite giriş sınavına hazırlandı ve başardı. Garbis ile uzun yıllar Tübingen Üniversitesi'nde beraber okuduk.

DIŞARIDAKİLER

Tanıştığımızda bile Almancası çok iyi idi. Türkçe öğrenebilmem için, ilk andan itibaren sürekli Türkçe konuşmaya gayret gösterdi ve eleştirilerini de esirgemedi. O dönemde Garbis'in Ermeni asıllı olduğunu bilmiyordum; nasıl olsa İstanbul'dan geliyordu ve Türkçe'yi birçok Türk işçisinden daha iyi konuşuyordu. Türk Kültür ve Spor Derneği'nde tercümanlık yapıyor, sorunları olan işçilere yardım ediyordu. İlk bakışta Türk işçilerle iyi kaynaşmıştı. Onlarla gerçekten çok şey paylaşıyordu ve içlerinde samimi arkadaşları da vardı. Ancak bazen Garbis'in adını duyanların davranışından, insanların ne kadar önyargılı, daha doğrusu kendilerine öğretilenlerden ötürü ne kadar "kinli" olduklarını sonradan fark ettim. Buna rağmen Garbis'in hiç bir karşılık beklemeden, büyük bir özveri göstererek işçilere yardım etmeyi sürdürmesine hayran oldum ve onu bir kat daha takdir ettim.

Daha sonra üniversitede okuyan başka Türkiye'lilerle de tanıştım ve onların önerisi üzerine Aziz Nesin'in bazı öykülerini okumaya başladım. Cümleler kısa olduğundan ve halk dilinde yazıldığından öyküleri anlamakta fazla güçlük çekmedim, hatta gittikçe daha az sözlük kullanmaya başladım. 1977 yılında Cumhuriyet gazetesine abone olduğumda, bazı makaleleri anlayabilmek için hala sözlük kullanıyordum. Aynı yılın sonunda, Düsseldorf kentinde yapılan tercümanlık ve çevirmenlik sınavından başarı ile çıktım. Amacım, işçiler için yaptığımız tercümelere, başkalarının yeminli tercümanlık mühürlerine muhtaç kalmamaktı. Sınavda 100 puan üzerinden 91,5 puan almış olmama karşın Türkçe öğrenimim elbette ki bitmedi. Bugün bile birçok konuda Türkçe'mi ilerletmeye çalışıyorum.

İŐİLER - GÜÇLÜLER

Önce tarım alanında çalışan, sonra 3 dönümlük tarlası yeterince ürün vermediği için bir mobilya firmasında hayatını kazanan bir adamın çocuğu olarak üniversiteye kadar gelebilmişim. Benim gibi köylü vatandaşların üniversitede başarı şansı olduğuna hala inanamıyordum. İlkokul dördüncü sınıftan sonra, ilk-orta-lise diye bölümlenen eğitim sürecinde, varlıklı ailelerin çocuklarının okuduğunu düşünerek liseye gitmek istememişim. Annem ve babam derslerimde bana yardımcı olamıyorlardı. Abim ve ablam okula devam ediyorlardı. Sınıf öğretmenim, aile büyüklerimi ve beni sıkııtırmasaydı ortaokula bile gitmeyecektim.

Ortaokulun bitiminde, en iyi öğrencilerin lise diploması alabilmeleri için düzenlenmiş bir geçiş programına dahil oldum. Sınıfta bulunan 27 öğrenciden 9'u daha ilk yıldan sonra okulu terk etmek zorunda kaldılar. Fakat ben "takılmadan" (Kenan Evren'in anılarında yazdığı gibi "sınıfta dönmeden") programı bitiren 12 öğrenci arasında yer aldım. Üniversitede okuyacak ve öğretmen olma şansımı deneyecektim. Okul tatillerinde düzenlenen gençlik kamplarında yaptığım idarecilik sırasında edindiğim deneylerden ötürü, kendi öğretmenlerimden daha iyi bir eğitmen olacağımdan emindim.

Bu arada babam hastalığından ötürü emekli olmuştu ve başka gelirimiz de yoktu. Tarladan ancak, süt verecek ineğe ot, ekmek yapmak için buğday ve ihtiyacımızı karşılayacak kadar patates çıkıyordu. Batı Almanya'da yeni yeni oluşturulan burs sistemi olmasaydı zaten okuyamazdım, çünkü tatillerde kazandığım para bir yıl boyunca idare etmeme yetmiyordu. Kendimi yarı işçi, yarı köylü çocuğu sayıyordum ve belki de bundan dolayı kendimi Türkiye'li işçilere yakın hissediyordum. Aslında Tübingen'de fazla işçi yoktu, şehirde öğrenciler çoğunlukta idi. Türkiye'den gelen bir kaç işçi, şehirde bulunan 3-4 firmanın dışında, 25 kilometre uzaklıkta Böblingen kentindeki Mercedes firmasında iş bulmuştu. Tübingen'deki "Türk Kültür ve Spor Derneği"nde, iyi bir işte çalışanlar (örneğin otobüs şoförü olanlar) daha çok toplanırlardı, diğer işçiler ise danışmak için uğrarlardı.

Üniversite yıllarında, doğduğum yer olan Herford'la ilişkim devam etti. Bu şehirde, mobilya işleri dışında tekstil ve metal firmalarında çalışan birçok Türkiye'li vardı. Sadece okul tatillerinde çalıştığım işyerlerindeki Türkleri değil, Herford'daki "Türk İşçiler Cemiyeti"nde faaliyet gösterenleri de yakından tanıyordum.

Hem Tübingen'de, hem de Herford'da ufak tefek tercümanlık işlerim oluyordu. Düşük ücret alan işçilerden para kabul etmediğim için, ya cebime bir paket sigara sokuyorlar, ya da "büyük iş" hallettiğim zaman yemeğe davet ediyorlardı. Profesyonel çevirmen değildim. Başlangıçta sadece "Tarzanca" dilini diğer Almanlar'dan daha iyi anlayıp, onu düzgün bir Almanca haline getiriyordum. Doktorda sıra beklerken arkadaşlık etme şeklinde gelişen "tercümanlığım", yavaş yavaş bir hak mücadelesine dönüştü. Ailesini getirmek isteyenlere birçok engel çıkartılıyordu. Ev sahipleri ile çıkan sorunlarda, hatta zaman zaman işveren ile ücret veya çalışma koşulları nedeniyle çıkan ihtilaflarda çevirmenlik yaptığımdan ötürü, ister istemez taraf olmak zorunda kaldım.

Kökenimde köylülük ve işçilik yattığı için, sömürülen, ezilen ve güçsüz durumda olan işçilerden yana tavır almam sorun olmuyordu. Üniversitede, '68 kuşağının bıraktığı mirastan, işçi sorunlarının nasıl ele alınacağına dair yeteri kadar teorik görüş elde etmişim. Kapitalistlerin artı değere sahip çıkarak, işçilerin sırtından geçindiklerini, Karl Marx'tan daha basit anlatan bilim adamlarından da öğrenmek mümkündü. Ancak arkadaşlarla, konuya daha çok pratik açıdan yaklaşıyorduk. Örneğin sosyal konulara eğilen bir çalışma grubu ile, bir taraftan Yunan Albaylar Cuntası'na karşı eylemler yaparken, diğer taraftan Almanya'daki yabancı işçilerin sorunlarına sahip çıkıyorduk. Bildirilerimizde, bir Alman çoban köpeği için yasa gereği 16 metre karelik yer zorunlu gösterilirken, dışarıdan getirilen işçi başına 12 metre karelik bir yerin yeterli gösterilmesini eleştirmek gibi somut konuları ele alıyorduk.

DIŞARIDAKİLER

Yabancılarla olan diyalogu geliştirmek genellikle bana düşüyordu. Ancak Türkiye'li işçilerin kendi sorunlarına fazla sahip çıkmadıkları da bir gerçektir. Çünkü, türlü zorluklarla elde ettikleri işyerlerini kaybetmekten, baraka şeklinde inşa edilmiş firma lojmanlarından atılmaktan korkuyorlardı.

Bu yüzden çalışmalarımızda daha çok, Türkiye'den gelen aydın kesim ile, yani öğrencilerle birlikte olduk. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edilmelerine karşı düzenlenen yürüyüşe öncülük yapmış Türkiye'li öğrenciler aralarında bilimsel sosyalizmi tartışıyorlardı. Aynı zamanda Garbis ve benim gibi, Türk Kültür ve Spor Derneği'nde işçilere bedava tercümanlık yapanlar da vardı.

Günün birinde Tübingen'in bir köyünden iki işçi arkadaş geldiler ve dernekten yardım talebinde bulundular. Bir önceki gün, işyerlerinde yapılan bir toplantıda sözcü olarak kabul ettikleri kişi işten atılmıştı. Buna yüksek sesle bağırarak karşı çıkan bir diğeri de hemen onun arkasından atılmıştı. Bu duruma seyirci kalmak istemiyorlardı. Ne de olsa arkadaşları, ortak çıkarlarını savundukları için işten atılmışlardı. Bu küçük plastik firmasında çalışan 35 kişiden 33'ü Türkiye'den gelmişti ve birlikte davransalar belki de bir hak elde edebilirlerdi.

Dernek temsilcileri bu sorunla pek ilgilenmedi. Belki hafta sonunda istirahat edeceklerdi veya resmi Alman çevreleriyle karşı karşıya gelmek istemiyorlardı. "İş" böylelikle öğrencilere kaldı. İşçiler başka hiç bir yerde görmediğimiz bir militanlıkla süresiz greve çıkmayı öneriyorlardı. Böyle bir eylem yasal mıydı, değil miydi, bununla hiç kimse ilgilenmiyordu. Bu durum bizi çok heyecanlandırırdı. Kapitalizm "laneti"ni yenmek, küçük küçük haklar elde edebilmek için işçilerin greve çıkmalarından başka çareleri yoktu. Elbette bunun için sınıf bilinci şarttı ve örgütlü olmak gerekirdi. Bu küçük firmadaki 33 kişi tek vücut haline gelmiş, en sıkı örgüt gibi birlikte hareket ediyordu ve bize göre "zafer" yakındı.

Firmada daha önceki gelişmelerden haberimiz yoktu. Sendika 50 kilometre uzaktaki Stuttgart'ta idi ve doğru dürüst ilişki sağlayacak kimse yoktu. Zaten işçilerin çoğu sendikaya üye değildi. İşveren de kendi sendikasına üye değildi. Üniversitede faaliyet gösteren bazı irili ufaklı siyasi gruplar bir kaç gün sonra konuya sahip çıktılar. Bir sürü bildiri hazırladılar. Topluca köye gidip orada bildiri dağıtılmaya başlanmıştı bile.

Firma küçük olmasına rağmen, 10 yıl içinde üretimini epey artırmıştı. Patron kişi olarak köyde pek sevilmiyordu. Ancak ödediği vergilerle köye çok faydası dokunuyordu. Bu nedenle bildiri dağıtma eylemi pek başarılı olamadı. Zaten tecrübesiz işçilere sadece bildirilerle destek vermek yeterli değildi. Grevin birinci gününde iki işçi daha işten atıldı. Sendika temsilcileri arabuluculuk yapma sözü verince grevden vazgeçildi. Bir hafta içinde çözüm bulunamayınca, işçiler bu kez işi yavaşlatma eylemine başladılar. Buna karşılık patron ikinci haftanın sonunda iki işçiyi daha işten attı. Stuttgart kentinden gelen sendikacılar, iki gün süren görüşmelerin sonunda çalışma koşullarında yasanın öngördüğü bazı düzeltmeleri sağlayabildiler, ancak atılan altı kişinin işe dönmesi konusunda başarılı olamadılar. Patron kesinlikle hayır diyordu. Bu konu iki ay sonra iş mahkemesinde ele alındı ve sendika, öğrenciler ve işçiler arasında kurulan diyalog sayesinde dört kişinin işe geri dönmesi sağlandı; diğer iki kişi ise tazminatlarını alarak işten ayrılmak zorunda kaldı.

Kendiliğinden oluşmuş bu eylemden başarılı mı çıktık, yoksa yenildik mi pek belli değildi. Aynı dönemde dünyanın birçok yerinde, hatta Almanya'nın bazı kentlerinde işçiler çeşitli direnişler gerçekleştiriyorlardı ve bizimki bu hareketin içinde küçük bir deney idi. Fransa'da işçiler bir firmanın yönetimini ele geçirip, iflasın eşiğinde olan işyerlerini patronsuz yönetiyorlardı. 1973'de Almanya'nın Köln şehrinde, Türkiye'li işçilerin öncülüğünde ünlü Ford grevi gerçekleşiyordu.

Bu grev de sendikanın iradesi dışında gelişti. Almanya ve kapitalist dünya yeni bir ekonomik krizle karşı karşıya iken sendikalar çok ılımlı taleplerle (% 3 ya % 4 gibi küçük ücret artışları ile) durumu idare etmeye çalışıyorlardı. İşçiler, bazı militan çevrelerin de etkisi ile, herkesin saat ücretine "1 mark zam" yapılması talebini ileri sürerek, zaman zaman işyerinin işgali şeklinde de sürdürdükleri grevin sonucunda büyük bir zafer kazandılar. O zaman gözden kaçan küçük bir olay vardı. Grev liderlerinden olan Baha

DIŞARIDAKİLER

Targün ve iki arkadaşı meydanda işçilere hitap ederken, sendika liderleri firmanın yönetim katındaki pencereden aşağıdakilere seslenerek, grev liderlerini "komünist" diye karalamak isteyince, kitle "komünist sizsiniz" diye bağırmişti.

Burada bir terslik vardı. Marksist-Leninist doktrine ve eşitsizliği ortadan kaldıracak olan bilimsel sosyalizm ile tarihsel materyalizme göre bilinçlenip örgütlenen işçi sınıfı, çeşitli kitlesel eylemleri ile devrim yapıp özel mülkiyetin olmadığı sosyalizmi kuracaktı. Üretim ilişkisinde, yani altyapıda sağlanan eşitlik ilkesi, hukuk ve devlet gibi üstyapı alanlarına da yansıyor, sosyalizm dönemindeki "işe göre ücret" uygulaması yerine, komünizm aşamasında devlet aygıtına lüzum kalmadan herkesin "gereksinimine göre" ortak refah dağıtılacaktı.

Köln Ford fabrikasında gücünü göstererek örgütlü hareket eden işçilerin bilinçli olmaları da gerekirdi. Fakat sürdürdükleri mücadelenin nihai hedefini bilmiyormuş gibi, satılmış sendika ağalarının karşısında övgü kaynağı olması gereken bir sözü, hakaret olarak kullanıyorlardı.

Aynı yıl sonbahar tatilinde gene SULO firmasında çalıştım. Almanlar ile yabancı işçiler arasındaki ilişkilerde herhangi bir düzelme gözlemlemek mümkün değildi. Birbirlerinden ayrı durmalarının yanısıra başka hoşnutsuzluklar da gelişmişti. Yabancı işçiler, kısa dönemde memleketlerindeki sosyal merdivenin bir kaç basamağını daha tırmanma arzusunda olduklarından, fazla para kazanacak işleri seçiyorlardı. Bu yüzden "akort" sistemine göre çalışmayı tercih ediyorlardı.

"Normal" hızla çalışıldığı zaman üretilen parça sayısı % 100 olarak belirleniyor ve bunun karşılığı olarak "normal" saat ücreti kadar para veriliyordu. Ancak daha hızlı çalışıp, saat başına daha fazla para kazanmak mümkündü. Yabancı işçiler, belirli bir düzeyin geçilmesinden sonra "akort şefi"nin hızlı çalışan birisine göre saat tutup normu yükselttiğini bilmiyorlardı. Sonuçta % 100 iş çıkarmak için çok daha hızlı çalışmak gerekiyordu. Genç, yabancı kadın ve erkek işçiler çok hızlı çalıştıklarından, % 100 "iş" karşılığındaki tane miktarı, yani "akort" seviyesi zamanla o kadar yükseldi ki bir çoğumuz, hele yaşlılar için "akort" ile saat ücreti kadar para kazanmak artık mümkün olmuyordu.

İyi bir örneği, kaynak yapılan çöp arabaları kısmında görmek mümkündü. Giresun'lu ve Kayseri'li genç işçiler arasındaki rekabet yüzünden, "akort" seviyesi öyle bir düzeye yükseltilmişti ki, orada iki Alman'ın dışında sadece Türkler çalışabiliyorlardı. Onlar için bile tam randımana ulaşmak çok zordu. Özellikle bir vardiyadaki Alman ustabaşının ters davranışı da buna eklenince (örneğin makinelerin bozuk olduğu ve üretimin durduğu zamanı saat ücreti olarak kayıt etmemesi) işçilerin çalışma koşulları dayanılmaz bir hale gelmişti.

Bir sendika temsilcisine aktardığım bu durum, daha sonra bir işyeri toplantısının nedeni oldu ve oradan ayrılmış olmama rağmen, 'anlaşma sağlayabilir' düşüncesiyle firma tarafından çevirmen olarak çağırıldım. Daha önce şikayetlerini dile getiren işçiler, hatta zaman zaman greve gidebileceklerini bile ifade etmiş olan arkadaşlar, toplantıya gelip dertlerini anlatmak istemediler. Herkes, ustabaşının duymasından ve işleri daha da zorlaştırmasından endişe ediyordu. Firmanın, konuşacak olanların işten çıkartılmayacağına ve toplantıda geçen saatlerin ücret olarak ödeneceğine dair verdiği söze rağmen, sadece 2 arkadaş gelebilme cesaretini gösterdi. İşçilerin direnmediğini gören yönetim, sadece ustabaşı ile konuşmaya karar verdi. Ancak bunun sonucunda bozulmuş "akort" sisteminin düzeltilmesine yönelik herhangi bir adım atılmadı.

Bu toplantı, doğrudan müdahale ettiğim son firma ihtilafı olacaktı. Daha sonra işten atılmış kişilerin mahkemelerinde tercüman olarak bulunacaktım, çünkü doğrudan sendikal mücadeleye katılmam olanaksızdı. 1973'ten sonra, Alman işçileri veya yabancı işçiler tarafından hazırlanan ve işyeri temelinde yükselen kayda değer bir direnişe rastlamadım. Ancak 1 Mayıs Emek Bayramı'nda, çeşitli kentlerde yapılan yürüyüşlerde Türkiye'lilerin her yıl en önde yürüdüklerini görmek mümkündü. Bu herhalde, 1 Mayıs'ın Türkiye'de yasak olmasından ve o gün yapılan eylemlerin sürekli olaylara yol açmasından kaynaklanıyordu.

DERNEKÇİLİK

Türkiye'liler, Almanya'nın en küçük yerleşim merkezine kadar, cemiyet, dernek, ocak ve diğer isimler altında örgütlenmişlerdir. Dini duygulardan hareketle, hemşehrilik bağlarını muhafaza etme arzusuyla ya da spor faaliyetleri temelinde kurulan bu derneklerde bazı ortak nitelikler gözlemlemek mümkündür.

Hepsi Şu ya da bu ölçüde vatandaşların günlük dertleri ile uğraşırlar. Genellikle danışmanlık ya da tercümanlık gibi hizmetleri ucuza veya bedavaya verirler. Bu faaliyetler, taraftar veya üye kazanmak için yapılırken, aynı zamanda belli bir dayanışma gösterisi olarak da sürdürülmektedir. Dernek lokalleri, uğrayanların aralarında deney alışverişinde buldukları yerlerdir. Bilgi sahibi olanlar diğerlerine yardım ederler. Bunların yanısıra vatandaşlara başka hizmetler de sunulur. Örneğin berberler, araba tamircileri gibi "uzman"lar buralarda geçinecek kadar para kazanacak işi her zaman bulabilirler.

Birbirinden farklı temellerde kurulmuş derneklerin bir başka ortak yanı da aşiret yapısına benzer bir modele göre örgütlenmiş olmalarıdır. Bunlar İstanbul'da kurulmuş olan "Konyalılar Yardımlaşma Derneği"ne benzerler. Hernekadar Almanya'daki dernekler genellikle gelinen kentin ismini taşımasalar da, hemen hemen hepsi dar bir hemşehri grubuna dayanırlar. Dernek seçimlerinin olduğu günlerde hemşehrilere "dolmuşlarla" getirilir, bir gün için de olsa üye yapılır ve ona göre yönetim belirlenir. Bu şekilde seçim kaybedenlerin (örneğin Karadenizliler Doğululara karşı) ayrı bir dernek kurdukları da görülmektedir.

Bu tür derneklerde benim gibi "gavurlara" pek yer yoktur. Almanlar, ancak büyük eğlencelerde ya da resmi toplantılarda özel konuk muamelesi görürler. Alman makamlarından derneğin kuruluşu için izin alınacaksa ya da başka bir maddi veya manevi destek gerekiyorsa belediye başkanı, hatta yabancılar polisinin başkanı gibi kişiler davet edilir, benim gibi sade vatandaşlara ise ancak tercümanlık işi düşer.

Biraz Türkçe bilmemden ötürü, fabrikalarda ya da barakalarda tanıştığım Türk arkadaşlar, dünyalarını daha yakından gösterebilmek amacıyla beni derneklerine götürüyorlardı. Gerçi ben tavla ustası değildim, konken ve diğer kağıt oyunlarını da pek iyi bilmiyordum ve ancak zamanla iyi kötü öğrenebildim.

Fakat derneklerde oyunlar dışında da faaliyetler sürüyordu. Herford'da bana ilk andan itibaren danışmanlık gibi bir görev verildi. Dernek yöneticileri de dahil olmak üzere, Alman Dernekler Yasası'nı bilen pek kimse yoktu. Hatta zaman zaman toplantıların nasıl yönetileceğine dair yoğun tartışmalar bile yapılıyordu. Herford'daki Türkiye'liler genellikle köy kökenliydi. Çok az kişinin dernekçilik tecrübesi vardı. Benim de böyle bir deneyim yoktu, ama Alman yasalarını anlayabildiğim için, yapılması gerekenleri diğerlerinden daha çabuk kavrama olanağım vardı. Ayrıca bilmediğim konuları da bir Alman avukata danışabilirdim. Önce sadece bilgi sağlama temelinde gelişen işler, daha sonra farklı boyutlara ulaştı. Yönetime girmek isteyenler arasındaki iktidar mücadelesinden habersizdim. Ancak verdiğim bilgiler sayesinde taraflardan biri kazanıyordu. Seçimlerde kaybeden taraf için ise mutlaka "kötü" oluyordum. Bir kaç seçimi kavga ve gürültü arasında geçirdikten sonra, ben ve bazı Türk arkadaşlar dernekçilik hakkında çok şey öğrendik ve inandığımız sosyal içerikli konulara ağırlık verebilmek için oldukça yoğun bir mücadele sürdürme kararı aldık.

1975 yılında Herford'da, bazı lise öğrencilerinin yardımı ile Türk öğrenciler için başlatılan "ödev yardımı" faaliyeti çok başarılı oldu. Ancak, her an parasız yardım yapacak Alman öğrencileri bulmakta zorluk çektik. Ayrıca veliler de çocuklarında çok önemli değişiklikler göremeyince (zaten her öğrenci lise seviyesine gelemezdi) ilgi giderek azaldı. 1976/77 yılında üniversite bitirme sınavlarına hazırlandığım için Herford'la ilişkiyi azaltmak zorunda kaldım. Gelişmeleri yakından takip edemez oldum. Zamanla Türk İşçiler

DIŞARIDAKİLER

Cemiyeti'nin dışında bir Spor Klübü de kurulmuştu ve burada da çocuklara ödev yardımı faaliyeti "yabancı hemşehriler" adlı bir Alman grubu tarafından yürütülüyordu.

Bu arada görevi Türklerle ilgilenmek olan bir hayır kurumu, "Arbeiterwohlfahrt" (AWO) derneğe bir yer bulmuştu. Bu yeni yer bütün Türkler'in buluşma merkezi olarak düşünülmüştü. Lokal dernek tarafından işletiliyordu, ancak yerin asıl sahibi AWO idi.

Üniversite hayatına veda edip memleketime dönünce, "buluşma merkezi"nin durumunun pek içaçıcı olmadığını gördüm. "Yabancı hemşehriler" grubu ortada yoktu. Sabahtan akşama kadar, duman altında bira ile sarhoş olanların kağıt oynadığı bir yerde ise elbetteki çocuklara da yer yoktu. AWO'nun, tüm Türkiye'liler için buluşma merkezi olarak açtığı yer, cemiyetin adını taşıyordu ve nerede ise kapısına "üye olmayanlar giremez" levhası asılacaktı. Çocuklar gibi kadınlar da yoktu. Kocasını arayanlar, alt kattan bağıarak oyundan kalkamayan erkeklerin eve dönmelerini sağlıyorlardı.

Birçok Türk arkadaş da bu durumdan hoşnut değildi. Ancak en küçük eleştiri bile Erzurum'lu Rifat'ın başkanlığına yönelik bir tehdit olarak algılanıyor ve onun güdümündeki bir avuç "fedayinin" harekete geçmesine neden oluyordu. Sözlü saldırılar bir zaman sonra fiili saldırılara dönüştü ve bilhassa evli olan arkadaşların "namus"larına leke sürülmeye çalışıldı.

Rifat'ın dernek yönetimini elinde bulundurmadan ne gibi bir çıkarı vardı bilemiyorum. Pek fazla para "yeme" olanağı yoktu. Belki de Türkler arasında elde ettiği ünvan ona yetiyordu. Rifat iktidarını bırakmamak için her türlü demokratik girişime karşı çıkıyordu. Fakat sonunda ilerici düşünceli arkadaşların büyük özverileri ile merkezde bir "devrim" yaptık. Sosyal faaliyetleri düzenlemek üzere bir yönetim grubu oluşturuldu. Buna işçi cemiyetinden 2 kişi, spor klübünden 2 kişi, yabancı hemşehriler grubundan 2 kişi ve AWO'dan bir kişi katılıyordu.

Ödev yardımı dışında, kadınlar için dikiş-nakiş kursu açıldı, kütüphane kuruldu, hatta küçük bir grup Türkçe gazete bile çıkartmaya başladı. Rifat ve yandaşlarının saldırıları en az iki yıl daha devam etti. Ancak bir sosyal danışmanın gelmesi ile birlikte, bizim için başka bir alanda yeni bir mücadele başladı. Bir hayır kurumu olan AWO'ya, Türklerle ilgilenme görevi verilmişti. Her türlü danışma görevini yürütmek ve gerektiğinde vatandaşlara tercümanlık yapmak için çeşitli şehirlerde "Türkdanış" adı altında faal olan bürolar açılmıştı. Esas olarak AWO'ya bağlı olan memurlar, kendi aralarında da ayrı bir örgütlenme oluşturmuşlardı. Komşu şehir Bielefeld'de mevcut olan "Türkdanış" Herford'da açılmak üzere idi ve Sivas'lı Halit görevli olarak tayin edilmişti.

Gelir gelmez yönetim grubunun tüm demokratik girişimlerini yok saydı. Kendisinin profesyonel olarak geldiğini söyleyerek, tüm planları yapmaya ve yönetim grubuna kendi emirlerini uygulayacak insanlar olarak bakmaya başladı. Bu arkadaş belki de bizim yapmak istediklerimizi daha iyi gerçekleştirebilirdi; o da içki, kumar vs. gibi işlere kesinlikle karşıydı, ama bunca özveri ile gerçek bir buluşma merkezi oluşturan bizlere söz hakkı tanımıyordu. Bu demokratik bir tutumla bağdaştırılması mümkün olmayan bir tavidir. Bizce o da yönetim grubuna üye olabilirdi ve birlikte geliştirdiğimiz projeleri birlikte uygulamaya koyabilirdik.

Bu mücadele süresince Halit, Bonn'daki Türkdanış merkezini devreye sokmaya çalıştı. Ancak yönetim grubunun kendi işvereni olan AWO ile yakın diyalogu ve yerel AWO örgütünün kolektif çalışma anlayışımızı benimsemesi Halit arkadaşı da "yola getirdi".

Bu mücadeleler, bazı ufak deneyler dışında, bana pek bir şey kazandırmadı. Sosyal düşüncelere sahip olanlarla bencil olanları, samimi ile sahte arkadaşları ayırt edebiliyordum belki, fakat bunca "çamur" arasında "ünlü" olmam mümkün değildi. Kazandığımız başarılar yüzünden (örneğin kütüphanenin kurulması) beni sevip sayanlar vardı. Fakat işlerini halletmek için yeteneklerimden faydalanmak isteyen ve bunun için bana "yağ yapanlar", çoğu kez işleri bittiğinde arkamdan "komünist" diyerek akıllarınca hakaret ediyorlardı. Dernekçilik yaparak Türkçemi geliştirdim, bazı yasal düzenlemeler hakkında bilgi sahibi oldum, tüzük kurallarını yorumlamak, toplantı yönetmek gibi işlerde deney sahibi oldum ve açıktan yalan bile söyleyen yabancı işçilerin her zaman haklı

DIŞARIDAKİLER

olmadıklarını da öğrendim. Buna rağmen güçsüzlere destek olma azmimden bir şey kaybetmedim.

Bugün Herford'da hemen hemen tüm sosyal işler profesyonelce yürütölüyor. Ayrıca sendika ile erginlerin okulu olan Volkshochschule (Halk Yüksek Okulu) tarafından ve "İş ve Yaşam" adlı bir kuruluş aracılığıyla birçok seminer düzenleniyor. 1990 yılından sonra Almanya'da sosyal konulara ayrılan fonlar azaltıldığı için, Türkdanış'ın olanakları da sınırlandı. Artık Herford'da işler tek bir görevli ile halledilmeye çalışılıyor. Cemiyet ve derneklerden, sadece iki tane cami yaşatma girişimi kaldı ki, birinde de mücadelemizde en ön sırada kavga etmiş olan ve eski TİP'li Şaban arkadaşım uzun süre yönetimde bulundu ve iki cemiyetin birleşmesine büyük katkısı oldu. Onun dışında bir sürü kahve açıldı. Oraya eskisine nazaran farklı nesiller, farklı hemşehri grupları uğruyor ve şu ya da bu şekilde işlerini görüyorlar.

MÜLTECİLER

1960'lı yılların başında Almanya'ya gelmeye başlayan göçmen işçileri, 1970'li yıllarda ilticacılar takip etti. Son yıllarda ilticacıların en büyük bölümünü Alman asıllı olarak kabul edilen Polonyalılar, Macarlar ve Ruslar oluşturuyor. Ancak İran, Türkiye ve çeşitli Afrika ülkelerinden, yani kısacası üçüncü dünya ülkelerinden gelenler de az değil.

Bunların arasında kelimenin tam anlamıyla "siyasi" gerekçelerle gelenler azınlıktadır. Mülteci statüsü kazananların oranı ise % 5 civarındadır. "Ekonomik" nedenlerle gelenler daha çoktur. 1973'de Almanya'ya işçi alımı durdurulduktan sonra, insanlar sadece ailelerin birleştirilmesi gerekçesiyle gelebiliyorlardı. Bu olanaktan yoksun olanlar ve Almanya'yı zenginlik kapısı olarak görenler için "iltica"ya başvurmaktan başka bir çare yoktu.

Federal Almanya'da hala anayasal bir hak olarak tanınan mültecilik statüsü, "etnik, dini ya da siyasi nedenlerden ötürü kendi devletinde yaşamları ya da özgürlükleri somut bir tehlike" altında bulunan kimselere verilir. Anayasal bir hak olduğu için, ilk sorguda (tek bir memurun karşısında yapılan "Anhörung") bu kıstaslar açısından yeterli görülmeyenler (veya reddedilenler) mahkemeye başvurma hakkına sahiptirler.

1970'li yılların başında yapılan başvurular çoğalınca, hemen hemen hiç bir gerekçesi olmayanlar bile işlemlerin uzun sürmesi nedeniyle 5 hatta 8 yıl Almanya'da kalabiliyorlardı. Bu zaman zarfında, kaçak dahi olsa ufak defek işler bulup bir kaç Mark biriktirip, memleketlerine "zengin" olarak dönenler yüzünden yüzbinlerce kişi "şansını deneme" cesaretini buldu.

Yaşamları ve özgürlükleri gerçekten tehlikede olanlar da vardı. Türkiye'den gelenlerin arasında bunların sayısı 12 Eylül 1980'den sonra birden çoğaldı. Bu insanlar, sığınma talepleri reddedilip ülkelerine geri gönderildikleri takdirde, sadece düşüncelerinden ötürü cezaevlerine atılıp, işkenceden geçirilebilirler, hatta idam bile edilebilirlerdi.

Elbette ki mültecileri "ekonomik" ve "siyasi" olarak sınıflandırmak pek doğru bir yöntem değil. Çünkü geçim derdine düşmüş insanların tepesinde, bu yoksulluktan sorumlu olan yönetimler bulunuyor. Hatta zengin Batılı ülkeler de üçüncü dünyanın geri bıraktırlmışlığından sorumlu sayılırlar. Fakat Türkiye'den üç misli daha küçük olan Federal Almanya'nın, yeryüzünde zor durumda olanların hepsini barındırması, hepsine iş ve geçim kaynağı sağlaması pek mümkün görünmüyor. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra, birden artan işsizlik karşısında hiç bir yabancıyı ülkeye sokmak istemeyen siyasetçilerin sayısı gittikçe çoğalmaktadır.

Onlar, davaların uzun sürmesinden cesaret alan kimseleri teşvik etmemek için, her şeyden önce işlemleri hızlandırmak gerektiğini savunuyorlar. Bu nedenle bir davayı 8 yılda karara bağlayan mahkemelerin yerine, "idari mahkeme"lerde ihtisas heyetleri oluşturuldu ve davaların bir ya da iki yıl içinde sonuçlandırılmasına çalışıldı. Gerçi sorun bununla da bitmiyordu. "Uzman" memurların ve "uzman" mahkemelerin doğru karar verebilmeleri için çok yönlü eğitime ihtiyaçları vardı. Bunlar sadece bir ülkeden gelenlerle ilgilenmiyorlardı. Zaten bir ülke ile ilgilenseler bile, örneğin Türkiye hakkında gerekli olan her şeyi bilmek oldukça zordu. Sosyaldemokrat olan bir vatandaş, yani CHP'ye üye olduğunu söyleyen bir kişi, Türkiye'ye geri gönderildiğinde zor duruma düşer miydi; yasadışı bir örgüte üye olduğunu söyleyen bir başkası acaba başına gelenleri abartıyor muydu? Tüm bunları tespit edebilmek için özel bilgiye, yeteneğe, yani uzmanlığa gereksinim vardı.

Mülteciler de mahkemelerin işini kolaylaştırmıyorlardı. 99 farklı isim altında, Türkiye'de faaliyet göstermiş örgütlere mensup kişiler, cezaevlerindeki arkadaşlarını zor durumda bırakabilecek herhangi bir bilgiyi vermekten kaçınıyorlardı. İşkence altında vermemeye kararlı oldukları bilgileri, Alman mahkemeleri önünde gönüllü olarak anlatmayı uygun

DIŞARIDAKİLER

bulmuyorlardı. Örgütlerin büyük bir bölümünün Almanya temsilcileri de bunların "basit" dertleri ile uğraşmadılar. İltica işlemi hakkında gerekli bilgiler kimseye verilmedi. Bazıları ise gizli örgütlerde üye kayıt fişi olmamasına rağmen, para kazanmak için üye fişleri veya başka sahte belgeler düzenleyerek, her başvuru sahibine sahtekar gözü ile bakılmasına neden oldular.

Türkiye'den gelenler genellikle "azül" (Asyl) sözcüğünden başka bir şey bilmiyorlardı. Bir avukata gittiklerinde, siyasi konularda bilgi sahibi olan bir tercüman bulmak bile sorun oluyordu. Ben, bir-iki istisna dışında, "mültecilerle" ancak ilk red kararı geldikten sonra, mahkeme aşamasında karşılaşıyordum.

Herford'dan 40 kilometre uzakta bulunan Minden İdare Mahkemesi iltica davalarına bakıyordu. Başlangıçta Türkiye'den gelenlerin davalarına 3 heyet bakıyordu. Ancak daha sonra bir heyet uzmanlaştı ve tüm davaları üzerine aldı. Çağırdıkları tercümanlar arasında ben de vardım ve her biri ayrı bir dram olan davalarda çok ilginç olaylarla karşılaştım.

1979/1980 yılında gelmiş olanlardan, şiddet uygulayan örgütlere mensup kişiler örgütlerinin adını vermek istemiyorlardı. Çünkü "terörist" damgası yapıştırılıp, "adli suçlu" olarak geri gönderilmekten çekiniyorlardı. Daha sonra verilen bazı kararlara bir göz atılırsa, aslında insanların bu kaygılarında çok da haksız oldukları söylenemez. Ancak ilk yıllarda böyle bir korkunun haklılığını iddia etmek pek de mümkün değil.

Haziran 1979'da Münster şehrine gelmiş bir genç, Devrimci Yol örgütüne yakınlık duymasına rağmen, iltica dilekçesinde barışçıl yöntemlerden yana olan İlerici Gençlik Derneği'ne (İGD) üye olduğunu söylemiş. Davayı kazanmak istediği için, üyeliğini İGD dergilerini kullanarak kanıtlamak istedi. Mahkemeye sunduğu "İlke" dergilerinin sonuncusu Aralık 1979 yılına aitti. Dergileri okuyup okumadığını bilmiyorum, ama mahkeme heyeti örgüt hakkında bazı şeyler sorduğu zaman (örneğin "başkanı kimdi"? gibi) epey bocalıyordu ve örgütün politikasını ayrı bir örgüte mensup olan bir kişinin eleştirel bakışı ile anlatıyordu. Fakat mahkeme heyeti bu konuya fazla önem vermedi.

Heyet, dergileri nasıl bulduğunu sordu. Genç, bu kez de "ben bunları Türkiye'den beraberimde getirdim" demez mi? Daha önce binbir zorlukla, sahte pasaportla ve bunca korkular içinde ülkesinden kaçtığını anlatan bir adam, yakalanması halinde kendisini zor durumda bırakabilecek dergileri bu tehlikeli yolculuğunda beraberinde getirdiğini iddia ediyordu. Daha da önemlisi, son dergiler Türkiye'den kaçtığı zaman henüz basılmamıştı. Elbette bunlar mahkeme heyetinin gözünden kaçmadı ve artık bu genç arkadaş "ağzı ile kuş tutsa" bile kimseyi inandıramazdı. En iyi tercüman bile onu kurtaramazdı ve mahkeme onun dilekçesini reddetmek zorunda kaldı. Genç adam sonra ne yaptı, bilemiyorum. Belki başka bir ülkeye gitti, belki de işin doğrusunu anlatan ikinci bir dilekçe verdi. Ama o mahkeme günü suçunun en büyüğünü işledi ve yalan söylemekle tüm inanılabilirliğini yitirdi.

Mahkemelerde yapılan ikinci önemli yanışı da "ilaveli anlatım" ya da hukuk dilinde "abartılı anlatım" (gesteigertes Vorbringen) olarak bilinen tutum oluşturuyor. Buna dair bir örneği de Bielefeld kentine gelmiş bir gencin davasında gördüm.

Bu arkadaş İskenderun'da Halkın Kurtuluşu içinde faaliyet göstermiş. Üst düzey sorumlusu değil, sadece derneklerinde çay satmış ve bazı küçük eylemlere katılmış. Adam Almanya'ya ilk geldiğinde Kürtler'in daha kolay mülteci statüsünü kazandıklarını duymuş ve Kürt olduğundan dolayı iltica hakkı talep etmiş. Tek memur önündeki ilk ifadesinde, buna bir de Alevi olduğunu eklemiş. Davası reddedilince ise her ikisinin de yeterli olmadığını anlamış ve diğerlerine ek olarak sendikacılık yaptığını da söylemiş.

Mahkeme gününde, Demir Çelik işletmelerinde faaliyet gösteren bir sendikaya mensup olmasından dolayı takibata uğradığını anlatıyordu. Ancak sendikal konularda bilgisi zayıftı. Mahkeme heyeti haklı olarak, o sendikaya karşı herhangi bir davanın açılmadığını, yani kendisi için herhangi bir tehlikenin bulunmadığını belirtti. Bu kez davayı kaybedeceğini hisseden genç, arka tarafta oturan arkadaşlarına dönüp "ne yapayım?" diye baktı. Avukatı duruşmaya ara verilmesini sağladı ve ben Halkın Kurtuluşu taraftarları arasındaki

DIŞARIDAKİLER

hiddetli tartiŐmalara tanık oldum. Bir kısmı onun gerçek örgüt adını vermesinden yana iken, bir kısmı buna karşı çıkıyordu.

Sonunda bu genç adam, bağlı olduğu örgütün adını söylemeye karar verdi, ancak mahkeme heyetinin Őüphelerini dağıtamadı. Zaten ikinci büyük suçu işlemiŐ ve abartılı anlatımla kendisini inanılmaz duruma düşürmüŐtü. Gerçi sorgunun devamında biraz daha rahat davranabildi ve kahveye yapılan baskın sırasında kendisinin pencereden nasıl kaçtığını canlı canlı anlatabildi, ancak hala heyecanlıydı. Mahkeme heyeti bu kez lokalın adresini sorunca, sokak mumarasını 2, kat numarasını ise 6 olarak verdi ve bir ara altıncı kattan atlayıp kaçtığını ciddi olarak savunmaya kalktı. Kat ve sokak numaralarını ters söylediğini çok geç hatırlayabildi.

Mahkeme bir "red" kararı daha verecekti, ancak anlayışlı bir heyet olduğu için karara varmadan önce benden bilirkişi raporu istedi. Herhalde arkadaşı o rapor kurtardı. Çünkü "Alternatif Türkiye Yardımı" adlı kuruluşun arŐivindeki malzemelere göre, Hatay ve İskenderun Halkın Kurtuluşu davasında gencin bahsettiği sendikanın başkanı ve yöneticileri, sendikacı olarak değil yasadışı örgüt mensubu olarak yargılanıyorlardı. Onlardan gencin adını veren olduysa, onun da geri gönderilme durumunda işkenceli sorgudan geçme olasılığı vardı. Ayrıca uzun yıllar cezaevinde kalması söz konusu olabilirdi. Bu nedenle ona mülteci statüsü tanındı.

Halkın Kurtuluşu'na mensup başka bir kişinin davasında bir dram daha yaşadım. O arkadaş daha tecrübeli idi, ama o da başlangıçta Halkın Kurtuluşu'ndan bahsetmemiŐti. Öğretmen olan arkadaş, bir Karadeniz Şehrinde TÖB-DER içinde faaliyet göstermişti. Mahkemede iddiasını kuvvetlendirmek için TÖB-DER başkanı Gültekin Gazioğlu'nu da tanık olarak gösterdi.

Daha önce başka toplantılarda karşılaştığım Gültekin Bey beni çok zor bir çevirmenlik görevi ile karşı karşıya bıraktı. Sorguda, Ankara'da sadece 52 TÖB-DER'li hakkında dava açıldığı, üst yönetim dışındakiler için herhangi bir tehlikenin olmadığı hususu tartiŐıldıktan sonra, başvuru sahibi TÖB-DER bünyesinde baŐkana karşı muhalefette olduğunu beyan edince, Gültekin Gazioğlu'na hangi örgütten olduğu soruldu. Mahkemelerde deney sahibi olan Gültekin Bey TSİP'e üye olduğunu, arkadaşın ise Halkın Kurtuluşu örgütüne bağlı bulunduğunu çekinmeden anlattı. Bu kez mahkeme heyeti "bu terörist bir örgüt değil mi?" sorusunu ekledi.

O anda Gültekin Gazioğlu'nun hali gerçekten seyre değerdi. Mahkeme salonunda olduğunu unutup, meydanlarda konuşma yapan bir lider gibi nutuk çekmeye başladı ve Türkiye'de bu kıstasların farklı yorumlanması gerektiğini, onbinlerce kişiyi meydanlara getirebilen örgütlerden terörist diye bahsedilemeyeceğini vs. uzun uzun anlattı. Gerçi bütün konuşması 5 dakika kadardı, ama böyle hararetli bir konuşmayı nasıl çevirecektim? Kendimi konuşmadan tamamen soyutlayıp, "tanık Şu görüşleri savunur" diye bir özet yapabilirdim. Ama bence çevirmenin görevi konuşulanları olduğu gibi aktarmaktı, o nedenle ben de gözümü yumup, mümkün olduğu kadar benzer bir ses tonu ile benzer bir "nutuk"u Almanca atmaya çalıştım. Ne kadar başarılı olduğumu bilemem, ama o arkadaŐa hemen o gün mülteci statüsü tanındı.

Onbinlerce mültecinin her biri buna benzer olayları yaŐamıŐtır ve çok azı olumlu sonuçlanmıŐtır. İŞçiler için de geçerli olan bir olgu, bunlar için fazlasıyla geçerlidir. Türkiye'den kopuk yaşamak ve siyasi ortamın yokluğu mültecilerin derin bunalımlara girmelerine yol açıyor. Birçokları ise Avrupa'nın rahat yaşamında, kişisel sorunların bataklıklarında kaybolup gidiyorlar.

YURTDIŞINDAKİLER

İkinci dünya(yı paylaşma) savaşından sonra yenilgiye uğrayan Batı Almanya'da görölen "ekonomik mucize", az onarımla hemen faaliyete geçebilen bir üretim altyapısı ve ABD tarafından "Marshall Planı" adı altında verilen sermaye yardımı sayesinde gerçekleşti. Hızlı gelişen üretim, ileri teknolojiden çok yoğun emek gücü ile sağlandı. Batı Alman kapitalizmi ilk yıllarda Doğu Almanya'dan kaçan insanlarla işgücü gereksinimini karşıladı. "Komünist" diye adlandırılan Doğu Avrupa bloğuna üye olan Demokratik Almanya Cumhuriyeti, sınırını tel örgülerle ve 13 Ağustos 1961 tarihinde de Berlin duvarı ile kapatınca, Doğu'dan Batı'ya olan göç de durdu.

O zamana dek İtalya hariç, Almanya dışından işçi transferi pek yapılmıyordu. Sermaye sahipleri temel bir karar vermek zorundaydılar. Ya uzun dönemde kâr getirecek yeni bir teknolojiye yatırım yapacaklardı ya da kazançlarını hemen yükseltecek yeni işçiler getireceklerdi. İtalya, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adını taşıyan ve bugün Avrupa Topluluğu (AT) olarak bilinen birliğe üye olduğu için, İtalyan işçiler serbestçe gelebiliyorlardı, ancak bu ihtiyacı karşılamıyordu.

Alman sermaye çevresi "göçmen" işçi getirmeyi düşünmüyordu. Öte yanda Alman Sendikalar Birliği (DGB) de yabancı işçilerin sürekli Almanya'da kalmalarından yana değildi. Çünkü düşük ücretler karşılığında çalışacak olan yabancılar yüzünden bir işsizler ordusu ("yedekler ordusu") ortaya çıkacak ve bu da toplu sözleşmelerde işverenler tarafından ücretlerin düşük tutulmasında koz olarak kullanılacaktı. Sonuçta "Rotationsprinzip" adı verilen bir yöntem üzerinde anlaşıldı. Anlaşmaya göre AT ölkeleri dışından getirilecek olan işçiler bir kaç yıl sonra ölkelerine döneceklerdi ve ihtiyaca göre oradan yeni işçi getirilecekti.

Böylece İspanya, Portekiz, Yugoslavya ve Yunanistan'dan sonra Türkiye'den de (hatta bir ara Fas da dahil edildi) taze işgücü getirme programları hazırlandı, işçiler çağırılmaya başlandı. Sadece işgücü olarak değerlendirilen bu insanların çalışma saatleri dışında kalan yaşamları hakkında herhangi bir plan yapılmamıştı. Asker gibi, bir kaç yıl barakalarda yaşamlarını idare edip tekrar geri dönecekleri düşünölüyordu.

Fakat bu hesap tutmadı. Çoğunlukla vasıfsız işlerde çalışsalar da yabancıların azçok dil öğrenmeleri gerekiyordu. Yapılması gereken işleri anlayamamaları, yeni gelenlerin en azından iki-üç ay tam randımanlı çalışmalarını engelliyordu. Bu da sermaye çevreleri için ayrı bir kayıp sayılırdı.

Buna bir de gelenlerin planlarındaki değişiklikler eklendi. Çabuk para kazanıp dönmek isteyenler, 4-5 yıl içinde arzu ettikleri seviyeye ulaşamadıklarından ve Almanya'da buldukları olanaklardan bir süre daha faydalanmayı düşündüklerinden geri gitmek istemiyorlardı. Bir kaç yıllık çalışma sonucunda biriktirecekleri paralarla, memleketlerinde bozuk olan ekonomik düzende yaşamlarını sürdüremeyecek olan insanlar, normal yaşamdan uzun dönem uzak kalmak istemediler ve eşlerini, çocuklarını yanlarına getirmeye başladılar. Bu kez ev kirası, yiyecek, giyim parası ve Almanya'da daha yüksek olan geçim masrafları nedeniyle kolay para tasarruf edilemiyordu ve geri dönüşler sürekli erteleniyordu.

1973'de başlayan ekonomik kriz yüzünden Almanya "dışarıdan" işçi alımını durdurdu ve geri dönüşlerle beraber yabancı işçi sayısında belirli bir "azalma" yaşandı. 1973 ile 1978 yılları arasında Almanya'da çalışan yabancıların sayısında 680 bin kişilik bir düşüş göröldü. Yeni gelenler olmamakla birlikte, Almanya'da yetişen ve ailelerin birleştirilmeleri sonucunda gelişen yeni kuşağın işe başlaması nedeniyle yabancı işçilerin sayısında 5 yıl sonra tekrar bir artış oldu.

Bu artış Portekizliler dışında, sadece Türkiye'den gelenler arasında gerçekleşti ve 1980 yılına gelindiğinde, Türkler artık listenin başına geçmişlerdi.

DIŞARIDAKİLER

Ülkelere göre Almanya'da oturan yabancılar:

Ülke	1961	1971	1981	1987
İtalya	196,700	589,825	624,503	544,412
Yunanistan	42,100	394,949	299,300	279,898
Türkiye	6,700	469,160	1,546,280	1,481,368
Portekiz	-	54,386	109,417	79,171
Yugoslavya	16,400	514,552	637,307	597,615

Tüm yabancılar, Batı Almanya'nın genel nüfusunun 1961'de % 1,2'sini; 1971'de % 4,9'unu; 1981'de % 7,5'ini; 1987'de ise % 7,6'sını oluşturuyorlardı. Bazı şehir ve mahallelerde ise bu oran % 10'un hatta % 20'nin üstüne çıkıyordu. (Kaynak: Bundesanstalt für Arbeit - Federal İş Bulma Kurumu)

1981'e kadar yabancıların sayısında belirli bir artış görülürken, daha sonraki yıllarda bir azalma gözlemlendi. Bu gelişmede 1983/84 yılındaki "dönüş primleri" uygulamasının payı olduğu muhakkak. Türkler ise 1970'li yılların ortasından bugüne dek en kalabalık grup olma ünvanını korudular.

İsviçre'li yazar Max Frisch göçmen işçiler hakkında şunları söylüyordu: "İşgücü çağırıldı, fakat insanlar geldi". Bu insanlar artık hiç bir tarafa ait değillerdi. Memleketlerinden uzak yaşayan, ne zaman dönecekleri belli olmayan, hasretlerini ancak zar zor biriktirdikleri paralardan binlerce Mark masraf yaparak tatillerinde eş, dost arasında giderebilen bu insanlar Almanya'ya da yerleşemediler.

Önce hayvanların kafeslerinden pek farklı olmayan, portatif barakalarda barındırılan bu insanların en önemli hedefi para biriktirmektir. O nedenle ev kiraladıklarında, en ucuz ve dolayısıyla en kötü evleri seçtiler. Yıkılmak üzere olan bu yerler, Almanlar'ın oturmak istemedikleri banyosuz, musluksuz, hatta tuvaletsiz evlerdi. Bu tür binalar, Berlin örneğinde olduğu gibi aynı mahallede bulunuyorlardı. Son kalmış olan bir kaç Alman'ın da taşınması ile birlikte bu mahallelerde yabancı gettoları meydana geldi.

Sayıları o kadar yüksek olmayan diğer milletler belki de yerleşim sorununu aynı yoğunlukta yaşamadılar. Türkiye'liler fiilen "getto" hayatı yaşamaları bile, Alman toplumundan dışlanmış bir vaziyette ve kendi aralarında yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlar.

Onların "gettolaşması" sadece az kira ödemek istemelerinden kaynaklanmadı. Çoğunlukla Müslüman olan Türkler, kendilerine yabancı bir dine ve kültüre sahip olan diğer insanlardan çekinmeseler de birçok alanda kendilerini onlardan ayrı hissediyorlardı. Domuz etinin diğer etlerden daha çok satıldığı kasaplardan alışveriş etmek istemiyorlardı. Kızartılmış patates, hatta tavukların domuz yağında pişirilmiş olabileceğinden endişe duyanlar tüm yemeklerini kendileri yapmak zorundaydılar. Birçoğu İslam şartına göre kesilmiş et yiyordu.

Kendilerine yabancı olan bir çevre ile kaynaşabilmeleri her şeyden önce dil bilmelerine bağlıydı. Yabancıları getiren işverenlerin, üretimin devam ettiği saatlerde dil kursları düzenlemek gibi bir niyetleri yoktu (çünkü o zaman belki Alman işçileri de farklı kurslar için paralı izin isterlerdi). Çoğunlukla alışkın olmadıkları sekiz saatlik bir çalışma gününün ardından, düşük maaşlarından ödeme yapıp, bu gecikmiş yaşlarında yeniden öğrencilik yapma niyetinde olan yabancıların sayısı ise çok azdı.

Yakında ülkelerine döneceklerine göre, akıllarında bir köşede bakkal dükkanı açmak ya da taksicilikle geçinmek gibi projeler vardı. İşyerlerinde gerekli olan 3-5 sözcükle durumu idare edip, bunun dışında el, kol hareketleriyle veya bir tercümana para vererek sorunlarını halletmeleri mümkündü.

Alman toplumundan ayrı kalmalarının nedenini, elbette ki sadece yabancılar da aramak doğru değil. Alman toplumu da hiç bir zaman yabancılarla kaynaşmaya hazır değildi. Tarihte de pek çok kez görüldüğü gibi, Almanlar'da (yeni) bir azınlığa karşı ilk andan

DIŞARIDAKİLER

itibaren köklü bir düşmanlık vardır. Yani 1980'den sonra sürekli sözü edilen "yabancı düşmanlığı" sonradan gelişmedi, daha ilk andan itibaren vardı. Ancak her dönemde saldırılara dönüşmüyordu. Zaman zaman aşırı sağın yeni bir örgütlenmesinde seçim malzemesi olarak kullanılırdı, ama potansiyel olarak her zaman vardı.

Dikkatli bir gözle etrafa bakanlar, günlük yaşamda her an birçok örneğe rastlayabilirler. 1973'de SULO'da çalışırken, paydostan sonra soyunma odasında tanımadığım bir Alman yanıma gelerek çok doğal bir şekilde "sen bu 'Kanacken'lerle alaşabiliyor musun?" diye sordu. "Kanacken" dediği kimseler de Türkler'den başkaları eğildi. Bu sözcüğün Türkçe'de tam karşılığı yok, fakat en yakın çeviri her halde "yamyam" olur. Çünkü bu sözcük adı, kültürsüz, uygarlıktan anlamayan, ilkel yaratıklar anlamında kullanılır. Bunu söyleyen, firmanın en basit işlerini yapan, sıradan, kültürsüz bir insandı. Ama bu bir gerekçe olamazdı. Bu denli kötü bir tabirin, bu denli doğal kullanılması Almanlar'ın yabancılardan ne kadar uzak kaldıklarının bir göstergesidir. Arkadaşlarım için böyle bir hitap şeklinin seçilmiş olmasına o anda o kadar şaşırıştım ki ancak "evet" diyebildim.

Bu yüzyılın başında, henüz yabancı işçiler büyük kitleler halinde Almanya'ya gelmeden önce, hemşehrim olan Rosa Luxemburg şunları yazmıştı:

"Kitlelerin herhangi bir nedenden ötürü sıkıntıda oldukları dönemlerde, düzenli işlerine daha sonra taze bir güçle sarılmak için zaman zaman başka millete, ırka, dine, renge sahip olan kesimleri, kendi hoşnutsuzluklarını dışa vurabildikleri bir günah keçisi (şamar oğlanı) haline getirmeleri modern uygarlığın bir işlevi sayılır. Günah keçisi olabilme özelliği, ancak zayıf ve tarihte ezilmiş ya da sosyal açıdan geri bıraktılmış milletlerde bulunur, zayıf oldukları ya da tarihte baskı altında tutuldukları için, ceza çekmeden onlara kolaylıkla yeni baskılar uygulanır. Amerika'da zenciler, Batı Avrupa'da bazı İtalyanlar bu durumdadır." (Toplu Eserler, cilt 4, s. 324; çeviri yazara ait).

Sosyalist düşüncenin henüz taze olduğu bir dönemde yazılmış olan bu satırlar, sanki Türkiye'den Almanya'ya gelenlerin yazgısını anlatıyor. Türkiye'den gelen insanların ayrı bir gruba mensup oldukları, sadece din ve dil farklılığından değil, daha ilk bakışta dış görünüşlerinden anlaşılmaktadır. Onların gelenekleri, töreleri, yemeleri, içmeleri ile Alman toplumundan ayrı oldukları hemen görülür. Ayrıca sosyal açıdan da Alman toplumunun en zayıf, en düşük düzeyde yaşayan kesimi sayılırlar. Daha önceki ezilmişliklerinden ötürü direniş göstermeyen bir kesim olduklarından, tam bir günah keçisi olma özelliğini taşırlar.

Bu nedenlerden ötürü Almanya'daki neonazilerin basit hesap ve sloganları kolayca yandaş bulabilmektedir. Neonaziler "birleşmeden önce Batı Almanya'da yuvarlak hesapla 2 milyon işsiz vardı. Gene yuvarlak bir hesapla 2 milyon çalışan yabancı olduğuna göre; onları geri gönderirsek işsizlik sorununu çözmüş oluruz" diyorlar.

Özellikle sendikalar tarafından buna karşı ileri sürülen "Almanlar yabancılardan yaptığı pis ve ucuz işleri yapmak istemezler" gerekçesi de hem pek ikna edici değil, hem de epey ırkçılık kokuyor. Pis ve kötü işlerde çalışmak yabancılardan yazgısı gibi gösterilerek, Alman işçiler pis işlerde çalışmak zorunda kalmakla korkutuluyor. Bugün Almanlar, belki yabancılardan çok düşük ücretlerle çalıştıkları işlerde (dökümcülük, lokantacılık ve çöpçülük gibi) çalışmak istemezler. Fakat aynı zamanda işsiz öğretmenlerin (akademisyenlerin) taksi şöförlüğü gibi işler yaptıklarını da görüyoruz. Bu nedenle, yoksulluk düzeyi Almanya'da daha da yükselirse çöpçülük yapacak Almanlar da bulunur elbette (yapanlar var zaten).

Farklı kültürlerin eşit bir biçimde yanyana bulunduğu bir toplumdaki çok uzağız (üstelik sadece Almanya'da da değil). Benim gibi, yabancılardan haklarını korumaya çalışan Almanlar'ın sayısı ise az değil. Onların ezilmişliğini, bizzat bir Alman yaşayıp dile getirmeseydi, bugün "En Alttakiler" in durumunu bilen insan sayısı çok az olacaktı. Günter Wallraff yerine, Alman olmayan bir kişi başına gelenleri anlatsaydı, bu kadar ilgi toplayamazdı. Gene de yabancılardan kendi sorunlarına sahip çıkmalı, dertlerini kendileri anlatmalıydılar. Bu faaliyet somut hedefler (örneğin seçimlere katılma hakkı gibi) ile birleştirilirse, yabancılardan başarıma şansları da artacaktır.

DIŞARIDAKİLER

Yabancıların örgütlenmelerinin önündeki en büyük engel yine kendi belirsizlikleridir. Bugün, yarın memlekete dönüş planı ile yaşayan insanların, içinde buldukları ortamın haksızlıklarına karşı çıkmaları pek olası değildir. "Kafaları ile Türkiye'de, ayakları ile Almanya'da olanlar", başka bir deyişle, gövdeleri ile Almanya'da yürekleri ile Türkiye'de olanlar, çevrelerindeki gelişmelere karşı kayıtsız kalmaktadırlar. Türkiye'den zaten uzak olan ve hiç bir müdahale şansı bulunmayan bu insanlar, böylece her iki toplumdan da dışlanmış bir yaşam sürdürmeye mahkum görünüyorlar.

GÖZLER TÜRKİYE'YE ÇEVİRİLİRKEN

1977 yılında üniversiteden mezun olduktan sonra, gerek pederimin hasta olması, gerekse Herford'da iyi bir dost çevresinin bulunmasından ötürü tekrar memleketime yerleştim. Sözleşmeli öğretmen olarak para kazanmamın dışında kalan zamanımı genellikle dernekçilik yaparak, Türkiye'lilerin Buluşma Merkezi'nde çalışarak değerlendiriyordum. Bir kaç kez de Tübingen'de bıraktığım arkadaşlarımı ziyaret ettim.

Birlikte okuduğum öğrenciler arasında en geniş teorik bilgiye sahip olan Halil arkadaş, Ege Üniversitesi'nde yaşadığı kısa bir doçentlik serüveninden sonra gene Tübingen'e gelmişti. Türkiye'de kazandığı deneyler ile, mantar gibi ortaya çıkan örgütler hakkında bizden çok daha net bir görüşe sahipti. Sağ- sol çatışmalarının en yoğun yaşandığı bir dönemde, Almanya'dan Türkiye'ye yönelik dayanışma hareketine bizim de katkımız olabileceğini savunuyordu.

1979 yılında Tübingen'e yaptığım bir ziyaret sırasında Halil, Almanya'daki Türkiye'lilere yönelik yayınlanan bir dergiyi gösterdi. Kendisi daha önce dergiyi çıkartanlarla konuşmuş ve Almanya'da çalışan işçilere yönelik makalelere ihtiyaçları olduğunu öğrenmişti. Derneklerde çalışırken ve tercümanlık yaparken kazandığım deneylerden faydalanarak, işçiler için faydalı olan bilgileri içeren bir yazı hazırlamam pek zor değildi. Herford'a döndükten sonra iyi bildiğim konular arasından yıllık vergi denkleştirme sorununu seçtim ve Türkçe hazırladığım makaleyi Hamburg'taki adrese yolladım.

Aynı zamanda dergi için bu tür yazılara gereksinim olup olmadığını da sordum. Bir nevi "hukuk köşesi" hazırlamayı ya da "haklarınızı bilin" başlıklı makaleler yazmayı düşünüyordum. Ancak gelişme daha farklı oldu. Telefonla konuşmak pahalı olduğu için uzak yerlerle ilişkilerimi genellikle mektup aracılığıyla sürdürdüğüm o dönemde, bir kaç gün sonra Hamburg'tan bir telefon geldi: "Adım Memet Tekin. Helmut Oberdiek ile görüşebilir miyim?" Çok kibar konuşan bu adam konuyu fazla uzatmadan Hamburg ile Herford arasında bulunan Braunschweig kentinde buluşmamızı önerdi.

Herhalde Hamburg'takiler gönderdiğim yazıyı beğenmiş olacaklar ki, bundan sonra ne şekilde yazı yazmamın uygun olacağını konuşmak istiyorlardı. Gerçi Memet Bey kesin bir konu üzerinde durmuyordu, ama mutlaka buluşmamız gerektiğini tekrar ve tekrar vurguluyordu. Aslında bir tek kişi ile konuşmak için bu kadar uzak bir yere gitmeye niyetim yoktu (180 kilometre). Ayrıca kendi cebimden benzin masrafı yapmamı gerektirecek paralı bir iş de teklif etmiyordu. Onun için Memet Bey'e başka bir öneri yaptım: "Siz Almanya'nın birçok yerini geziyorsunuz, yolunuz bu taraftan geçtiğinde uğrasanız olmaz mı?" Ancak, beyefendi "ne kadar erken görüşürsek o kadar iyi olur" dedi ve eğer acil bir işim yoksa hafta sonunda bir araya gelmemiz konusunda çok ısrar etti. Bunun üzerine tanımadığım bu adamı kıramadım ve "evet" dedim.

Böylece, Herford'da sendikal alanda aktif ve siyasi konularda girişkin olan Mustafa arkadaşla beraber Braunschweig'e gittim. Memet'in yanında bulunan arkadaşın adı da Mustafa idi. Hamburg'tan gelenler çok açık konuştular: "Biz Türkiye'de şu siyasetin taraftarıyız. Amacımız Türkiye'deki arkadaşlarımızın sürdürdüğü mücadeleyi Alman kamuoyuna tanıtmak. İlk aşamada Türkiye'deki dergilerimizde yayınlanan temel teorik yazıları Almanca'ya çevirip kendimizi tanıtan bir broşür haline getirmek istiyoruz. Türkçeniz çok güzel, acaba çeviri konusunda bize yardımcı olabilir misiniz?"

Demek ki benden işçiler için yazı yazmamı istemiyorlardı. 1979 yılıydı ve Kahramanmaraş katliamından sonra Türkiye'de durum gittikçe iç savaşa doğru sürükleniyordu. Birçok örgüt kurulmuştu ve her gün Memet Bey'in örgütünden de olmak üzere insanlar ölüyorlardı. Bu durumda hiç kimse Almanya'daki işçi haklarını düşünemezdi. Bu arada 18 aydır stajyer öğretmen olarak çalışıyordum ve az da olsa zamanım vardı. Belki de teorik yazılar çevirerek Türkiye hakkında daha fazla şey öğrenebilirdim. Hatta bu sayede bir örgütü daha tanıma olanağım olurdu.

DIŞARIDAKİLER

Arkadaşlar bu işi tek başıma yapmamı istemiyorlardı. Yazılar Almanya'nın değişik yerlerinde bulunan ve dil bilen insanlara b6l6m b6l6m verilmiş ve kendilerine 2 aylık bir zaman tanınmıŐtı. O g6n konuŐtuklarımızı teker teker hatırlamam olanaksız. Ancak işin başında, benim i6in en 6nemli olan konuda anlaŐtıktık. Memet ve arkadaşlarının siyasetlerini benimsemem asla s6z konusu değildi. Onlar T6rkiye'deki belirli bir siyasete g6re hareket ediyorlardı. Ama ben T6rkiye'deki herhangi bir siyasi hareketin par6ası olamazdım. Ayrıca yazılanlar hakkında eleŐtirilerim olduğunda, her konuyu tartışmaya hazır olduklarını da belirttiler.

2 ayda tamamlayabileceğim bir b6l6m6 yanıma aldım ve Braunschweig'tan ayrıldık. 6evirileri altı haftada bitirdim, fakat diğer arkadaşlar kendilerine verilen işi 2 ayda bitirememiŐlerdi. Bu t6r aksamalara "T6rk usul6" 6alıŐma diyorlardı; benimki ise "Alman disiplini" oluyordu. Sistemli 6alıŐmamdan 6t6r6, daha sonra farklı y6ntemler de denedik. T6rkiye'de 6ıkan yazıları aynen 6evirmekten vazge6tik. Bunun yerine, Alman kamuoyunun ilgisini 6ekebilecek konular hakkında broŐ6rler hazırlamaya başladık. Bu ama6la Memet birka6 kez Herford'a gelirdi ve kaleme alacağımız konuları tartıŐırdık. İyi Almanca bildiği i6in yazdıklarımı eleŐtirirdi, ben de ifade tarzının Almanlara uygun olmayan taraflarını d6zeltirdim. B6ylece T6rk6e malzeme de kullanarak yayınlarımızı hazırlardık.

İki yıldan beri Cumhuriyet gazetesine abone idim ve T6rkiye'deki gelişmelerden az 6ok haberim vardı. Ancak Memet ve 6evresi, olayları daha yakından takip ettiklerinden daha geniş bilgiye sahiplerdi. Alman kamuoyuna T6rkiye'deki gelişmeleri aktarabilmek i6in, genel konuları i6eren broŐ6rler 6ıkarmak yeterli değildi. Ocak 1980'de, bir derginin veya gazetenin yayınlanması konusunun tartıŐılacaĐı, Frankfurt'taki toplantıya ben de 6ağırıldım. Aslında katılmak istemedim, 66nk6 oraya tecr6beli gazeteciler de gelecekti ve bu t6r işlerden pek haberim yoktu. Fakat T6bingen'den Halil arkadaş da orada olacaktı ve bu bahane ile Frankfurt'a yakın bir k6yde yaşayan ablamı da ziyaret edebilirdim. Onun i6in "g6zlemci" olarak katılmayı kabul ettim.

Memet'in 6rg6t6nden de insanlar vardı. Ama daha 6ok 6rg6t dışında olan Alman arkadaşların g6r6Őleri dikkate alındı, 66nk6 dergi Alman kamuoyuna hitap edecekti. Kimin hangi konularda yazı yazabileceği tartıŐılarak, herkese belirli bir g6rev verildi. Ben herhangi bir konuda uzman olmadığım i6in Cumhuriyet, Demokrat veya Aydınlık gazetelerinde 6ıkan ilgin6 yazıları 6evirme işini 6st6me aldım.

Bundan sonra genellikle K6ln ya da Frankfurt'ta yaptığımız ve Almanya 6apında olan toplantılara daha sık katılacaktım ve aşağı yukarı iki ayda bir, 12 veya 16 sayfalık "T6rkei-Informationen" (T6rkiye 'Hakkında' Bilgiler) isimli dergiyi 6ıkartacaktık. Frankfurt'ta yaptığımız bir toplantının ertesinde Memet'in babası ile de tanıştım. Demokrat gazetesinin imtiyaz sahibi olan Dursun Ak6am, J6rgen Roth ve bazı Alman milletvekillerinin de konuŐacakları forumlara katılmak 6zere gelmişti. Dursun Ak6am'ın Memet adında bir oğlunun olmadığını ve Memet'in ger6ek adının Taner Ak6am olduğunu o vesile ile 6ğrendim.

Frankfurt'ta Cuma isimli bir arkadaşın evinde yaptığımız toplantıya, Berlin'de yayınlanan "Tageszeitung" adlı bir gazeteden iki kişi, Dursun Bey ile s6yleŐi yapmak 6zere geldiler. Ancak s6yleŐi başlamadan 15 dakika 6nce, Dursun Ak6am'ın arkadaşı olan Profes6r Orhan T6tengil'in 6ld6r6ld6Đ6 haberi gelmişti. Dursun Bey buna rağmen s6yleŐi yapmaktan ka6ınmadı, ancak bu vahŐetin etkisi altında her soruya derin, uzun ve duygusal konuŐmalarla yanıt verdi. 6eviriyi yapacakların işi olduk6a zordu. Taner, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nden ka6ıp Almanya'ya geldikten sonraki iki bu6uk yıl i6inde iyi Almanca 6ĐrenmiŐti ve Almanca'dan T6rk6e'ye 6ok iyi 6eviri yapabiliyordu. Bana da T6rk6e'den Almanca'ya 6evirme g6revi d6Őt6 ve Dursun Bey'in konuşması s6resince hızlı hızlı notlar alıp, daha sonra bunları aynı uzunlukta ve m6mk6n olduğu kadar aynı duygusallıkla Almanca'ya aktarmaya 6alıŐtım.

Bu ve buna benzer olaylarda ispatladığım 6eviri yeteneğimden 6t6r6, T6rkiye'den gelenlerin katıldığı toplantılara 6evirmen olarak da 6ağırılacaktım ve pek farkına varmadan b6lgeler 6st6 6alıŐma alanım geniŐleyecekti. Sonunda, kasabamda boş

DIŞARIDAKİLER

zamanlarımda yürüttüğüm dernek çalıŐmalarımla diğەر (Türkiye'ye yönelik) işlerim arasında bir tercih yapmak zorunda kaldım.

Kendimi bir dergi yazarı ya da gazeteci olarak görmüyordum, ancak elimdeki Türkçe metinleri zet halinde Almanca'ya çevirmek ya da bir olay hakkında çıkan değişik haberleri toplu bir yazı haline getirmek oldukça kolay geliyordu. Herford'da işçi arkadaşlarla birlikte 50 adet zar zor sattığımız "Haber" isimli Almanca-Türkçe bülten ile, 5,000 adet satan bir dergi arasında elbette fark vardı ve tercih "nem" derecesine göre yapılacağından taŐra çalışmalarına elveda demem gerekiyordu. Bunca işin arasında son öğretmenlik sınavını da başarıyla verdim. Öğretmen olarak işe başlamadan önce iki aylık bir tatilim vardı. Bu kez Tübingen'i ziyaret etmek, ya da bir broşür daha yazmak gibi projelerim de yoktu. Üç yıldır Türkiye'ye gitmemiştim ve elime geçen bu olanağı değەرlendirmek istiyordum.

ONİKİYE BEŞ KALA

Mayıs 1980'de, beşinci kez Türkiye'ye "izine" gidiyordum. Ancak bu farklı bir gezi olacaktı. Araba ile birlikte gittiğim iki Alman öğretmen Türkiye'deki siyasi gelişmeleri merak ediyorlardı. Onlara sürekli rehberlik etmeyecektim, ama şüphesiz ki onlarla da bazı olayları tartışacaktık. Ayrıca göçmen işçi arkadaşlarım, yıllık izinlerini geçirmek için henüz Türkiye'ye gelmemişlerdi. Bu nedenle, bu seferki iznim sadece onlara uğrayarak da geçmeyecekti. Turistik olmayan bir gezi beni bekliyordu. Kısa bir süre önce, Şubat 1980'de, sıkıyönetim 20 ili kapsayacak şekilde genişletilmişti.

1971 yılındaki ikinci gezim sırasında da sıkıyönetim vardı, ancak ben bir şey yokmuş gibi gezmiştim. Örneğin Uşak ile İzmir arasında "otostop" yaparken bir polis arabasına bile binmiştim. Dört kişilik ekip yanımda durduğunda, kontrol olduğunu düşünerek tereddüt etmiştim, ama arabaya bindikten sonra polis memurlarının Almanya'ya gitme olanaklarını öğrenmekten başka dertleri olmadığını anlayınca rahatlamıştım. İzmir'den ayrıldığım gece ise askerler yolu kesmişlerdi. "Yeni Asır" gazetesinin dağıtımı için kullanılan minibüste benden başka yolcular da vardı. "Kimlik" sorulduğunda öğrenci pasomu gösterdim. Yabancıya "pasaport"un nasıl söylendiğini bilmeyen polis, avucunun içini işaret ederek bir kağıt parçasını gösterir gibi yaptı. Ben "pasaport mu istiyorsunuz?" deyince kontrolden vazgeçti. Bana sadece Türkiye'nin nasıl olduğunu, tatilimden memnun kalıp kalmadığımı sordu.

Bu yaşadıklarım ile sıkıyönetimin ne demek olduğunu fark etmem zor oldu tabii. Daha sonraki yıllarda, biraz gelişmiş olan Türkçemle bazı olayları daha net görebiliyordum, ama Türkiye'nin dışında olduğum zaman, olayları bu kadar yakından izlemem elbette mümkün değildi. 1975 yılında üç öğrenci arkadaşım ile birlikte yaptığım dört haftalık tatilde, bana sadece siyasi tartışmalara tercümanlık yapma görevi düşüyordu. O dönemde Dördüncü Enternasyonal'e yakınlık duyan arkadaşlarım, öğretmenlikten atılmış bir kişi ile kooperatif fikrini tartışmaya çalışıyorlardı. Bu tartışmada asıl merak ettiğim konu ise bu kişinin nasıl geçindiğiydi. Bir başka yerde, eski bir öğrenci lideri ile Stalin'in mi, yoksa Troçki'nin mi hain olduğu tartışılırken, evde dolaşan fareler arkadaşlarımın dikkatini bile çekmedi.

Siyasi olayları en yakından izleyebildiğim tatili 1977 yılında yapmıştım. O yıl Herford'dan Mayk arkadaş ile birlikte idik. 1 Mayıs katliamından hemen sonraki günlerde gelmiştik ve İstanbul'da Halkın Yolu taraftarı olan öğrencilerle olay hakkında oldukça uzun tartışmalara girdik. Haziran ayının başında gene İstanbul'da idik ve Ecevit, Mustafa Timisi ile yer değiştirerek 3 Haziran tarihinde Taksim alanında son seçim konuşmasını yapacaktı. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel, bilinen uyarısını yaparak muhalefet lideri Bülent Ecevit'e o gün bir otel penceresinden uzun namlulu bir silahla suikast düzenleneceğini söylemişti. Mayk ile ben, genç yaşımda da verdiği cesaretle oraya gitmeyi kararlaştırdık. Çünkü o zamana kadar coşkulu bir kalabalığın içinde hiç bulunmamıştık. Taksim Alanı'na geldiğimizde her tarafın dolu olduğunu gördük. 1 Mayıs'ta sular idaresinin binasından ateş edildiğini bildiğimiz halde, olanları görebilmek için oraya çıktık. Daha doğrusu 2 metre boyunda olan Mayk, binanın çıkıntılı bir yerine çıkmama yardımcı oldu. Ben de fotoğraf makinasını alarak, bir saat geç gelen Ecevit'in otobüsün üstünde alana girişini görüntülemeye kalktım. Ancak objektifte koruyucuların bana doğrultulmuş silahlarını görünce korktum ve birden vazgeçtim. Her halde onlar da fotoğraf makinamı silah sanmışlardı.

Mayıs 1980'de hava her yerde gergindi, ancak sıkıyönetim henüz tüm illerde ilan edilmemişti. İstanbul'da bir akşam, araba ile Küçükalya'dan Sarıyer'e giderken otoyola girmeden askerler tarafından durduruldum. Kontrol eden askerin turist olduğumu hemen anlaması gerekirdi, çünkü dış görünüşümün yanısıra, Almanya'da fakir öğrencilerin arabası olan ve Türkiye'de hiç kullanılmayan Renault 4'le seyahat ediyordum. Ehliyetimi görmek isteyebilirdi veya arabanın sigortasını kontrol edebilirdi. Ancak adamın böyle bir niyeti yoktu. Arabanın arka koltuğunda duran, gümrükten aldığımız Marlboro kutusunu

DIŞARIDAKİLER

görmüştü. Tek bir sigara değil, iki paket birden istiyordu. Devletin verdiği yetkiye güvenerek ve beş parmağını gözünün önüne getirerek beni hapse atmakla tehdit ediyordu. Fakat yüzŐz bir adama haraç vermeye niyetim yoktu. Kurtuluşu Türkçe bilmemekte buldum.

Askerin söylediği her Şeyi anlayabiliyordum ve isteseydim ona Türkçe yanıt da verebilirdim. Ancak o zaman benden iyice Őüphelenebilirdi. Telaffuzum biraz bozuk olsa da, benim turist numarası yapan bir Türk, ya da bir "terörist" olduğumu zannedebilirdi. Adamın söylediklerine Almanca yanıt veriyordum. "Bana iki paket vereceksin!" "Ich denke gar nicht daran." (Bu aklımın ucundan bile geçmiyor) "Vermezsen, vallahi hapse atarım seni!" "Das werden wir ja sehen." (Görürüz bakalım) Konuşma uzadıkça arkamdaki araba kuyruğu da uzadı. Amiri uzaktan "ne oluyor?" diye bağırınca, asker "turistten sigara alacaktım, vermiyor" karşılığını verdi ve bunun ardından amirden gelen "boŐver, gitsin" buyruğu sayesinde kurtuldum.

İstanbul'da kaldığım süre içinde birkaç kez Demokrat gazetesine uğradım. Dış haberlerde çalışanlar benimle epey ilgilendiler. Onlar benden Avrupa hakkında, ben ise onlardan Türkiye hakkında bilgi edinmeye çalışıyordum. Sanırım ben daha başarılı idim. Arkadaşların verdikleri bilgiler nedeniyle değil, özellikle günlük yaşamda gözlemlediklerimden ötürü, Türkiye'nin bu kez bana çok farklı göründüğünü söylemeliyim.

Eskiden Alman olduğumu öğrenen herkes beni sorgusuz sualsiz davet eder, en azından çay içmek için bir kahveye götürürdü. Bu kez benimle konuşmak isteyen olmadığı gibi, birbirini çok iyi tanımayan iki kişi dahi pek sohbet etmiyordu. Olumsuz bir değişiklik olarak yorumladığım bu durumdan ötürü ben de oldukça dikkatli davranmaya çalıştım. Akşam eve giderken, yanımda olan Cumhuriyet, Aydınlık ya da Demokrat gazetesini iyice saklamaya çalışıyordum. Karşıma bir çetenin çıkması ve kimlik için çantamı araması halinde nasıl yanıt vereceğimi kara kara düşünüyordum, çünkü bu Şekilde birçok solcunun öldürüldüğünü okumuştum veya duymuŐtum.

Böyle bir anda Alman olmak bile beni kurtaramazdı. Gazete okuyabildiğime göre Türkçe konuşmak zorunda da kalırdım ve karŐıt görüşlü kişilerden en azından bir ton dayak yerdim. İstanbul dışında durum belki o kadar gergin değildi, ama oralarda da gezmek kolay olmuyordu. İlk Türk arkadaşım Hulusi'nin kardeŐleri ölkücü olmuşlardı, hatta bütün Karakuyu köyü aşırı sağ güçleri destekliyordu. Konukseverliğini bildiğim bu köy sanki tamamen deęiŐmiŐti.

Onun için bu kez köyde de uzun zaman kalmadım. Köy kahvesinde siyaset pek konuŐulmazdı. Kahveyi iŐleten Őenol arkadaşı Tübingen'de çalıştığı dönemden tanıyordum. Ecevit'e oy verdiği için, hemen hemen köydeki tek solcu olarak biliniyordu (öğretmen Adnan Bey'in dışında). Darbeye dört ay kala, herkesin mutlaka sağı ya da solu tutmak zorunda olduğuna dair en güzel örnek Őenol'un 8 yaşındaki oğlu idi. Kahveye uğrayan herkesi "sağcı mısın, solcu musun?" diyerek karŐılıyordu. Yanıtı beklemeden "çak sol elini" diyor ve böylece gelenleri solcu yapmış oluyordu. Kendisi asla sağ eli ile tokalaŐmıyor ve birini solcu yaptığı zaman, bunu büyük bir zafer olarak kutluyordu.

Tarafsız kalmak artık mümkün değildi. Sadece sağcı ya da solcu olmak bile yetmiyordu. Öğrenciler mutlaka örgüt seçmek zorunda idiler. Siyasetin her yerde ağır basması, halkın yüksek bilinç düzeyinden kaynaklanmıyordu; taraf tutmak adeta futbol takımı tutmak gibiydi. Futbolda olduğu gibi, taraftarlar arasında sık sık kavgalar çıkıyordu. Yabancı olarak üzerimdeki baskılar bu denli yoğun olmamakla beraber, pek çok konuda tavır almamı bekleyenler de az değildi.

Hulusi'nin amcasının oğlu Kemal, eski günlere dayanarak beni arkadaşı sayıyor ve ölkücü görüşleri benimsememi tatlı sert bir biçimde istiyordu. İstanbul'da Halkın Yolu taraftarı olan Antep'li arkadaşlar, TKP'lilere sosyal faşist dememi bekliyorlar, DİSK'in çok kötü bir kuruluş olduğuna dair beni ikna etmeye çalışıyorlardı. Gerçekten bu konularda karar vermem gerekiyor muydu? Birincisi, sorunları ayrıntılı olarak bilmiyordum; ikincisi, Türkiye'de sürdürölen mücadelede bir yabancı olarak taraf tutmam kime ne fayda sağlardı?

DIŞARIDAKİLER

Ama değişik konulardaki görüşlerim beklendiği için, istesem de istemesem de eldeki verileri analiz etmek, bir görüş bildirmek zorunda idim. Faşizm tırmanıyor muydu, yoksa devleti ele geçirmiş olup, yukarıdan aşağıya baskı rejimini mi uyguluyordu? Bu alanda ilginç yeni teoriler de vardı. Klasik anlamda faşizm, emperyalizm aşamasında, kapitalizmin derin bir krizi anında, yoksul halk kesimleri arasında yayılarak yükselen devrimci potansiyele karşı sermayenin son kozu olarak, geniş şiddet eylemleri temelinde bir kitle hareketi ile aşağıdan yukarıya iktidara gelir. Felsefesiyle Hitler'e çok benzeyen Alpaslan Türkeş'in bu şekilde iktidara gelme şansı yoktu. Son seçimlerde oy oranını arttırmış olmasına rağmen, 16 milletvekili ile meclisteki dördüncü partiydi. Belki darbe ile iktidara gelme şansı vardı, ama seçimlerle asla. MC koalisyon hükümetlerinde Alpaslan Türkeş'e ve başbuğu olduğu MHP'ye, aldıkları oyların üstünde bir yer verilmişti. Elde ettikleri bakanlıklar sayesinde, bir-iki istisna dışında tüm eğitim enstitüleri ülkücülerin elinde idi. Gelecek kuşak oradan yetişecek öğretmenlerin etkisiyle, ırkçı düşünceleri daha kolay benimseyebilirdi. MHP sözü edilen yeni teorilere göre o zamana kadar beklemeyecekti. Elde ettikleri kurumlar vasıtasıyla, hükümet ve ordu üzerindeki mevcut etkileri ile, faşistler zaten ülke yönetimini ellerine geçirmişlerdi ve yeni teoriye göre faşizm yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştiriliyordu.

Hitler faşizmini yaşamadım, ancak insanlığa getirdiği felaketlerden ötürü doğal olarak bunun karşısında idim. Okulların, üniversitelerin, hatta mahallelerin savunmasız olarak aşırı sağa teslim edilmesinden yana değildim. Ülkücülerin uyguladığı şiddete karşı durmak gerekiyordu. Ancak buna karşı geliştirilen stratejilerin ne kadarı savunmaya yönelikti, hangi eylemler provokasyon niteliğinde olup diktatörlüğe davetiye çıkarmak anlamına geliyordu, işte buna pek karar veremiyordum. Esas olarak şiddete karşı olduğumdan, misilleme hareketlerini anlamakta güçlük çekiyordum.

Elbette şiddet eylemlerinin birçok nedeni vardı. İlan edilmemiş bir iç savaş yaşanıyor. Düşmanı geri püskürtmek için misilleme hareketleri kaçınılmaz diyenler olabiliyordu. Ama bence bu tür eylemler orduyu darbeye çağırıyordu. Yaygınlaşan iç savaşa karşı ordu seyirci kalmayacak ve yapılacak darbe daha geniş özgürlükler getirmeyecek, daha çok baskı uygulanacaktı. Ülkücüler ve MHP sürekli olarak orduya bu tür çağrılar yapmıyorlar mıydı? Tüm sol birleşseydi, belki faşistlerden üstün olabilirdi, ancak herhalde yarım milyonluk bir orduya karşı savaşamazlardı.

Olayın bu yönü açık seçik ortada iken, birçok arkadaşın beklentilerine o zaman da pek akıl erdiremiyordum. En militan gençler, çok yakında devrim olup Sosyalist Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulacağını ciddi ciddi düşünüyorlardı. Savaş aleyhtarı olduğum için, şiddet konusunda Türkiye'de bir iç savaş ortamında yaşayan birçok arkadaşımın elbette ayrı görüşlere sahiptim. Teorik olarak sermaye sınıfı, iktidarı gönüllü olarak bırakmayacağına göre, sosyalizmin barışçıl yöntemlerle iktidara gelmesi düşünülemezdi. Bu tespiti, 1973'de Şili'de yaşamış örnekten hareketle "evet" diyebiliyordum. Fakat arkadaşların somut duruma ilişkin mantıklarına katılmıyordum. Taner arkadaş, "Türkiye, devrime gebe olduğu için doğum sancıları çekiyor" derdi. Ben de ona "hiç gebe gibi bir hali yok" diyerek yanıt veriyordum. Çok haklı olmak istemezdim, ama daha sonra Türkiye'nin başka şeylere gebe olduğunu görecektik.

Türk Silahlı Kuvvetleri uyarı mektuplarını çoktan vermişti, ama bunca zaman içinde herhangi bir hareket olmadığından darbe olasılığını ciddiye alan yok gibiydi. Darbenin mutlaka yapılacağını herkes söylüyordu. Fakat günlük olayların içinde sıkışmış olan kişiler ve örgütler uzun vadeli tahminler yürütemez ve sağlıklı stratejiler üretemez duruma gelmişlerdi. Ben olayları uzaktan takip ediyordum. Tarih ve Gültepe direnişleri zorla bastırılmıştı. Ama bu militan bir işçi sınıfının varlığını gösteriyordu. Türk-İş'e karşı DİSK günden güne güç kazanıyordu. Birçok yerde olumlu gelişmeler de vardı.

Demokrat ve Cumhuriyet gazetelerinde Fatsa Şenliği ile ilgili haberleri okumuştum. Bağımsız aday Fikri Sönmez belediye başkanı olduktan sonra, birçok iş halkın geniş desteği ile gerçekleştiriliyordu. Sağ basının "kurtarılmış" bölge olarak ilan ettiği 20 000 nüfuslu Karadeniz kasabası gerçekten ilgi çekici idi. Giresun'daki bir arkadaşı ziyarete giderken Fatsa'ya uğramaya karar verdim. Otobüs yolculuğu daha ucuz olduğu için,

DIŞARIDAKİLER

öğretmen arkadaşım Elfie ile birlikte, arabamızı İstanbul'da bırakarak Ankara'ya, ertesi gece de Fatsa'ya gitmeye karar verdik.

O dönemde Ankara'da hemen hemen hiç kimseyi tanıımıyordum. Bir işçi arkadaşımın sigorta sorununu halletmek dışında Ankara'da yapacağım bir şey yoktu. 1978'de Duisburg kentinde karşılaştığım Uğur Mumcu'yu Cumhuriyet gazetesinde ziyarete gittik. Beni hatırlayacağına pek ihtimal vermiyordum, çünkü yüzlerce kişi arasında belki 5 dakika kadar konuşmuştuk. Geldiğimizde işi de çoktu. Üstelik sağ ve sol terör hakkında yazdığı yazılarından ötürü yaşamı da tehlikede idi. Uğur Bey, beni derhal hatırladığı gibi, bunca işinin arasında bizimle görüşmeyi de hemen kabul etti.

O gün anlattığı bir olayı hala unutmadım. Uğur Bey, öldürölme olasılığına rağmen koruma polisi istememiş. Bir sabah, tek başına arabasıyla işe giderken, başka bir arabanın hızla yaklaşmasından endişeye kapılmış, ancak trafik sıkışıklığı nedeniyle kaçamamış. Arkadaki arabadan bir kişi fırlamış, Uğur Bey'in açık camından elini uzatıp bir gün önce yazdığı yazıdan ötürü kendisini tebrik etmiş. Uğur Mumcu da bu arada soğuk ter dökmüş.

Uğur Bey'e, Elfie ile beraber Fatsa'ya gideceğimizi söyleyince, garip bir gülümseme ile "öyle mi?" demekle yetindi. İfadesinden "orası başka bir şey"i sezinlemek mümkündü. Günün geri kalan zamanında birkaç turistik yer gezdikten sonra, akşam üzeri Ankara otobüs terminaline gittik. Bugün olduğu gibi o zaman da, "reklamcılar" hemen "İstanbul", "İzmir", "Pamukkale" bağırsıklarıyla yaklaşan turistlere, yani bize saldırıyorlardı. Pek aldırış etmeden "Fatsa" adını bulmaya çalıştık ve "Öz Fatsalılar" isimli bir şirketten saat 22.30 için iki bilet aldık.

1980 yılının ortasında, daha önce yoğun olarak karşılaştığım konukseverlik, yaygın bir korku havasının etkisi ile kaybolmuş gibiydi. Turistlere bile sadece bir şeyler satmak isteyenler yaklaşıyordu. Ancak "Fatsalılar" farklıydı. Şirketin şoförü ilk sıradaki koltukları bize ayırdı. Durduğumuz her yerde bir şeyler ısmarlamakta o kadar ısrar etti ki o gece doğru dürüst uyku uyuyamadık ve en az üç kez yemek yemek zorunda kaldık. Tüm yaşamım boyunca bir gecede bu kadar çok yemek yediğimi hatırlamıyorum.

Adam karşılık da beklemiyordu. "Beni Almanya'ya götürün" bile demedi. Bizi sağ salım Fatsa'ya kadar götürdükten sonra, sabah 6'da bir kahveye bıraktı, arkadaşlarına ne istediğimizi anlattı ve kendisi istirahatata çekildi. Saat 9 civarında belediye başkanı terzi Fikri'yi bulmayı ümit ediyorduk.

Belediye o saatte harıl harıl çalışıyor, Fikri Sönmez içeride birkaç arkadaşı ile tartışıyordu. Toplantıyı bozmamak için bir müddet dışarıda bekledik. Fakat Fikri yabancıların geldiğini duyunca bizi hemen içeriye çağırdı ve "burada gizli saklı bir şey yok, siz de görüşmemize katılabilirsiniz" diyerek bizi odasına davet etti.

Terzi Fikri, tüm müdürler gibi, arkası çok yüksek, deriden yapılmış ve mutlaka eski belediye başkanından kalma bir koltukta oturuyordu. Ama bunun dışında diğer belediye başkanlarına benzemiyordu. Makam odasının kapısı nerede ise sürekli açıktı. Derdi olan vatandaş bir sürü ön odadan geçip, iki büklüm vaziyette yanına gelmiyordu. Bir ara okuryazar olmayan yaşlı bir kadına belediyede görevli diğer arkadaşlar pek yardımcı olamayınca, Fikri kadını hemen yanına çağırdı, birkaç soru ile derdini öğrendi ve diğerlerine nasıl yardımcı olabileceklerine dair talimat verdi.

Elfie ile aynı gün Giresun'a devam etmek istediğimizden Fikri'nin yanında fazla oyalanmadık. Fakat Fikri bize yemeğe götürmeden bırakmadı. İki genç koruma görevlisi ile beraber deniz kenarında bulunan lokantaya gittik. Uzmanların "6 ayda zor biter" dedikleri bataklıktan geçen yoldan yürüdük. Fatsa halkı, komşu köy ve kasabaların da yardımı ile davul zurna çalarak, eğlence düzenleyerek, bu yolu bir hafta içinde bitirmişti.

Yemek sırasında terzi Fikri biraz kendinden bahsetti, terzilik yaptığı dönemde halkla ve devrimcilerle olan ilişkilerini anlattı. Son zamanlarda Fatsa üzerindeki baskıların çoğaldığını, ekonomik ambargonun dışında her an için doğrudan bir saldırının da mümkün olduğunu aktardı. Karadeniz ürünlerini yurt çapında kolayca satamadıklarını ve bu yüzden yurtdışı ile ilişki kurmak için Ekim ayında Almanya'ya geleceğini de sözlerine ekledi.

DIŞARIDAKİLER

Gerçekten halktan olan belediye başkanına, sıradan bir vatandaş olarak biz de çabuk ısındık, ancak Ekim ayında yapacağı gezi için yardımcı olamadık. Eylül İmparatorluğu darbe provasını 2 ay sonra Fatsa'da yapacaktı. Fikri ve yüzlerce Fatsa'lı işkenceli sorgudan geçecek ve uzun yıllar cezaevlerinde çürüyeceklerdi. Birkaç saat içinde arkadaş olduğumuz Fikri, 1985 yılında, bir daha özgürlüğü göremeden hapisanede ölecekti.

DEMİREL'İN DARBE DENEMESİ

12 Eylül'den sonra askeri iktidara karşı sivil yönetimi savunmada rakipsiz şampiyon olan Süleyman Demirel, Elfi ve ben Fatsa'ya uğradıktan iki ay sonra ve 5 generalin darbesiyle devrilmekten iki ay önce, onlarla temelde paylaştığı polis devleti anlayışıyla darbenin son provasını Fatsa'da gerçekleştirdi. Aralık 1978'de meydana gelen Kahramanmaraş olaylarına benzer bir şekilde, Çorum kentinde dinsel ayrılıklar temelinde girişilen katliam teşebbüsü, barikat kuran halkın direnişii ile nispeten "ucuz" atlatılmıştı. 4 Temmuz 1980 günü başlayan olayların ardından 31 kişinin öldüğü resmi olarak açıklanıyordu. Çorum olaylarını kimlerin kışkırttığına dair henüz sağlıklı bilgiler ortada yokken, Demirel yeni bir hedef gösteriyordu. "Çorum'u bırak, Fatsa'ya bak" demekle, Çorum'da faşistlerin cinayetlerini örtbas etmek isteyen bir tavır takınıyordu.

Bu konuda çeşitli sorular akla gelebilir. 31 kişinin öldüğü Çorum olayları önemsiz miydi ya da sorunlar çözülmüş müydü de Fatsa'ya bakılacaktı? Aşırı sağın saldırısı ve militan solun savunması şeklinde gelişen olaylar ile Fatsa'daki durum arasında bir benzerlik var mıydı? Çorum'da olayların durdurulması için güvenlik kuvvetleri müdahale etmek zorunda kalmışlardı. Fatsa'da benzer olaylar var mıydı ki müdahaleye gerek duyuluyordu?

Fatsa'da farklı bir yerel yönetim vardı. Sağ basın bu yönetimi Devrimci Yol siyasetinin egemenliğinde "kurtarılmış bölge" olarak tanıtıyordu. Bu ne kadar doğru bir tespit idi? Terzi Fikri Sönmez Devrimci Yol taraftarı olmuş olabilir, hatta seçimde ona yardım edenler de Devrimci Yol militanları olmuş olabilirler. 12 Eylül sonrasında Amasya'daki askeri mahkemede görülen Fatsa davasının bir numaralı itirafçı sanığı Yusuf Atasoy'un Yeni Forum Yayınları'nda buna ilişkin söyledikleri de doğru olabilir: "Dev-Yol, örgütlenmesi ve çalışmaları sonucunda, halk arasında birçok sorunun çözümünü bulan mercii haline gelmişti." (Çılgınlıktan Sağduyuya, Ankara Kasım 1987, s. 185)

Ancak bu söylenenlerden "Fatsa'da sol terör uygulanıyordu" gibi bir sonuç çıkmaz. Yine itirafçı Yusuf Atasoy'dan dinleyelim: "Fatsa'nın diğer yerlerin tersine sakin ve sessiz oluşu, Fatsa'ya Dev-Yol'un dışında bazı çevrelerin de sempati ile bakmasına neden oluyordu...Nokta operasyonu zamanla Devrimci Yol'un şehir içindeki hakimiyetine son verdi, ancak bu sefer aşırı sağcı bir grup hakim oldu. Bu grup güvenlik güçlerinin çok sıkı denetimine rağmen şehir içinde terör estirebildi." (a.g.e., s. 187)

Fatsa'da yarım gün kaldığım için, oradaki uygulamaların çoğunu inceleme olanağım olmadı. Mahallelerde kurulmuş komitelerde gerçek söz sahibi halk mıydı, yoksa belirli bir merkezden talimat alan Devrimci Yol militanları üstün bir retorikle tüm diğer görüşleri baskı altında mı tutuyorlardı, bilemem. Ancak gazete haberlerine göre şehirde ülkücülerin haricindeki tüm siyasetler mevcuttu.

Sonradan Devrimci Yol'un, Fatsa'ya diğer sol örgütlerin girmelerini yasakladığını orada çalışanların ifadelerinden öğrendim. Gerekece olarak, sol örgütler arasındaki şiddet olaylarının başka türlü durdurulamaması gösteriliyordu. Gerçekten Nokta operasyonuna kadar, benzer iller ile karşılaştırıldığında Fatsa'da az öldürme olayı yaşanmıştı. Fatsa'da yerel yönetim şiddet olaylarına izin vermezken, çevre ilçe ve köylerde siyasi amaçlı cinayetlere ortam hazırlanıyordu. ABD'de bir yıl eğitim görmüş olan Reşat Akkaya'nın Ordu'ya vali olarak atanmasından önceki 3 yıl içerisinde, yörede 34 öldürme olayı meydana gelmişti. Reşat Akkaya'nın 20 Nisan 1980 tarihinde göreve başlamasından sonraki 5 yıl içinde (ki o zaman ülke çapında terörü durduracağını söyleyen Milli Güvenlik Konseyi yönetime el koymuştu) öldürme olayları dört misline çıktı (toplam 130 olay; Kaynak: Pertev Aksakal, Bir Yerel Yönetim Deneyi, Simge Yayınları, s. 150).

Fatsa'da tabanın egemen olduğu demokrasi anlayışı belki tam anlamıyla gerçekleşmemişti, ama Fatsa'nın belli bir sol siyasi anlayışın propaganda modeli olma yolunda olduğundan şüphe yoktu. Onun için orası bir "anarşistler yuvası" olarak tanıtıldı ve yok edilmesine karar verildi. Aynı zamanda güvenlik kuvvetleri de, darbeden sonra militan sola karşı ülke çapında nasıl savaşıacaklarını öğreneceklerdi. 67 ilde birden

DIŞARIDAKİLER

yapılacak harekattan önce, güçlerin 20 bin nüfuslu bir kasabada denenmesinde fayda vardı.

İzmir, Erzurum, Konya ve Bolu'dan gelen askeri birlikler, bol cephane ile barikatların arkasına mevzilenmiş sol militanlar ile savaşacaklarını düşünürlerken, kentte doğru dürüst silah bile bulamadılar. 17'si ruhsatsız, topu topu 33 tabanca bulundu ki o dönemde bu kadar silah Türkiye'nin her köyünden çıkardı. Maskeli olarak dolaşıp solcuları hedef gösteren 10 kişiden 4'ünün daha önce giriştikleri şiddet eylemlerinden ötürü aranan ülkücüler olması dönemin başbakanı Demirel'i pek rahatsız etmiyordu. "Ayıbını saklayanlar ayıp etmiş"ti, hepsi o kadar. İlk operasyonda evlerinden toplanan 390 kişi arasından ancak 6'sı hakkında tutuklama gerekçeleri uydurulabildi. Fakat cuntanın ruhu artık ilçeye girmişti ve daha sonraki aylarda alışkanlık haline gelen operasyonlarda halkın yüzde 10'u gözaltına alınarak işkenceli sorgudan geçecekti.

Dağlarda "ölü olarak ele geçen", işkencehanelerde yaşamlarını yitiren bunca Fatsa'lı hariç, 759 sanıklı ilk Fatsa davasına 12 Ocak 1983 tarihinde başlandı. Amasya Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde 5 yıldan fazla sürecek olan davada, askeri savcı başlangıçta 268 sanık için idam istiyordu.

Fatsa davası 12 Eylül sonrası açılan sayısız yığınsal davadan sadece bir tanesidir. Büyük kentlerden uzak, Amasya'da yürütüldüğü için diğer davalar kadar ilgi görmedi. Gerçi oraya da yabancı heyetler geldi, fakat ister Türkiye basınında, isterse uluslararası kamuoyunda hiç bir zaman Barış Derneği ya da DİSK davası kadar ilgi toplayamadı. Ancak bu dava, 12 Eylül'ün hukuk anlayışını gösterme açısından diğer davalar için de örnek teşkil eder.

İşkence altında gerçek olan ve olmayan bir çok "suç" kabule zorlanmış, askeri cezaevinde disiplin sağlamak amacıyla rutin dayaktan geçirilen sanıklar doğru dürüst savunma hazırlama olanağından yoksun bırakılmışlardı. Davanın açılmasından kısa bir süre sonra, yargıçlar sanıkları gruplar halinde mahkemeye getirmeye karar verince, birbiriyle görüşme ortamını tamamen kaybeden tutuklular bir müddet için ifade vermeme yöntemini denediler. Ancak ifade vermeyenlerin tahliye edilmeleri söz konusu olmadığından, önemli bir "suç"la yargılanmayan sanıklar kolektif karara uymalarından ötürü, bu kez gereğinden fazla "yatmak" zorunda kalıyorlardı. Bunlara cezaevi yönetiminin itirafa yönelik zorlamaları ve imtiyaz sahibi olabilme vadeleri de eklenince, toplu savunma fikrinden cayıp itirafçı olanların sayısı 74'e çıktı.

Örgüt lideri durumunda olan bir numaralı sanık Yusuf Atasoy'un itirafçı olması, başkalarının da aynı yolu izlemesi için bir neden olmuş olabilir. Keza sıradan birçok vatandaşın, örgüt militanı olmadıkları halde, gerçekdışı bir suçlama ile karşı karşıya kalmış olmaları da bir başka neden olabilir. Nitekim Yusuf Atasoy bu konuda şöyle diyordu: "Şubat 1985 tarihinde itiraf edecek bir şeyleri olmayanlar bile safları terk ettiler." (Çılgınlıktan Sağduyuya, s. 194)

Pişmanlık yasası olarak bilinen 3216 sayılı yasadan faydalanmak için itirafıta bulunan birçok kişi sonradan itirafçı olmaktan pişmanlık duydu. Fatsa davasının 470 numaralı sanığı Kadir Özbayraklı bunlardan birisidir. 15 Haziran 1988 tarihinde mahkemeye verdiği dilekçesiyle itiraflarından vazgeçiyor ve itirafçıların "tavla oynayarak kime ne suç yükleyeceklerini tespit ettikleri"ni anlatıyordu. Sonuçta şöyle bir değerlendirme yapıyordu: "Onların [itirafçıların] arasında uzunca bir süre yaşayan biri olarak ne doğru konuşanı gördüm, ne de pişman olanı." (Halil Nebiler, Pişman İtirafçılar, İstanbul Kasım 1990, s. 85)

İtirafçıların ortaya attıkları suçlamalar temelinde görülen bu dava, beraat veya kovuşturmayaya yer yok ya da davanın düşmesi gibi kararlar ile sonuçlandı. Yani istenilen "suç" yaratılamadı.

Fatsa davasında, diğer birçok davada olduğu gibi, tanıklara da işkence yapılmıştır. Hatta gördükleri işkenceleri mahkeme önünde anlatanlar da oldu. 25 Ekim 1983 tarihli duruşmada dört tanık bu doğrultuda ifade verdi. 7 Aralık 1983 tarihli duruşmada Kılıçlı köyü muhtarı Remzi Duran, polis ifadesinin işkence altında alındığını belirtti.

DIŞARIDAKİLER

Davada, 300'den fazla sanık gözaltı sürelerinde yoğun işkenceden geçirildikleri için suç duyurusunda bulundu. Bunlardan 68'nin elinde, işkence iddialarını delillendiren doktor raporları da vardı. Askeri savcı hiç bir soruşturma yürütmeden, bütün şikayetler hakkında kovuşturmayaya gerek olmadığı kararı verdi, çünkü "polis sadece devletin çıkarına uygun hareket etmiş"ti.

Ağustos 1988'de sanık sayısının 811'e yükseldiği bu davada, mahkeme heyeti 8 kişiyi idama, 14 kişiyi ömürboyu hapis cezasına çarptırdı. Beraat eden ya da kısa süreli hapis cezasına çarptırılan sanıklardan 100 kişi 1 ile 6 yıl arasında fazladan hapis yatmış oldular. Dava süresince terzi Fikri de dahil olmak üzere 15 kişi değişik nedenlerle öldü.

Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren, anılarında halk çocuğu olan terzi Fikri için sadece şunları söyleyebildi: "...Ufacık bir ilçede belediye başkanı komünist ülkelerdeki idare şekline benzer bir idare kurmuş...mahkemesi sonunda...ağır hapis cezası ile cezalandırılmıştır." (Kenan Evren'in Anıları, cilt I, Milliyet Yayınları, İstanbul Kasım 1990, s. 464) Fikri Sönmez'in cezaevinde ölmesini herhalde uygun bir ceza olarak görüyordu.

DARBENİN AYAK SESLERİ

Darbenin nedenleri arasında Şiddet olayları ilk sırada yer alıyordu. Tüm diğer nedenler buna bağlı olarak yorumlanabilir. Suçlanan her kesim buna karşı etkisiz kalmaktan sorumlu olduğu ölçüde darbeye neden olmuş sayılabilir. Bir başka deyişle, askeri diktatörlüğe geçebilmek üzere hükümeti alaŐađı edebilmek, kısır çekiŐmeler ile demokrasiyi tehlikeye atan partilere siyaset yasağını koyabilmek, 24 Ocak kararlarına karşı direnen sendikaları etkisiz hale getirebilmek ve tüm demokratik kuruluş ve örgütlere dur diyebilmek için günde ortalama 20 vatandaşın ölmesi gerekiyordu.

Sıralanacak diğer nedenler bunun yanında gerçekten hafif kalır. Güçlü bir muhalefete karşı 24 Ocak kararlarını hayata geçiremeyen iktidar, 100'den fazla oylamada Cumhurbaşkanı seçimini gerçekleŐtirmeyen partiler, kısaca toplumun her seviyesinde istikrarsızlığın egemen olması belki NATO müteffikleri için darbenin haklılığı açısından daha anlamlı olabilir. Yani ABD ve Federal Almanya için, ölenler sadece istikrarsızlığın bir belirtisi sayılabilir. Ancak Türkiye'de yaşayanlar için korkusuz işe gidebilmek, uykusuz gecelerde eş dosttan birinin öldürüldüğüne dair haber alma endişesinden kurtulmak en önemli nedendi.

Şiddet olayları neden bu boyuta ulaştı, akli başında bunca demokratik güç ve kuruluş niçin bu olayları durduramadı gibi bir soru akla gelebilir. MİT raporlarına bakıldığında Şiddet olaylarının % 70'i sol görüşlü çevrelerden kaynaklanıyordu, aşırı sağ ancak % 30'undan sorumlu idi (M. Ali Birand, 12 Eylül Saat 04.00, İstanbul 1984, s. 76).

Genelkurmay istatistikleri de solu daha fazla sorumlu tutuyordu. 26 Aralık 1978 ile 16 Kasım 1979 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan bir rapora göre, eylemci sağ olayların % 8'inden sorumlu olarak gösterilirken, eylemci sol % 43'ünden sorumlu ilan ediliyordu. AŞiret kavgalarının yoğun yaşandığı Güneydoğu bölgesinde, "bölücü" gruplar olayların % 3'ünden sorumlu tutuluyordu. Ancak 4000'den fazla olayın faili belirlenememiŐti, dolayısıyla cinayetlerin % 46'sının kimin tarafından iŐlendiđi belli değildi (Cüneyt Arcayürek, 12 Eylül'e Doğru KoŐar Adım (9), İstanbul 1986, s. 154).

4 Aralık 1979 tarihinde, Genelkurmay ile hükümetin ortaklaŐa yaptıkları sıkıyönetim koordinasyon toplantısında, Orgeneral Necdet Üruğ "eylemcilerin büyük miktarı, aşırı sol kesime mensuptur" dedikten sonra sözlerine Şöyle devam ediyordu: "...İdeolojik ve örgütsel nitelik taşıyan olaylara karıŐtıđı saptanan 35 sol, 6-7 sağ örgüt vardır...eylemci sağ ise ideolojik hedeflerini, ülkeyi komünistlerden temizlemek ve ülkenin komünist olmasını önlemek olarak belirlemektedir." (Kenan Evren'in Anıları, İstanbul 1990, s. 311 - 319).

Orgeneral Necdet Üruğ'un kesin olarak 35 sol örgüt tespit etmesinin, fakat sağa belirli bir rakam (6 ya da 7 gibi) verememesinin yanısıra, tüm sol örgütleri "TKP ve ona bağlı THKP/C"nın güdümünde göstermesi gibi yanlışlar da yapması, cinayetlerin faileri hakkında da yanılgılara düşmüş olma olasılığını kuvvetlendirir. Farklı hesaplarla çok değişik sonuçlara ulaşmak pek zor değil zaten.

Ankara Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde ana Devrimci Yol davasında yargılanan sanıklar böyle bir hesabı yaptılar ve ölenlerin siyasi görüşlerinden hareketle, darbeden önce işlenen 5388 cinayetin kurbanları arasında 1296 sağ görüşlü ve 2109 sol görüşlü olduğunu tespit ettiler. Ayrıca ölenler arasında güvenlik kuvvetlerine mensup 281 kişi tespit edildi. Gerçi bu hesapta da belirlenemeyen olay sayısı oldukça kabarıktı. Ancak gizli bir plan şeklinde gelişen olayların başlangıcına bakıldığında, ortaya daha net bir tablo çıkmaktadır: "1975 yılına gelinceye kadar ölen tek bir sağ görüşlü vardır. Ülkü Ocakları üyesi...kendi arkadaşları tarafından bıçaklanarak öldürülmüŐtür." (Devrimci Yol Savunması, Ankara Ocak 1989, s. 118-119) Benzer rakamları Uğur Mumcu vermektedir. "1975 yılında 23'ü sol, 7'si sağ olmak üzere 31 yurttaŐ öldürüldü. 1976'da ölü sayısı 87'ye sıçradı; öldürülen bu 87 kişinin 60'ı sol görüşlü, 27'si sağ görüşlüydü." (Cumhuriyet, 14 Eylül 1990)

DIŞARIDAKİLER

Bu ve benzer hesaplara bakıldığında, resmi verilere ters düşecek biçimde şiddet eylemlerinin (ve bunların arasında siyasi cinayetlerin) büyük bir kısmının aşırı sağ tarafından gerçekleştirildiği kolayca anlaşılmaktadır. Ancak bu durum, şiddet uygulayan sol örgütleri sorumluluktan kurtarmaz. Militan sağ örgütlerin yaptığı gibi, misilleme olarak ülkücülerin devam ettiği kahveleri tarama eylemlerine girişen örgütler ve "silahlı propaganda" anlayışı ile hareket edip "bakın ünlüleri öldürebilecek kadar güçlüyüz" demek için bireysel terör eylemlerine başvuran gruplar da vardı.

Bazı sol çevrelere göre faşistlerin saldırı ve işgallerine karşı şiddete başvurmamak gerekirdi; aksi takdirde sağ terörün provokasyonuna gelinmiş ve darbeye gerekçe hazırlanmış olunuyordu. Bütün sol bu şekilde hareket etseydi, darbe yapılmayacak mıydı, bilemem. Ancak darbeye giden yolda, sol örgütlerin iradesi dışında kararlaştırılmış planlar uygulanıyordu sanki. Varlığı artık pek tartışılmayan "kontrgerilla" gibi kuruluşların yaktıkları ateşlere, bazı sol siyasetlerin mazot döktüğü söylenebilir, ancak darbenin açıkça faşist bir mantıkla hazırlandığı da bir gerçek: bir taraftan şiddet olaylarının yükselmesi gerekli idi, öte taraftan bu olaylara karşı demokratik yolların tükendiği açık bir şekilde gösterilebilirdi: "Müdahalemizin en son çare olduğu, başka hiç bir çare kalmadığı iyice anlaşılmalı." (Birand, a.g.e., s. 134)

Bu sözleri söyleyen dönemin Genelkurmay Başkanı ve darbenin liderliğini yapan Orgeneral Kenan Evren "Anıları"nı sanki bu iddiaya karşı yazmış gibidir. Yani iddiayı çok ciddiye almış olacak ki, 555 sayfa tutan anılarının birinci cildini hemen hemen sadece bu görüşü boşa çıkarmak için hazırlamıştır.

Darbeden önce yapılan tespitler arasında tek ilginç sayılabilecek olgu, istihbaratın zayıf oluşudur. Bu durumdan sadece sivil hükümetler değil, Genelkurmay bile şikayetçi idi. Cüneyt Arcayürek'in "Darbeler ve Gizli Servisler" adlı kitabında ortaya koyduğu gibi, MİT, sanki darbenin gerçekleşmesi için kendi taktiklerini uyguluyordu. Nitekim Kenan Evren kendi "Anıları"nda bile istemeyerek böyle bir gücün varlığına işaret ediyordu. 5 Mayıs 1980 tarihinde başbakan Süleyman Demirel ile yaptığı bir toplantıdan bahsederken, konu Özel Harp Dairesi'ne geldiğinde aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

"[Demirel] Özel Harp Dairesi'ndeki personeli teröristlerle mücadelede kullanmamızı ve onlarla çete savaşı yapmak suretiyle öldürülmelerini, vaktiyle de bu teşkilatın böyle kullanıldığını söyledi...Bu hal tarzına şiddetle karşı çıktım.bu teşkilatın vaktiyle yanlış kullanıldığını... tekrar kontrgerilla söylentilerinin ortaya atılmasına müsaade edemeyeceğimi... belirttim." (Anılar, s. 431/432)

Sürekli fazla yetki isteyen Genelkurmay, sıkıyönetimin genişletilmesinden yana bazı kararlar alırdı. Aralık 1978 Kahramanmaraş olaylarından sonra, darbenin yapıldığı Eylül 1980 tarihine kadar sıkıyönetim altında olan il sayısı 13'ten 20'ye çıkartılmış oldu. Sadece MHP lideri Türkeş değil, Ecevit bile sıkıyönetimin geniş tutulmasından yana idi:

"Başbakan Ecevit, 12 ilde sıkıyönetim ilan edilmesi kararına varılırken, 'Hilal içindeki illerde Yozgat, Tokat, Çorum gibi ülkücülerin kümелendiği illerde de bu uygulamanın yaygınlaştırılmasını' istedi... Genelkurmay Başkanı Kenan Evren bu isteğe 'bu kadar kuvvetimiz yok diye karşı çıktı.' (Cüneyt Arcayürek. Müdahalenin Ayak Sesleri (8), İstanbul 1985, s. 14)

Bu sözler, ordu "devlete destek olan" sağ teröristlere göz yummaktadır biçiminde yorumlanabilir ve böylece darbe denemesinin neden Türkeş'in 5000 silahlı militanının bulunduğu Yozgat'ta değil de, 33 tabancanın bulunduğu Fatsa'da yapıldığını da izah eder.

12 Eylül'de 67 ile birden egemen olabilen ve kısa sürede şiddet olaylarında % 90 gibi bir azalmayı sağlayabilen Genelkurmay Başkanı, o tarihten iki yıl önce üç ilin sıkıyönetimle idare edilmesini çok görüyordu. Aynı tarihlerde Evren, silahlı kuvvetlerin sıkıyönetim uygulamasında karşılaştıkları sorunları şöyle dile getiriyordu:

"...Sıkıyönetim komutanlıklarının çok yumuşak bir tutum izledikleri ve henüz anarşinin kökenine inemedikleri iddiasını ileri sürenlerin amacı, bu komutanlıkları gayri kanuni yollara sürerek, sanık ve hükümlülere işkence yapmayı, zamanlı zamansız aramalarla vatandaşı huzursuz etmeyi telkin ise, aldanmaktadırlar... Anarşik olayların kökenine iki ay

DIŞARIDAKİLER

gibi kısa bir sürede hiç bir gücün inemeyeceği gerçeğini ulusumuzun ve basınımızın takdirine bırakıyorum." (Arcayürek (8), s. 82)

Ne var ki 2 ay yetmediği gibi, 21 ayda bile "terörün kökenine inilemeyecekti". Bu konuşmasında çok demokratik görünen Genelkurmay Başkanı, işkence ile "teröristleri" konuşturma yöntemine karşı çıkıyordu. Oysa darbeden hemen sonra, gözaltı süresini 90 güne çıkartarak işkenceye yeşil ışık yakıyordu. Burada, bir zamanlar karşı olduğu izlenimini verdiği işkence yöntemlerini sonradan benimsemiş midir gibi bir soru akla gelebilir (idam konusunda farklı görüşler ifade ettiği gibi). Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir. Darbeden sonra, ilk kez işkence iddialarını araştıran bir yönetim olmakla övünen MGK, eski şikayetleri unutmuş gibiydi. Orgeneral Necdet Üruğ, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı olarak 4 Aralık 1979 tarihinde yapılan sıkıyönetim koordinasyon toplantısında "suçluyu konuşturmak için... yapılan en küçük bir müdahale işkence avazelerine sebep olmaktadır...[ve] işkence avazeleri karşısında derhal polis aleyhine soruşturma açılmaktadır" diyerek polisin "rahat" çalışmamasından şikayet ediyordu. (Kenan Evren'in Anıları, s. 318)

Yetkisizlik iddialarını genel bir stratejinin parçası olarak görmek mümkündür. Nihai hedefi demokratik yasalardan vazgeçmek olan plana göre, mevcut sorunların yürürlükte bulunan yasalarla çözümediğini göstermek gerekiyordu. Bu arada aşırı sağ ve sola karşı uygulanacak taktikler geliştirebilirdi, yani örgütlere daha çabuk darbe indirebilmek için istihbarat toplayıp, darbeden sonra en hızlı biçimde sessiz bir ortamın gerçekleştirilmesi için hazırlıklar yapılabilirdi. İstenseydi 12 Eylül öncesi de teröre karşı başarılı bir savaşım verilebileceğinden şüphem yok.

Bir kez siyasi cinayetlerin çoğunluğu sıkıyönetim altında bulunan illerde işleniyordu, diğer illerde değil. Sorunun boyutunu göstermek için Ecevit'in bir başka konuşmasına bakmakta fayda var. Ecevit 24 Temmuz 1980 tarihinde şöyle diyordu: "Türkiye'yi bir baştan bir başa kasıp kavuran anarşi, yedi (7) ilde azgın. Bu yedi ilde işlenen cinayetler, Türkiye genelinde yüzde 90 ölçüde." (Arcayürek (9), s. 26)

Gerçek rakamlara bakıldığında, bu oran tam olarak % 91,93'tür. 26 Aralık 1978 ile 22 Temmuz 1980 tarihleri arasında, 2070 kişiden 1903'ü sıkıyönetim altında bulunan 7 ilde öldürülmüştü. Diktatörlüğe yol açacak terörün yaygınlaşması için hareket eden faşist vurucu güçler ile demokratik çözüm yollarının tükendiğini geniş halk kesimlere gösteren Genelkurmay, birbirini tamamlayan iki güctü. Darbenin baş aktörleri bunlardı denilebilir; "faşist mantık" ve "darbeci ruhu" ile hareket eden, diktatörlük heveslileri olarak da adlandırabileceğimiz demokrasi düşmanı sivil ve askeri güçler darbeye gerekçe hazırladılar ve tek tip insan yaratma planlarını yürürlüğe koydular.

ALTERNATIVE TÜRKİEHILFE (ATH)

Alternatif Türkiye Yardımı

12 Eylül askeri darbesinin NATO müttefiklerinin onayı ile, hatta ABD'nin güdümünde yapıldığından şüphe duymaya fazla gerek yoktur. Türkiye uzmanı Paul Henze'nin, tiyatro izleyen ABD Başkanı'na darbe haberini "our boys have done it" (delikanlılarımız "iş" bitirdiler) şeklinde vermesi ve Bavyera radyosunda darbe haberinin TRT'den önce yayınlanması bu konuda ufak da olsa, anlamlı ipuçları vermektedir.

NATO'nun güneydoğu kanadı olan Türkiye, Batılı ülkeler için büyük bir öneme sahiptir. İran Şahı'nın devrilmesinden sonra Orta Doğu'da önemli bir müttefiğini kaybeden ABD, Sovyetler Birliği'ni "gözetleyebilmek için" Türkiye'deki üsleri kullanmak zorunda idi. Bunlar aynı zamanda, petrol kaynaklarının bulunduğu Arap ülkelerine karşı olası bir askeri müdahalede bulunacak "NATO'nun Çevik Kuvveti"ne köprü görevini de göreceklerdi.

Körfez Savaşı'nın başlamasından 10 yıl önce, NATO'da Türkiye'yi temsil eden General İhsan Gürkhan'ın sözleri 1991 yılında olanlara işaret eder gibiydi:

"NATO'nun güney kanadı, bir taraftan Batı Avrupa ile diğer taraftan Afrika ile ortak sınırları olan Orta Doğu ile yakın ilişki halindedir. Tüm dünya için önemli olabilecek 'emek sepetleri' olarak Orta Doğu ile Afrika, NATO için en önemli enerji ve hammadde kaynaklarıdır. Orta Doğu ülkeleri ve Afrika'nın Akdeniz ülkeleri dünyaya en fazla petrol satan ülkelerdir. Türkiye sadece Doğu ile Batı arasında değil, aynı zamanda lüks içinde yaşayan Kuzey ile geliştirilmesi gereken Güney arasında da köprü görevini görmektedir. Daha da önemlisi, bilinen en büyük petrol yatakları hemen sınırların ötesindedir." (Alternative Türkielihilfe [ATH], Militärs an der Macht-Askerler İktidarda, Herford Ağustos 1983, s. 2. Jürgen Roth'un makalesinden)

Gelişmiş sanayi (kapitalist) ülkeleri, böylesi öneme sahip olan bir ülkede zayıf bir yönetim ya da istikrarsız bir ortam görmek istemezler. Türkiye'ye, NATO'ya girmeden önce de bu yüzden büyük çapta yardımlar yapılmıştır. Askeri baskı rejimleri ve demokratik muhalefeti tanımayan yönetimler Batılılar tarafından desteklenmiştir. 1980'li yılların başında, Hamburg Üniversitesi'ndeki 'Barış ve Koruma Politikaları Araştırma Enstitüsü'nde "Türkiye ve NATO" hakkında yaptığı bir incelemede Volker Böge şu tespitlerde bulunuyordu:

"Türkiye'nin mevcut siyasi gelişmesini şu anda yönlendiren elitler rakipsiz olarak ülkeyi idare ettikleri müddetçe, askeri birliğin içinde bulunan Kuzey-Güney çelişmesine rağmen Türkiye-NATO ilişkisi kopma noktasına gelmez. Çünkü sadece ve birincil olarak Sovyetler Birliği'nin tehdidi nedeniyle değil, özellikle iç politikadaki egemenliklerini korumak ve sadece Batı ile yakın işbirliği içinde gerçekleşecek olan, ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesi hakkında tasarladıkları projelerin hayata geçirilmesi için, monopollerin Türkiye'deki köprü taşları olarak NATO üyeliği ve Batı'ya entegrasyondan [elitlerin] de çıkarları vardır. Bu elitler, kendileri tarafından yönetilen bir Türkiye'nin, metropollerin desteği ile ve onlara bağlı olarak, bölgede siyasi ve gerektiğinde askeri bir düzen sağlama işlevini üstlenecek bir alt metropol haline gelebileceğini açıkça hesaplamaktadırlar." (ATH, a.g.e., s. 3)

ABD'den en fazla askeri yardım alan İsrail ve Mısır'dan sonra (ki onlar da NATO için Orta Doğu'daki vazgeçilmez üsler durumundadırlar), Türkiye üçüncü sırada yer almaktaydı. Federal Almanya, ABD kadar destek vermemekle birlikte, Türkiye'nin NATO içindeki en önemli müteffiği sayılır. "Sam amca" uzaktan sağlayamadığı denetimi "Hans abi"ye devretmiş gibidir.

1970'li yılların sonunda Türkiye'de görülen derin ekonomik kriz, Batı'da "Boğaz'daki hasta adam"dan bahsedilmesine yol açtı ve Batı başta NATO müttefikleri olmak üzere hemen Türkiye'nin yardımına koştu. Bonn hükümeti, OECD (Organisation for Economic

DIŞARIDAKİLER

Corporation and Development - Ekonomik İşbirliği ve Geliştirme Örgütü) çerçevesinde Türkiye'ye yapılacak yardımlar için Federal Almanya'nın gösterdiği girişimci işlevden gurur duyuyordu (bkz. Bundestagsdrucksache 9/2213, s. 7). Dört yıla yakın bir zaman zarfında (1979-1982), Türkiye'ye OECD ülkeleri tarafından 4 milyar dolara yakın yardım yapıldı. Bunun 855 milyon doları, yani yaklaşık beşte biri "Hans abi" tarafından sağlandı.

1978 yılında yardımların koordinatörlüğünü CDU'lu Leisler-Kiep üstlendi. Ondan sonraki iki yıl boyunca ise SPD'li Matthöfer, Alman hükümeti adına dünya turuna çıkıp yardımları toplamaya çalıştı. 1980 yılında, ABD ile Almanya'nın yaptığı yardım miktarları tamamen eşitti (295 milyon dolar). Almanya'nın 1979- 1982 yılları arasında yaptığı ekonomik yardımların tutarı şöyleydi:

1979	500 milyon mark
1980	560 milyon mark
1981	460 milyon mark
1982	413,5 milyon mark
TOPLAM	1,933.5 milyon mark

Aynı dönemde küçük yardımlar da yapıldı. Örneğin demiryollarının modernizasyonu için 68 milyon mark verildi. Stuttgart Üniversitesi, Türkiye'de Almanca öğrenimini geliştirmek için 10 milyon mark verdi. 1983 yılında yeniden gündeme gelen 130 milyon marklık proje yardımı da eklenirse 5 yılda Almanya tarafından 2 milyar mark'tan fazla ekonomik yardım yapılmış oldu.

Yardımların ayrıntılı olarak nasıl kullanıldığına dair elimde çok net veriler yok. Proje yardımı denilen 130 milyon mark ile enerji sektörünün desteklenmesine dair resmi açıklamalar mevcut. Fakat bu paraların genellikle döviz açığının kapatılması için kullanıldığı bilinmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye dışından parça ya da makina gereksinimi olan büyük şirketlere, bu paralar ile döviz sağlanarak "yardımı" yapan ülkelere alışveriş yapma olanağı verildi.

Almanya Türkiye'ye 1964 yılından itibaren, her 18 ayda bir askeri yardım da yapmaktaydı. 1979 yılına kadar 10 kez 100'er milyon mark, toplam 1 milyar mark askeri yardım verildi. 18 ayda bir yapılan bu düzenli yardım, daha sonra 130 milyon marka yükseltildi. 1980 yılında 600 milyon marklık özel bir askeri yardımın ötesinde, 1980'de 130 milyon, 1981'de 150 milyon, 1982 ve 1983'de 160'ar milyon marklık yardımlar yapıldı. Bu paralar ile Alman ordusundan "eskimiş" malzemeler satın alındığı söylenmektedir. Ancak bu tam doğru değildir. 1980'li yılların başında Almanya'nın Türkiye'ye "sattığı" askeri malzemeler arasında, 100'den fazla F-104 savaş uçağı (Starfighter), 77 "Leopard" tankı, 6 helikopter ve 4 "Meko" fırkateyn olduğunu gazete haberlerinden okumak mümkündür.

1964 ile 1990 yılları arasında yapılan askeri yardımın toplam miktarı 2,5 milyar mark'tır. Yardımların genel toplamı ise 4,5 milyar mark'tır. Bu ilk bakışta yüksek bir meblağ olarak görülebilir, ancak Körfez Savaşı sırasında Federal Almanya ABD'ye birkaç haftada bu rakamın dört katı katkıda bulunmuştur (18 milyar mark). Fakat ister askeri, isterse ekonomik alanda yapılmış olsun, yardımlardan Türkiye'de yaşayanlar faydalanamıyordu. Bu yardımlardan olsa olsa OYAK gibi şirketlerin, generallerin ve subayların faydalandığını tahmin etmek mümkün.

Bu tür düşüncelerden hareketle 1979 yılının sonunda, Almanya'da, bazı sosyal demokrat milletvekilleri ile tanınmış gazeteci ve yazarlar bir araya geldiler ve Türkiye'deki halkın doğrudan faydalanabileceği "alternatif bir yardım" toplamak gerektiğine karar verdiler. 1980 yılı başında Alternative Türkeihilfe (Türkiye'ye Alternatif Yardım Örgütü) kuruldu. İlk yardım çağrısında şu görüşlere yer veriliyordu:

"Yardım etmek, büyük holdingleri ve askeri aygıtı desteklemek demek değildir. Federal Almanya'nın geniş demokratik kamuoyunun bu görüşünü ortaya koyabilmek için 'Alternative Türkeihilfe' kuruldu."

DIŞARIDAKİLER

"Her gün 10 insanın siyasi teröre kurban gittiği, onbinlerce insanın cezaevinde olup, işkencelerden geçirildiği, grevde olan işçilerin tanklarla denetlenip bir kuruş grev yardımının alınamadığı, meclis dışı sol muhalefetin düşünce özgürlüğünden yararlanmadığı bu ülkenin kahrını çekenlere doğrudan yardım yapmak gerekmektedir."

"Alternative Türkeihilfe ancak belirli projelere parasal yardım yapacaktır:

- örneğin gecekondularda oturanlar ya da iç savaş sırasında yaralananlar için ilaç yardımı yapabilir;
- öldürülen muhaliflerin ailelerine mali destek verebilir;
- cezaevine konulmuş muhaliflerin ve yakınlarının yaşamsal gereksinimleri için mali yardım yapabilir ve
- grevde olan işçileri destekleyebilir."

ATH, darbeden sonra programını şu şekilde değiştirdi:

"NATO'nun güneydoğu kanadının koruyucusu olan ve Orta Doğu'da petrol çıkartan ülkelerle Batı arasında bir köprü taşı oluşturan Türkiye, Batı için jeo-stratejik özel bir öneme sahiptir. 'İstikrar' sloganı ile milyarlarca varan sözde ekonomik ve askeri yardımlar ile özellikle baskı rejimleri desteklenmektedir. Güney Amerika ve Polonya'nın askeri darbeleri kınanmakta, ancak 12 Eylül 1980 tarihinde darbe yapan Ankara'daki cunta, demokrasi dostu olarak övülmektedir."

"Halbuki [Türk] devletinin yeniden örgütlenmesi, sadece zorba rejiminin süreklileştirilmesini hedeflemektedir. Demokratikleştirme ya da demokrasiye geçiş olarak adlandırılan ve Batı'nın yüksek askeri ve ekonomik çıkarları için kabul edilen generallerin programı, sık sık sözü edilen demokrasinin susturulmasından başka bir şey değildir. Nereye bakılırsa bakılsın, ister yeni Partiler Yasası, isterse yeni Sendikalar Yasası, her yerde uzun bir dönem için yerleşmek isteyen bir askeri diktatörlüğün karakteri görülüyor; üzerine sivil bir palto örterek tabii."

"İnsan hakları Türkiye'de ayaklar altına alınmaya devam ediyor. Siyasi sanıkların sorgusu her zaman işkence altında yapılmaktadır. İşkence altında ölen insan sayısı çoğalmaktadır. Belirli kesimlere yönelik idam infazları ile askeri cunta genç insanların hayatını yok etmeye devam ediyor. Hukuka saygınlığı açısından yoğun şüpheleri uyandıran sayısız kitlesel davalarda sayısız idam cezaları verildi ve verilmektedir."

"İnsanların yaşam koşulları gittikçe kötüleşmektedir. Halkın büyük bir kesimi fakirdir ve yoksulluk çekmektedir. Asgari geçim seviyesi altında yaşamak zorunda olan geniş bir kesimden söz etmek gerekir."

"Alternative Türkeihilfe adlı kuruluş, iktidarda olan rejimi destekleyen ve halkı gittikçe yoksullaştıran bir politikaya hizmet eden 'yardımlara' karşı çıkıyor. Biz doğrudan insanlara yarayacak ve yaşam ortamını iyileştirecek yardımlar yaparız. İşyerleri hakkında çalışanların karar verdiği alternatif ekonomik projelere mali destek sağlamaya devam ediyoruz."

"Çalışmamızın bir başka ağırlık noktası, resmi görüşten farklı bilgileri içeren yayınların çıkarılmasıdır. Batı'daki yayın organları susmayı tercih ettikleri için, kamuoyuna gerçek durum hakkında doğru bir tablo sergileyebilmek amacıyla Türkiye'nin gerçekliğinden, özellikle insan haklarının çiğnenmesi hakkında haber vermek gerekir. Bunu yaparken Türkiye'ye verilen yardımlar hakkında karar verenlere, bu tür önlemlerin bir haklılık zemini olmadığını göstermek ve Türkiye ile dayanışma hareketinin direnişine güç vermek istiyoruz."

"Alternative Türkeihilfe ideolojik olarak sabit bir siyasi yapılanma değildir. Tek tek kişilerin bir araya gelmesiyle şu şahıslar tarafından kurulmuştur: Manfred Coppik, Klaus Kirschner, Klaus Thüsing, Renate Schmidt, Heidemarie Wiczorek-Zeul, Jürgen Roth, Günter Wallraff, Gerhard Zwerenz, Christine Huth, Bernhard Hoffmann, Kamil Taylan, Helmut Oberdiek."

DIŞARIDAKİLER

ATH'nin işi baştan beri çoktu. Yayınladığımız broşürler geniş bir ilgi görüyordu. Örneğin Demirel dönemini kapsayan "Türkiye'de İşkence" adlı broşürümüz 15 bin sattı. Bunun haricinde ayrıntılı bilgi isteyen çok kişi vardı. İlk dönemde yazışma ve koordinasyon işleri Frankfurt'tan yürütülüyordu. Fakat oradaki arkadaşların fazla zamanı olmadığı için, daha sonra arşiv ve diğer işler Bielefeld ve Herford'a alındı.

Lise öğretmeni olarak görevime yeni başladığım için yoğun ders hazırlamam gerekiyordu. Onun nedenle başlangıçta fazla zaman bulamadım. Zaten boş kalan zamanımı da Herford'daki işçi arkadaşlarımla dertlerini çözmek için harcıyordum. Ancak yan uğraşlarım çok olduğu için okulda verdiğim dersler pek iyi gitmiyordu. Eskiden hazırlamış olduğum ders programlarım bulunmadığı için yaptığım hazırlık yetmiyordu. Bir karar vermek zorundaydım: ya öğretmenliğe devam edip diğer işlerimi azaltacaktım, ya da öğretmenliği bırakıp sadece diğer işlerle uğraşacaktım. Ancak bu tür işler fahri yapıldığı için geçimimi nasıl temin edecektim?

Hemen hemen 10 yıl süren bir yüksek tahsilin sonunda zar zor öğretmen olmuştum. Mesleğimi de seviyordum. Okul çağında karşılaştığım kötü öğretmenlerim yüzünden öğretmen olmuştum ve her şeyi onlardan daha iyi yapma hevesinde idim. Ancak bu gidikle, onlardan daha kötü öğretmen olmam kaçınılmazdı. Öğretmenlik Almanya'da çok sağlam bir meslekti. Memur olarak dolgun bir maaş kazanıyordum ve işyerimi kaybetme korkum da yoktu. Büyük suç işleyenler hariç, Almanya'da öğretmenler görevden uzaklaştırılmıyordu.

Türkiye'de, her hükümet değişikliğinden sonra birçok memura işten el çektirildiğini biliyordum. Böyle bir durumum yoktu, üstelik bu işin çok dolgun bir emeklilik maaşı, bol bol tatili ve başka olumlu yönleri de vardı. Öte yandan tercümanlık yapmak, yoğun siyaset tartışılan toplantılara katılmak, bir sürü ilginç insanla karşılaşmak, tekdüze olan okul hayatından daha heyecanlı gözüküyordu. Her gün farklı görevlerle karşılaşmak, bir müdüre bağlı olmamak, serbest mesleğin diğer olumlu yönleri sayılırdı. Öğretmen maaşı kadar olmasa da kendimi geçindirecek parayı tercümanlıkla da kazanabiliirdim.

İltica işlerine bakan Minden İdare Mahkemesi, okulda görevli olduğuma bakmadan, beni olur olmaz saatlerde tercümanlığa çağırıyordu zaten. Onun dışında, sadece polisiye dizilerde gördüğüm eroin davalarının hem polis sorgularında hem de mahkeme duruşmalarında tercüman olarak bir Alman'a daha çok güveniliyordu. Ama bu tür işler her zaman olmayabilirdi. Ayrıca bu işlerden yeteri kadar para kazanacağımdan da emin değildim. Öğretmenlikten ayrılmak riskli idi ve karar vermem kolay olmuyordu. Çözümü, sınıftaki öğrencilere sormakta buldum.

Sorumlu olduğum sekizinci sınıfta okuyanlar 14-15 yaşındaki gençlerdi. Onlara doğrudan doğruya "görevimden ayrılmak istiyorum, ne diyorsunuz?" sorusunu yöneltemezdim. Onun yerine "öğretmenliğimi nasıl buluyorsunuz?" sorusunu yönelttim. Birçok öğrenci bu denli samimi bir soruya yanıt vermek istemedi. Okulun her tarafında, hatta evlerinde mutlaka her gün sözü edilen bu konuyu, bir büyüğe doğrudan dile getirmek ne de olsa "ayıptı". Sınıfın en zeki ve aynı zamanda benim kadar boyu olan öğrencisi, "siz kötü bir eğitmenisiniz, ama iyi bir arkadaşsınız" deyince diğer öğrenciler şok olmuşçasına hemen "böyle bir şey denmez" diyerek karşı çıktılar. Ama ben açık soruma, açık ve benim için doğru olan cevabı bulmuştum.

4 aylık kadrolu öğretmenken istifamı verdim. Böylelikle 6 aylık memurluktan sonra, Şubat 1981'de işimi bırakarak işsiz bir başka öğretmene çalışma olanağı sağladım. Türkiye açısından bakıldığında, "gönüllü 1402'lik" oldum. Türkiye'de birçok demokratik öğretim görevlisinin, 1402 sayılı sıkıyönetim yasası gereğince sıkıyönetim komutanlarınca işten atılacaklarını bilseydim, belki de bir basın toplantısı düzenleyip kararımı, Türkiye'de haksızlığa uğrayan meslektaşlarımla dayanışma gösterisi olarak sunardım.

ALMANYA'DAKİ DAYANIŞMA HAREKETİ

Türkiye'de 1977 yılından sonraki gelişmeler genel olarak iç savaşa doğru giden bir yol olarak yorumlanmakla birlikte, özellikle bazı sol çevreler, aynı dönemdeki faaliyetlerini bir "kurtuluş savaşı" olarak algılıyorlardı. Faşist saldırılardan kaçan bazı gençler, Türkiye'de yetişip Almanya'ya okumaya gelmiş öğrenciler ve Türkiye ile yakın temas halinde olan bazı işçi arkadaşlar olayları bize böyle tanıtıyorlardı. Ortaya attıkları görüşler doğrultusunda, kaçınılmaz olarak Türkiye'deki devrimci mücadele ile bir dayanışma hareketi örgütlemek gerekiyordu.

Darbeye kadar, bazı büyük kentlerde bu tür dayanışma çalışmaları yapılıyordu. Ancak bunlar geniş bir destekten yoksun olmanın yanı sıra, hemen hemen sadece Türkiye'liler arasında değişik devrim teorilerinin tartışıldığı dernekler faaliyeti şeklinde kaldı. Darbeden sonra, faşist saldırılardan daha büyük saldırılarla karşı karşıya kalan Türkiye solu ile dayanışma içinde olan bir hareket canlanabildi.

Oluşturulan komiteler, Frankfurt, Hamburg, Berlin, Nürnberg, Braunschweig ve Tübingen'den gelen arkadaşlar ile ilk toplantılarını darbeden 9 gün sonra, 21 Eylül 1980 tarihinde, Frankfurt'ta yaptılar ve hazırladıkları bir metin doğrultusunda daha geniş çevrenin katılımı için çağrıda bulundular. Kararlaştırılan ilkeler arasında "askeri cuntayı teşhir etmek, faşist karakterini açığa çıkarmak, her türlü ekonomik ve askeri yardımı kınamak" vardı. Onun dışında Türkiye'deki diktatörlüğün iç savaşı körükleyeceği ve ona karşı direnişin yükseleceği gibi yanlış tahminler de yürütülüyordu. Almanya'da resmi ideolojiye karşı kamuoyu oluşturulması ve askeri cuntaya karşı direnenlere mali yardım yapılabilmesi konusunda ise "Alternative Türkeihilfe"ye güveniliyordu. Almanya'daki sorunları gözardı etmemek amacıyla, kurulacak olan dayanışma komitelerinin "yabancı düşmanlığına ve mülteci hakkının kısıtlanmasına karşı uğraş vermesi" de kararlaştırılıyordu.

Zamanla Almanya'nın 20'den fazla kentinde bu tür komiteler oluşturuldu ve farklı başarılar elde ederek bazıları iki, bazıları 5 yıl, bazıları ise daha uzun çalıştılar. Bu komiteler Türkiye'deki askeri yönetime karşı düzenlenen birçok merkezi yürüyüşte, özellikle de birçok yerel eylemde zaman zaman etkili faaliyetler yürüttüler.

Herford'a 15 kilometre uzaklıkta bulunan Bielefeld'de öğretmenliğime devam ederken, "dayanışma hareketi" ilk büyük sınavından geçiyordu. 20 Aralık 1980 tarihinde Ankara Emniyet Müdürlüğü'nde, Behçet Dinlerer adında bir sanığın işkence altında yaşamını yitirdiğine dair gelen haberden sonra, 23 Aralık 1980'de Almanya'nın 11 şehrinde ve daha sonra Paris, Strasburg ve Liege (Belçika'da) dahil olmak üzere 20 şehirde 45 gün sürecek olan ve 150'den fazla insanın katıldığı bir açlık grevine başlandı.

Almanya'daki açlık grevi, 21 Ocak 1981 tarihinde merkezi olarak Bonn'a taşındı. Grevi sürdüren 121 kişi arasında 5 Alman vardı. Grevcilerin sorunları (basın, konut, sağlık gibi) ile ilgilenen 30 kişi arasında başka Almanlar da bulunuyordu. Açlık grevinin taleplerine gelince: gözaltında ve yoğun işkence altında bulunan, isimleri belirlenen 4 kişi hakkında somut bilgi isteniyordu (Türk yetkililer bu insanların gözaltında olduklarını bile kabul etmiyorlardı). Alman hükümetinden, diplomatik girişimlerle ya da başka kanallardan bilgi alması talep ediliyordu. Ayrıca Türkiye'deki insan hakları ihlallerini araştırmak üzere bağımsız bir heyetin gönderilmesi de isteniyordu.

18 Ocak 1981'de, Federal Alman Meclisi'nde (Bundestag) bulunan 3 partinin parlamenterlerinden oluşan bir heyetin Türkiye'ye gönderilmesine dair alınan karar, 20 Ocak tarihinde kamuoyuna açıklandı. Aynı günlerde, 16 Ocak 1981'de, Bonn Türkiye Büyükelçiliği tarafından yapılan bir açıklamaya göre, Türkiye'de sanıkların sorgularında planlı ve sistemli bir işkence uygulamasından söz edilemezdi. İşkence altında öldüğü iddia edilen Behçet Dinlerer'e gelince, 30 Kasım'da hastalanan sanığın o gün hastaneye götürüldüğü, 15 Aralık günü de zatürre hastalığından vefat ettiği bildiriliyordu.

DIŞARIDAKİLER

Bu gelişmeler açlık grevine yanıt niteliğini taşıyordu, ancak yine de talepleri tam olarak karşılamıyordu. Grev o nedenle bir süre daha devam etti. 10 Şubat 1981'de grevciler adına yapılan bir açıklama ile eyleme son verildi. Basın bildirisinde, açlık grevinin Alman ve Avrupa kamuoyunda çok geniş yankılar bulduğu, tüm taleplerin yerine getirilmemesine rağmen büyük ölçüde amaca ulaşıldığı vurgulanıyordu. Bundestag tarafından gönderilecek heyet, bağımsız olmaması nedeniyle istenilen nitelikleri taşımadığından grevciler tarafından kabul edilmiyordu.

CDU'lu Alois Mertens'in başkanlığında, SPD'den Carsten Voigt ve FDP'den Helga Schuchardt'ın parti sorumlusu olarak katıldıkları heyet 2-7 Mart 1981 tarihleri arasında Türkiye'ye gitti. Alois Mertens, yola çıkmadan önce niyetlerini şöyle dile getiriyordu:

"Geleneksel Türk-Alman dostluğu, her iki ülkenin ortak savunma çıkarı ve ekonomik alanda Almanya'nın son yıllarda Türkiye'ye destek oluşu somut bir diyalogun temelini oluşturur. Batı'nın Türkiye'ye yaptığı yardımlar çok önemli ve bunlara devam edilmesi demokrasiye dönüş koşuluna bağlanmamalı." (Milliyet 3 Mart 1981)

Heyet Türkiye'de MGK Başkanı Kenan Evren, vekili Necdet Öztörün ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'dan başka, Demirel ve Ecevit ile de görüşmüştü. Dönüşlerinde, kahvelerde halktan insanlarla, taksi şoförleri ve (her halde hükümetin belirlediği) birkaç avukat ile de görüştüklerini övünerek anlatan heyetin demeçleri, Türkiye'deki askeri iktidarın sözlerini tekrar etmekten farklı değildi:

"Türkiye'deki insan hakları konusunda Batı'nın duyduğu endişeleri dile getirdik. Bugünkü Türk hükümetinin, Anayasa ve Türk Ceza Yasası'nın hükümlerini titizlikle uyguladığı bize söylendi. Bunun anlamı, işkence kesinlikle yasaktır ve en ağır şekilde ceza altına alınmıştır. Adalet Bakanı olan Sayın Menteş, her iddianın, her delilin titizlikle soruşturulduğunu bildirdi." (Cumhuriyet 5 Mart 1981)

Bu tür demeçlerle açlık grevi yapanların iddiaları yalanlanmış gibi oldu. Türkiye'deki askeri cuntaya, Alman heyet tarafından peşinen vaadedilmiş destek sağlanmıştı. Ekonomik ve askeri çıkarlar insan haklarından daha önemli idi. Bazı heyet üyelerinin sonradan fikirlerini değiştirmeleri, baskı rejimine karşı çıkmaları ise pek etkili değildi; çünkü bir kez demeç verdikten sonra, tekrardan onları dinleyen pek yoktu. 10 yıl sonra, Behçet Dinlerer'i işkence ile öldürdükleri iddiası ile mahkemeye verilen polis memurlarının davalarının hala devam ettiğini kaç kişi bilecekti?

Somut hedefleri açısından açlık grevi amacına ulaşmamıştı, ama elde ettiği olumlu sonuçlar da vardı. Alman kamuoyu ilk kez, Türkiye'de askeri yönetimin işkence demek olduğunu çok somut olarak duymuştu. Arkadaşlarına yapılan işkenceyi protesto etmek için 150'yi aşkın insanın aç kalması, birçok insan için Alman heyetinin sözlerinden daha ikna edici oldu. Ayrıca Türkiye'li ve Almanya'lı demokratlar, açlık grevi sırasında önceden pek bilinmeyen ortak bir deney de kazandılar.

Bu eylemden sonra birçok şehirde "dayanışma komiteleri" oluşturuldu. Açlık grevi sırasında Türkiye'deki işkence uygulamalarına örnek gösterilen kişilerin "Devrimci Yol" hareketinin liderleri olmaları, birçok yerde, komitelerin başlangıçtan itibaren o siyasetin ağırlığı ile gelişmesine yol açtı. Farklı siyasetler "Devrimci Yol"cular için yapılan bir eylem ile başlayan etkinliklere katılmak istemediler, ya da benzer isimler altında ayrı bir örgütlenme ile bu girişimin kopyasını çekmeyi tercih ettiler.

Oturduğum yere en yakın komite, Bielefeld'de oluşmuştu. Arkadaşım Mayk başından beri bu komitenin içinde idi, hatta açlık grevi yapanlar Bonn'a taşınınca, onlara yardımcı olmak için bir süre orada da kalmıştı. "Bielefeld Dayanışma Komitesi", belki diğerlerden farklı olarak hiç bir zaman "Devrimci Yol" güdümünde olmadı. Üyelerinin çoğunluğu Almanlar'dan oluşuyordu. Onlar da genellikle belirli siyasetlere bağlı değillerdi ("Yeşiller" hariç). Ayrıca komitede Türkiye'liler arasında örgütsüz kalmış birkaç "eski tüfek" arkadaşın da bulunması, komitenin bağımsızlığını koruyabilmesi için önemli bir neden oldu. Bielefeld'de bulunan Türkiye'li işçi ve öğrenciler arasındaki en güçlü örgüt "Halkın Kurtuluşu" idi. Onlar da Erdal Eren'in idamını protesto etmek için, benim de katıldığım etkili toplantılar yapmışlardı.

DIŞARIDAKİLER

Dayanışma komitelerinin çalışmaları, askeri yönetimin iktidarı kendi beğendiği sivillere bırakmasına, yani 1983 yılının sonuna kadar devam etti. Başlangıçta "Graue Wölfe"ye (bozkurtlar, ülkücü, sivil faşistler) karşı mücadele temelinde örgütlenen komitelerin talepleri arasında, "siyasi tutuklulara özgürlük", "işkenceye son", "idam cezalarının kaldırılması", "vatandaşlıktan atılanlara destek" ve "Türkiye'ye yapılan yardımların eleştirilmesi" gibi konular vardı. Göçmen işçilerin hakları için mücadele her zaman ikinci planda kaldı. Ancak tüm iyi niyetlerine rağmen komitelerin istenilen etkinliğe kavuştukları söylenemez. Benden daha iyi bir tahlil yeteneğine sahip olanlar, bunun nedenleri hakkında çok kafa yordular. Hatta zaman zaman bu sorun komiteler içinde enine boyuna tartışıldı, ancak çok net bir sonuca ulaşamadı. Belirli bir süre komite faaliyetleri içinde bulunmuş bir kişi olarak (uyruğum önemli değil), başarısızlıkların nedenleri hakkındaki kişisel görüşlerimi aktarmamda fayda olduğunu düşünüyorum.

1968'den bu yana, Alman ve Avrupa'lı solcular arasında canlı bir enternasyonalist anlayış vardır. Başlangıçta ABD emperyalizminin Vietnam'a saldırısına karşı gelişen bu anlayış, daha sonra Şili, Nikaragua, El Salvador ve Yunan Albaylar Cuntası'na karşı dayanışma hareketlerinde de görüldü. Bu ülkelerin çoğu Türkiye'den daha uzakta idi. Ayrıca bu ülkelerde, tek vücut haline gelmiş bir direniş ya da bağımsızlık savaşı olduğundan söz ediliyordu.

Aslında bu ülkelerdeki solun durumu da Türkiye'den pek farklı değildi; sol buralarda da binbir fraksiyona bölünmüştü ve birbiriyle sürekli kavga halinde idi. Fakat o ülkelerden gelen bir göçmenler topluluğu Avrupa'da bulunmadığı için, solun bölünmüşlüğü dayanışma hareketlerine fazla yansımıyordu. Bu yüzden Berlin'de yayınlanan Tageszeitung adlı gazete, 1980'li yılların başında, "El Salvador'a Silah" sloganı ile kısa bir sürede 2 milyon mark toplayabildi; biz aynı dönemde "Alternative Türkeihilfe" aracılığıyla "Türkiye'deki işkence kurbanları için" 2000 markı zor toplayabildik.

Bu olgu, Federal Almanya'da devrimci bir mücadele ortamı kalmadığından, iktidara geçmek üzere olan ya da iktidara gelmiş, fakat emperyalist bir tehdit altında bulunan bir sosyalist harekete destek vererek "devrimci vicdanlarını" rahatlatmak isteyen solcuların varlığı ile açıklanabilir. Kazananlarla dayanışma halinde olmak her zaman daha kolaydır; kaybedenlerin yanında ise daha çok "acıma" dürtüsüyle hareket edenler görülür.

Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde, askeri yönetime karşı güçlü bir muhalefetin gelişmesine engel olan başka faktörler de vardı. Herşeyden önce 12 Eylül darbesi Türkiye'de geniş halk desteği görmüştü. Ayrıca Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde çalışanlar arasında generallere alkış tutanlar da çoktu. Ülkeyi bir iç savaş uçurumundan kurtaranlara karşı başka türlü bir davranışın olacağı ise pek düşünülemezdi.

Bunlara resmi çevrelerin NATO müttefiğine verdikleri desteği; ayrıca askeri yönetimin "demokrasiye döneceğiz" vaatlerini, hatta bunun somut adımlarının atılmasını da (sivillerin de içinde bulunduğu bir hükümetin var olması, danışma meclisinin kurulması, 90 günlük gözaltı süresinin azaltılması) ekleyelim. Bütün bunlar Avrupa'lılar için klasik bir askeri diktatörlüğün, bir "zorba rejimi"nin işbaşında olmadığı anlamını taşıyordu. En önemli engeli ise bizzat Türkiye'deki örgütlerine bağlı olan militanlar oluşturuyorlardı. Dayanışma kampanyalarına destek vermek isteyen Alman kişi ve kuruluşları, her gün farklı farklı programlar ile karşılaşmalarından başka, açıkça birbiri ile rekabet halindeki, hatta zaman zaman diğer siyasetlerin girişimlerini baltalayan Türkiye'li devrimciler ile karşılaşınca neyi destekleyeceklerini bilemez duruma geldiler. Ayrıca birçok arkadaşta, sadece gereksinim olduğu zamanlarda kendilerine başvurulduğu için, "kullanıldıkları"na dair bir duygu gelişti ve zamanla birçoğu dayanışma girişimlerden vazgeçtiler.

Yandaş ya da kardeş örgütü bulunan siyasetler için bu durum belki o denli önemli değildi (TKP'nin DKP örgütü ile dayanışması gibi). Ancak bu konuda bile zorluklar vardı, örneğin Arnavutluk modeline yakın siyaset güden örgütler çoktu. Ayrıca değişik kültürler altında yetişmiş insanlar arasında birçok temel fark görülüyordu. Örneğin Almanlar hoparlör bulmak gibi, yapılacak eylemin teknik işlerini örgütlemeyi düşünürken, Türkiye'liler hangi sloganlar etrafında yürüyeceklerini daha çok tartışmak isterlerdi.

DIŞARIDAKİLER

Ancak derinde yatan ve çoğu zaman farkedilmeyen engeller Türkiye'li örgütlerin siyaset anlayışında yatardı. "Tek doğruya sahip" örgütler, yarattıkları teorilerin herkes tarafından tam olarak kabul edilmesini istiyorlardı. Arada sırada somut talepler etrafında gerçekleştirilen eylem birliklerine rağmen, farklı yaklaşımlar her zaman ağır basıyordu. 12 Eylül yenilgisini kabul etmek istemeyen örgüt militanları, önlerine koymuş oldukları Türkiye'de iktidarı ele geçirme programından uzun bir süre vazgeçemediler. Türkiye'de mücadele zeminleri kalmadığından "dışarıda" kalanlar, yakalanmayan gerçek ve sahte liderler, yurtdışına kaçtıktan sonra buldukları özgür ortamda birbirleriyle eylemcilik konusunda militanlık yarışına giriştiler.

Sayırsız örgütlerin büyük çoğunluğu sadece birkaç insandan oluştuğu için, bunlar ancak merkezi örgütlenmiş eylemlerde varlıklarını gösterebiliyorlardı. Bu nedenle bu örgütler yerel olarak kurulmuş komitelere pek güvenmiyorlardı. Sonuç olarak her siyaset kendi dayanışma komitesini oluşturmaya çalıştı. Destek istedikleri "yabancılar" ise daha kimin neci olduğunu anlamadan, bilmem kime özgürlük, şunu koruma ya da bunlarla dayanışma adı altında ortaya çıkan birçok isim karşısında, nasıl dayanışma göstereceklerini bilemez hale geldiler.

Türkiye'den gelmiş olan örgüt militanlarını eleştiren Alman dostlara verilecek yanıtlar hemen hazırıldı. "Sizin örgütlülüğünüz yok. Hepinizle tek tek muhatap olamayız. Siz sabah akşam birahane kafa çekip, keyfinize göre eylemlere katılıyorsunuz. Yürüyüşlere katılmakla vicdanınızı rahatlatıyorsunuz. Bizim arkadaşlarımız Türkiye'de çatışmada ölürken, işkencede sakat kalırken ya da darağacına çekilirken, sizler kalabalığın içinde bile kız erkek sevişmekten başka bir şey düşünmüyorsunuz."

Bu tür eleştirilerde abartı payı olsa da, Almanya koşullarında biraz garip kaçıyorlarsa da, haklılık payı da vardı. Sol Almanya'da da 1970'lerde bölünmüştü ve daha çok halk hareketi sayılabilecek, orta sınıfın başını çektiği çevre ve barış hareketleri içinde mevcuttu. 1970'lerden sonra ayakta kalan radikal sol örgütlerin, girişilen dayanışma eylemlerine fazla kişiyi seferber etme olanakları yoktu. Türkiye'deki siyasi tutuklularla dayanışma gösterebilecek kişiler, bu eylemlere daha çok birey olarak katılıyorlardı ve bir kalabalık oluşturmuyorlardı. Eylemler de hep "yığınsal" olarak düşünöldüğünden ve kilit durumunda olan kurum ve kişileri harekete geçirmek gibi önemli görevler gözardı edildiğinden, Alman dostlar bazen gerçekten "zayıf" ve genel çalışma içinde belki de "lüzumsuz" oluyorlardı.

Türkçe bilen bir Alman olarak, kalabalık oluşturmaktan başka görevlerim de vardı. Örneğin öğretmenlikten ayrıldıktan sonra, Bielefeld'deki dayanışma komitesinin toplantılarına sürekli değilse de genellikle katılıyordum. 40-50 kişilik geniş bir komite olduğu için, çalışmalarımızı daha çok alt komiteler şeklinde yürütüyorduk. Dökümantasyon komitesi, daha önce başlattığımız Alternative Türkeihilfe arşivinde çalışıyordu. Bazen de olağanüstü görevlerle karşı karşıya kalırdım. Bunlardan biri, 12 Eylül'ün birinci yıldönümünde Almanya çapında gerçekleştirilecek protesto yürüyüşü öncesi sürdürülecek eylem birliği tartışmaları için yapılan bir toplantıyı yönetmekti. Dayanışma hareketinin zorluklarına ışık tutabildiği için, toplantının bazı özelliklerini buraya aktarmakta fayda var.

1 Ağustos 1981'de Köln'de yapılacak olan toplantıdan önce, 25 Temmuz'da bir araya gelinmişti. O gün birçok konuda anlaşma sağlanamamasının bir nedeni de "tarafsız" bir divan heyetinin olmamasıydı. Arkadaşların yoğun ısrarları karşısında, "bir defaya mahsus" olarak bu görevi üstlenmeyi kabul ettim. Zaten toplantının sonunda, para da verseler bir daha böyle bir işi yapmayacak kadar kötü bir deney sahibi olmuştum.

Sabah saat 9'da başlayan toplantı için tutulan salon küçüktü. Temsil edilen örgüt sayısı belki 30'u geçmiyordu, fakat en az 180 kişi, onların arasında da sadece 25 kadar Alman vardı. Komitelerde yer alan Almanlar'dan başka, küçük ama radikallikleri ile Türkiye'li örgütlere daha yakın olan grupları temsil eden 4-5 kişi de bulunuyordu. Türkiye'liler ise kısa bir süre öncesine kadar birbirleriyle amansız bir mücadele içinde olan, hatta Türkiye'de yer yer birbirini "vuran" ekiplerin insanlarıydı.

DIŞARIDAKİLER

Darbeden sonra ilk kez, birbirine dűőman olan bu kuruluşlar arasında birlik sağlanmaya çalıőılacaktı. Üstelik üst düzey yöneticiler değil, çoğunlukla "kin dolu" militanlar bu eylem birliğini yapacaktı. 25 Temmuz'daki toplantıda, örgüt temsilcileri yürüyüşte birbirlerine saldırmayacaklarını kabul etmişlerdi. Fakat bu saldırmazlık paktı, yapılacak toplantı için de geçerli miydi? Almanların bulunmasından ötürü fiili saldırı olmasa da, sözlü saldırı yapılmayacağına dair henüz hiç kimse söz vermemişti.

Toplantıda ilk önce yürüyüşün "ana" konuları belirlenmeye çalışıldı ve yürüyüşün hedefleyeceği dört konu tartışmaya açıldı:

1. Türkiye'de askeri diktaya karşı mücadele! Toplantıda bulunan örgütlerin çoğu cuntaya "faşist" denilmesinde ısrar ediyordu.
2. Cuntaya karşı direnişin güçlendirilmesi! Beş örgütün temsilcisi bu konuyu yetersiz buluyordu.
3. Kürt halkına kendi kaderini tayin hakkı! Bu konuda farklı talepler gündeme gelmemekle birlikte, özellikle Kürt örgütleri için, konunun daha geniş bir ifade ile gündemin birinci maddesi olması gerektiğine dair isteklerin var olduğu anlaşılıyordu.
4. Federal Almanya hükümetinin askeri cuntaya verdiği mali, askeri ve siyasi yardımlara hayır! Alman örgütleri için ise bu konu gündemin birinci maddesini oluşturuyordu.

Saatlerce süren tartışmanın sonunda "asgari talepler" olarak bu konulara herkes evet diyebilirdi, ancak hemen arkasından yürüyüş sadece bu talepleri ile mi, yoksa daha farklı sloganlar altında mı yapılsın gibi bir konu tartışmaya açıldı. "Ajitasyon ve propaganda özgürlüğü" adı altında süren bu tartışmada iki temel görüş vardı. Birinci görüşe göre eylem birliği ancak ortak sloganlar ile anlamlı olurdu (bunu daha çok FİDEF -TKP- ile Komkar -Özgürlük Yolu- savunuyordu); ikinci görüşe göre herkese tam bir serbestlik tanınmalı idi (bu görüş esas olarak aralarında ayrı bir blok oluşturmuş olan ve sosyal faşizm teorisini savunan örgütler tarafından ileri sürülüyordu). Böylece dünya görüşlerine göre, en önemli gördükleri konuları pankartlarına yazabilecek ve gerektiğinde yürüyüşe katılan diğer gruplara karşı sözlü ve yazılı saldırı yapabileceklerdi.

Sonuçta "ılımlı" grupların bastırmaları sonucu ve belki de Devrimci Yol hareketinin çok güçlü görünmesi nedeniyle "orta bir yol" bulundu ve fiili saldırılar dışında sözlü saldırıların da yapılmayacağına dair söz alındı. Tüm örgütlerin esas olarak ana talepler etrafında slogan üretmekte serbest oldukları ilkesinden hareketle anlaşma sağlandı.

8 saatlik iş günü bitmişti, ancak toplantı yöneticiliği görevini başka birisine bırakma olanağım yoktu. Ayrıca toplantıda çevirmenlik yapan kişi çok yetenekli olmasına rağmen Halkın Kurtuluşu taraftarıydı ve sadece bundan ötürü yoğun itirazlarla karşı karşıya kalıyordu. Bu nedenle toplantının tercümanı da olmuştum. İlerleyen saatler ve sinirli hava içinde sigara ve çaydan başka "gıda" maddesi almama da vakit yoktu.

Toplantının üç gündem maddesi daha vardı. Bunların ikisi pek sorun yaratmadı. Çağrının dayanışma komitelerince yapılması, orada bulunan Almanlar'ın belirli bir örgüte bağlı olmamaları nedeniyle, hemen hemen hiç itiraz edilmeden benimsendi. Teknik konular (tertip komitesi, emniyeti sağlamak vs. gibi) gene Almanlara düőtüđünden fazla tartışmaya yol açmadı.

Son olarak en hafife aldığım konuya geçtiğimizde hava çoktan kararmıştı. Yürüyüş ilkeleri belirlenmişti, bütün teknik konular halledilmişti ve dűőman örgütler arasında anlaşma sağlanmıştı. Son olarak küçük "teknik" bir sorun kalmıştı: örgütler hangi sıra ile yürüyeceklerdi? "Tertip edenler başa" diyerek, dayanışma komitelerine ve diğer Alman kuruluşlarına ilk sırayı vermekle Türkiye'li örgütler epey "cömert" davrandılar. Ancak kavga ikinci sırada kimin yürüyüceği konusunda başladı.

Birdenbire dűőmanlıklarını hatırlayan örgütler, bu kez diğerlerinin arkasına dűőmemek için sanki "canları pahasına" ve akıl erdiremediğim bir rekabete giriştiler. "Bizde örgüt çoktur" diyerek, sosyal faşizm tezini savunan blok oraya talip çıkınca, daha çok insanı harekete geçirebilen ve daha eski bir geleneğe sahip olduklarını iddia eden gruplar hemen "böyle bir yürüyüşte yokuz" tehdidini savurdular. "Tampon" görevini üstlenen örgüt sayısı

DIŞARIDAKİLER

az değildi, ancak sorun bununla da çözülemiyordu. Çünkü asıl sorun bu örgütlerin yürüyüş sırasında birbirleriyle kavga etmeleri olasılığından kaynaklanmıyordu (böyle bir gelişme olmayacağına dair kesin sözler verilmişti). Asıl sorun bu örgütlerin birbirlerinin arkasında yürümeyi onurlarına yedirememeleriydi. Çözüm maksadı ile ortaya atılan iki görüş uzun uzun tartışıldı.

Birinci öneriye göre alfabetik sıra ile yürünecekti. Böyle bir uygulama belki gazetelere ilan verildiğinde anlamlı olabilirdi, ancak farklı koşullara göre haftada bir komite veya dernek olarak isim değiştiren gruplar arasında böyle bir uygulamaya geçilseydi, şüphesiz tüm örgütler ertesi gün adlarını -a harfi ile başlayacak şekilde değiştirirlerdi. Son çözüm olarak kura çekmek kaldı ve baştan birlikte yürümek istemeyenler belli oldu. Bazı örgütler kura çekmeye karşı çıkmamakla beraber, sonucun kendileri açısından bağlayıcı olmadığını ileri sürerek, yapılacak protestonun yürüdükleri yere göre anlam kazandığını ifade ettiler. Bazıları ise bundan sonra toplantıya sadece gözlemci olarak katılacaklarını beyan ederek, bundan önce vardıkları anlaşmadan pişman olmuş bir vaziyette kenara çekildiler.

Başka çare kalmayınca kura çekme yöntemiyle yürüyüş sırası tespit edildi. "Blok" olan gruplar kurada üçüncü sıraya düştüler. Ancak buna rağmen, daha önce kenara çekilmiş olan Komkar ve FİDEF eylem birliğine tekrar dahil olmadılar. Toplantı aralıksız 14 saat sürmüştü ve sonradan bu kuruluşları tekrar eylem birliğine dahil etme çabalarına katılmadım. Onlar 1 Ağustos toplantısı arifesinde, farklı yerlerde yürüyüş izni için başvurularını zaten yapmışlardı ve açıkça söylememelerine rağmen, ancak kendi öncülüklerinde yapılacak bir yürüyüşe katılma niyetinde idiler. Ayrıca FİDEF bir "Türk" kuruluşu olarak ve Komkar bir "Kürt" kuruluşu olarak anlayamadılar ve sonuçta 12 Eylül'ün birinci yıldönümünde Almanya'nın 3 kentinde farklı yürüyüşler tertip edildi.

12 Eylül'den 10 yıl sonra, Almanya ve Avrupa'da dayanışma adı altında çeşitli faaliyetler devam ediyor. Bazı kesimler daha çok Avrupa'da çalışan ve okuyan göçmenlerin sorunları ile ilgileniyorlar. Bazıları Almanya'daki siyasi gruplara girdiler (otonomlar ya da Yeşiller gibi). Fakat gene de birçok siyaset, bazen iki ya da üç kez bölünmüş olarak, radikal görüşleri için yandaş bulma çabasına devam ediyor. Türkiye'de yeniden kendi örgütleri tarafından bir hareketin oluşturulmasını beklemekten ya da tüm rizikoları göze alarak dönüp orada "zorla" bu tür hareketlere başlamaktan başka çareleri olmayan bu örgütlerin geniş bir Alman çevresini etkileyecek durumları yoktur.

Çok ufak bir kesim, "dayanışma işleri"nin memleketlerinde "iktidarı ele geçirme çabaları" ile bir tutulamayacağını kavrayarak, farklı örgütlenmelere (eski örgütlerden ayrılmış deneyli kadroların başı çektiği TÜDAY gibi) girişti, ya da hemen hemen sadece Almanlar'dan oluşan girişimlerde bulunuyorlar (Demokratik Forum Türkiye gibi). Bu tür örgütlenmeler, Türkiye'de 1986'da oluşturulmuş olan İnsan Hakları Derneği gibi kuruluşlarla somut dayanışma faaliyetini sürdürüyorlar.

HEYETLERLE TÜRKiYE'YE

Darbeden sonra Türkiye'den sağlıklı bilgi almak zorlaştı. Eskiden mektupla ya da telefonla, gerekli bilgileri hemen alabilen arkadaşların olanakları çok kısıtlandı. Çünkü telefonlar dinleniyor, mektuplar açılıyordu. Bu durum Türkiye'deki bazı arkadaşların takip edilmesine neden olabiliyordu. "Demokrat" ve "Aydınlık" gazeteleri de yasaklanmıştı. Diğer günlük gazetelerde ise çok ayrıntılı haber yoktu, gelişmelere eleştirel yaklaşan makaleler yazıldığında gazeteler kapatılıyordu. Kısacası, yasalarda belirtilmemiş bir "sansür" mekanizması işliyordu.

Gene de sistemli bilgi toplayabilmek için, önce "resmi" nitelik taşıyan gazetelere bakmak gerekiyordu. "Alternative Türkeihilfe" çevresinde kurulan arşiv için "Cumhuriyet"nin dışında "Hürriyet", "Tercüman" ve "Milliyet" gazetelerine de abone olduk. Ayrıca "Yankı" dergisi gibi haftalık ve aylık yayınları elimize geçtiği ölçüde takip etmeye çalışıyorduk.

10 kişilik ekipte, arşiv konusunda hiç birimiz deneyimli değildik. Farklı konulara göre bir dosyalama sistemi geliştirdik. Buna bir de kartoteks sistemi ekledik. Böylece siyasi davalar hakkında çıkan haberleri birbirinden ayırtedebiliyor, "idam taleplerinin sayısı" nı tespit etmeye çalışırken, birden çok kez konu edilmiş davaları çift saymak gibi yanlışları bu sistem sayesinde önleyebiliyorduk.

Arşivcilik gibi sıkıcı bir işin faydalarını uzun vadede gördük. 6 Nisan 1981'de 15 günlük bir yayın çıkarmaya başladık. 8 sayfalık bültenimiz aslında bir tercüme servisi gibi çalışıyordu. "Türkei-Infodienst" (Türkiye [Hakkında] Bilgilendirme Servisi) adı altında çıkardığımız bültende, yorum yapmadan, sansürlü saydığımız gazetelerde yer alan haberleri belirli başlıklar altında (iç politika-dış politika-ekonomi- insan hakları) ve kaynaklarını belirterek özet halinde yayınlıyorduk.

Böylesi bir bülten şüphesiz ki bir kitle yayını değildi. İzah edici bilgilerin bulunmadığı haberlerin (bazı kısaltmaların anlamını vermekten başka) önemini kavrayabilmek için, okuyucunun Türkiye hakkında bazı temel bilgilere sahip olması gerekiyordu. Yayınımız zamanla, özellikle iltica davalarına bakan mahkemeler tarafından çok itibar gördü ve hatta Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın "bilirkişi" raporlarından daha "değerli" bulundu. Dışişleri Bakanlığı'nın raporları Ankara'daki Federal Almanya Büyükelçiliği tarafından hazırlanıyordu. Yolladıkları raporlar açısından verilebilecek bir örnek, Samsun Halkevi'nde faaliyet göstermiş bir kişi hakkında Türkiye'de dava açılıp açılmadığı sorusuna verilen yanıtta anlaşılabilir. Gelen yanıtta oradaki Halkevi şubesinin "terörist" THKP/C Kurtuluş örgütünün güdümünde olduğu belirtiliyordu ve Türk hükümetinin bu tür kişiler hakkında dava açmakta haklı olduğu vurgulanıyordu.

Raporlarda kaynak belirtilmediği için, gelen bilgilerin ne kadar sağlıklı olduğuna yargıçlar karar veremiyorlardı. Hatta bu tür bilgilerin doğrudan doğruya MİT tarafından sağlandığına dair şüpheler mevcuttu. Bültenimizde ise hem verilen bilgilerin kaynakları belirtiyor, hem de bunlar duruma göre çok ayrıntılı olabiliyordu. Örneğin hangi örgüt hakkında, nerelerde dava açıldığı, ne kadar idam istendiği gibi sorulara yanıt bulmak mümkündü.

Hamburg İdare Mahkemesi'nde yaşanmış bir olay bana aktarıldı. Bir duruşmada, başvuru sahibi bağlı bulunduğu örgütün liderinin "öldüğünü" beyan etmiş, daha doğrusu çevirmen "idam edildi" demiş. Bültenimizi sürekli takip eden mahkeme heyeti hemen "mümkün değil" demiş, "çünkü 'Türkei-Infodienst'te böyle bir haber yoktu." Mahkeme heyeti idam ve işkence gibi konulara çok önem verdiğimiz biliyordu, çünkü yayının hemen başında a) infaz, b) idam kararları ve c) idam talepleri biçiminde istatistiki bilgiler veriyorduk. Söz konusu örgüt liderinin idam edildiğine dair haber çıkmadığı gibi, idam cezası aldığına dair haber bile verilmemişti. Aslında sözü edilen kişi Ankara'da idam talebi ile yargılanıyordu.

Anlaşmazlık avukatın bize telefon etmesi ile çözüldü. Mülteci statüsü isteyen arkadaş mahkemede "arkadaşım ölüm orucunda" demiş, "öldü" değil, fakat çevirmen bunun

DIŞARIDAKİLER

Almancasını bilememiş olacak ki "idam edildi" diye tercüme etmiş. İltica davalarında sorunlar her zaman bu kadar kolay çözülmüyordu. Mahkemeler, Federal Almanya Dışışleri Bakanlığı'nın raporlarını taraflı buldukları için, arada sırada "bağımsız" raporlar da isterlerdi. Nadiren de olsa Alternative Türkiyehilfe'den de bu tür raporlar istenirdi. Birçok avukat arkadaş ile zaten sürekli yazışma halinde idik ve bunların arasında "uzman" olanlarla bilgi alışverişimiz giderek gelişti.

"Sansürlü" gazetelerden derlediğimiz bilgilerin yeterli olamayacağını daha işin başındayken biliyorduk. Ancak, daha farklı bilgi kaynaklarına ulaşabilmek için geliştirilmiş bir ilişki ağıımız olmadığı gibi, maddi olanaklarımız da yoktu. Örneğin bütçemiz Ankara Cumhuriyet bürosunda çalışan Erbil Tuşalp'ı telefonla aramaya müsait değildi.

Az sayıda da olsa Türkiye'ye gidip gelenler tarafından kaleme alınmış raporlar bize ulaşıyordu. Siyasi davalar arasında, özellikle İstanbul Askeri Mahkemesi'nde görülen DİSK davası Türkiye dışında epey ilgi uyandırıyor. Örneğin 18-22 Nisan 1981 arasında, ETUC (European Trade Union Confederation - Avrupa Sendikalar Konfederasyonu) Genel Sekreter Yardımcısı Jon İvar Nalsun Türkiye'ye gidip, cezaevinde olan DİSK yöneticilerinin durumları hakkında bilgi almaya çalışmıştı. 28 Nisan 1981'de yayınladığı rapor sonradan elimize ulaştı. Çok somut bilgilerin (örneğin avukatların sanıklarla ancak 15'er dakika görüşme yapabilmeleri gibi) yer aldığı raporun sonunda 3 öneri yapılıyordu:

- a) Türkiye hükümeti üzerinde oluşturulan baskılar arttırılsın;
- b) tanınmış hukukçular DİSK davasını izlesin;
- c) cezaevinde bulunan sendikacıların ailelerine ve savunma avukatlarına gereken yardımların ulaşması için olanak yaratılsın.

Yerinde inceleme yapmanın faydaları çoktu. Ancak bu beraberinde bir sürü sorunu da getiriyordu. Uluslararası bir kurumu temsil eden bir kişi, sendikacı, politikacı ya da başka "ünlüler" ile, hatta hükümet temsilcileri de dahil olmak üzere belki birçok kimse ile korkusuzca görüşebilirdi. Hatta benim gibi sıradan insanlar turist olarak Türkiye'ye gittiklerinde, büyük bir tehlike ile karşılaşmazlardı. Ancak siyasi insanlarla doğrudan ilişkiye geçtiklerinde, kendilerine değilse bile konuştukları insanların başına bir "iş" gelebilirdi. ETUC Genel Sekreter Yardımcısı, turist gibi Türkiye'ye gitmişti, ancak geliş gizli kalmamıştı (örneğin avukat Ercüment Tahiroğlu ile beraber DİSK'in kapatılmasına ilişkin bir duruşmayı izlemişti) ve Türkiye'den ayrılmasından hemen sonra, 27 Nisan 1981'de DİSK davasının en önemli avukatı olan Ercüment Bey gözaltına alınmıştı.

Jon İvar Nalsun, Türkçe bilmediği gibi, belli ki darbeden sonraki günlerde Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullardan da habersizdi. Biz Türkiye'den kaçıp yurtdışına gelen insanlardan az da olsa bilgi alabiliyorduk, ancak bir yabancıya ya da bir yabancılar grubunun nasıl hareket etmesi gerektiğini "dışarıdan" tespit etmemiz mümkün değildi.

1982 yılının ilkbaharında Türkiye'ye gidip, koşulları yerinde tespit edebilmem için bir olanak doğdu. Bir Alman gazetesi, sorgu aşamasına gelmiş olan DİSK davası hakkında ilk elden haber verebilmek için "muhabir" göndermek istiyordu. Gazetenin tek ilgi alanı sendikalar olmadığı için, Türkiye'nin genel durumu hakkında da haber vermek niyetinde idi. Gazete çok paralı olmadığı için, ancak az para karşılığında benim gibi bir amatöre görev verebilirdi. Gidiş-geliş, yeme-içme ve otel parası karşılığında beni 3 hafta için Türkiye'ye gönderdiler.

Elimde az sayıda da olsa telefon numaraları vardı, ama tanımadığım kişileri ikaz etmeden aramam doğru olmazdı. Herkes Murat Belge gibi korkusuzca yabancılarla görüşmezdi ya. Oldukça dikkatli hareket ederek bazı temaslarda bulundum. Örneğin "Birikim" dergisine yakın genç arkadaşlarla randevulaştıktan sonra, beni karşılayan arkadaşın dışında iki kişi de bizi uzaktan takip etti. Polis izliyor olsaydı, önceden uyarılıp evlerine gitmeden "kayıplara karışacaktık".

Bu tür "kaptı-kaçtı" oyunlarına çok yabancıydım ve hiç bir zaman da çok iyi öğrenemeyecektim. Kimsenin dikkatini çekmeden, DİSK davası ile ilgili haberi Beyoğlu posthanesinden gazeteye teleksle geçebildiğim zaman bayağı sevinmiştim.

DIŞARIDAKİLER

Mayıs 1980'de İstanbul'da, akşamları eve giderken ülkücü çetelerin saldırısına uğramaktan korkmuştum, ancak bu kez karanlık bastıktan sonra Beşiktaş'ta bile kedilerden başka kimsenin sokaklarda dolaşmadığı bir ortamda daha çok korkuyordum. Tanklarla, tüfeklerle kitle halinde dolaşan askerler görülmüyordu pek, ama işin içinde her an için "vur emri" ile gerçekleştirilen bir operasyonda sorgusuz, sualsiz öldürölmek de vardı. Gerçi illegal kimseyle görüşmüyordum ve silahlı militanların evlerinde kalmıyordum, ama "ılımlı" arkadaşlarım, Almanya'dan getirdiğim gazeteleri yakmaya kalkıştıklarında ben de korku havasından payımı almıştım.

Türkiye'de geçirdiğim 3 hafta içinde gazeteye 4-5 yazı hazırlayabildim, ama daha önemlisi, askeri diktatörlük altında bulunan Türkiye'deki bir yabancıнын nasıl hareket etmesi gerektiğine dair bazı deneyimler elde ettim.

ULUSLARARASI HUKUKÇULAR KOMİSYONU (İCJ)

Uluslararası Hukukçular Komisyonu (İCJ-İnternational Commission of Jurists) adında bir kuruluşun varlığından ancak Haziran 1982'de, telefonla aradıklarında haberdar oldum. Merkezi Cenevre'de bulunan bu kuruluş, özellikle hukukçulara (avukatlara) uygulanan baskılarla ve sanıkların savunma haklarıyla ilgilenmekteydi. 12 Eylül'den sonra, İCJ'ye çeşitli kaynaklardan ulaşan bilgilere göre, Türkiye'deki siyasi davalarda savunma yapan avukatlar, sanık durumuna getiriliyor ve savunmada birçok engelle karşılaşıyordu. O nedenle siyasi davaların seyrini yerinde incelemek üzere Türkiye'ye bir gözlemci göndermeye karar verildi. Almanya'daki bir avukatın önerisi üzerine beni çevirmen olarak görevlendirmek istiyorlardı.

Uluslararası alanda tanınmış olan birçok hükümetler dışı kuruluş gibi, ICJ de çalışmalarını her zaman açıktan yürütmekteydi. O nedenle Cenevre'de bulunan Birleşmiş Milletler (BM) Türkiye Daimi Temsilciliği'ne önceden müracaat ederek, Diyarbakır Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde bazı davaları izlemek için izin istedi.

İsteğini, Brüksel'deki Türkiye Büyükelçisi Halûk Kura'nın 4 Mart 1982'de ETUC'a gönderdiği bir yazıya dayandırdı. Fransızca yazılmış olan bu mektup, ETUC'un MGK'ya yaptığı bir başvuruya yanıt niteliğini taşıyordu. Mektupta özetle, Türkiye'nin içinde bulunduğu "geçiş döneminde" bazı faaliyetlere, özellikle de siyasi çalışmalara sınırlandırma koymanın zorunlu olduğu ve bazı hükümetler dışı kuruluşların, bağımsız [Türk] mahkemeler üzerinde etki kurmak istedikleri kayıt edildikten sonra, özel yasaların uygulanmadığı mahkemelerde görülen davaları izlemenin ve özel kişilerle görüşmenin, yabancılar için serbest olduğu, ancak kuruluşlar ile temas kurulması halinde izin almanın zorunlu olduğu vurgulanıyordu.

O dönemde BM Türkiye Daimi Temsilcisi Büyükelçi Kamran İnan, Kürt kökenli olmasına rağmen, İCJ'nin özellikle Diyarbakır'a gitme isteğini benimsemiyordu. Ama hiç olmazsa 22 Haziran 1982'de, sözlü olarak verdiği yanıtta, davalara girmek için gereken iznin, Diyarbakır'da 7. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Basın ve Halkla İlişkiler Şubesi'nden alınabileceğini belirtiyordu. Ayrıca, herhangi bir kuruluşu temsilen değil, şahıs olarak geldiğini belirtmemizi öğütledi. Bunun dışında, bizden önce gözlemci olarak gidecek olan Dr. Konrad Meingast'ın adını (Uluslararası Genç Avukatlar Birliği'nin Fahri Başkanı ve Yukarı Avusturya Barolar Birliği Denetleme Kurulu Üyesi) ve benim adımlı Türk yetkililerine bildirecek, bizimle ilgilenecek memurun adını ve Diyarbakır'da olacağımız günlerde ne gibi davaların görüldüğünü öğrenmeye çalışacaktı. Ancak aşağı yukarı bir ay sonra, 13 Temmuz 1982'de, ne bir memur bulunmuştu ne de görülen davaların hangileri olduğu öğrenilebilmişti.

Bizden önce Diyarbakır Askeri Mahkemesi'nde görülen davaları izlemek için giden heyetdeki bir Alman avukat, "kişisel" bir ilgi gösterdiği için izin alamamış ve eli boş dönmüştü. Buna karşılık merkezi Fransa'da bulunan Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu'nun (FİDH) resmi temsilcisi olarak giden bir heyet, doğrudan Sıkıyönetim Komutanlığı'na bağlı olan Adli Müşavirlik'e giderek, 3 saatlik bir tartışmadan sonra davaya girmeyi başarmıştı. Diyarbakır'lı avukatlardan, sadece Baro Başkanı Yücel Önen heyet ile görüşmeyi kabul etmişti.

12 Temmuz 1982'de İstanbul'da, havaalanına yakın bir otelde Dr. Konrad Meingast ile buluştuk. Daha önce, zorba rejimler ile idare edilen başka ülkelere de gözlemci olarak gittiği için, benden çok daha dikkatli davranıyordu. Otelde konuşmamızı uygun görmeyerek, dışarıda, hatta تنها bir caddenin kaldırımında da değil, caddenin ortasında yürürken konuşmayı tercih etti ki, orada bizi en hassas mikrofonlar bile zor işitirdi. Aslında konuşacak fazla bir şeyimiz de yoktu. Daha önceki heyet gibi, doğrudan mahkeme salonlarına gidip adli müşavir ile kavga mı edecektik, yoksa otelden sağı solu arayarak yazılı resmi izin almaya mı çalışacaktık? Sonuçta bir hukukçular kuruluşunun temsilcisi olarak, ilk önce Baro Başkanı'na gidip, onun fikrini almayı uygun bulduk.

DIŞARIDAKİLER

Ertesi gün uçakla Diyarbakır'a geldik ve daha önce yer ayırttığımız Demir Oteli'ne yerleştik. Yola çıkmadan önce Almanya'da konuştuğum avukat Şerafettin Kaya'ya göre bu otel "ajan" kaynıyordu. Fakat Diyarbakır'ın neresinde ajan yoktu ki? Ayrıca biz geleceğimizi önceden haber vermiştik. Gene de resepsiyonda, dışarıda bulunan ekibine telsizle emir veren biri ile karşılaşmak tuhafıma gitmişti. Her sokak köşesinde en az iki kişinin, açıkça grnen tabanca ve telsizlerle nöbet tuttuğu bir ortamda daha önce hiç bulunmamıştım.

Fazla oyalanmadan Diyarbakır Baro Başkanı Yücel nen'i makamında ziyarete gittik. Ortağı ile beraber bizi bürosunda karşılayan Yücel Bey, baro başkanı olmasına rağmen yabancılarla konuşurken pek rahat değildi. Ama bir meslektaş olarak Dr. Meingast'a elinden geldiği kadar yardımcı oldu. Hatta yardım etmeseydi, belki de hiçbir davayı izleyemezdik. Yücel nen bizi yemeğe davet etti, fakat bizden ötürü zor duruma düşmesini engellemek için konukseverliğini ısrarla reddettik. Duruşmaları izleyebilmek için gereken izni doğrudan emniyet müdüründen almamızı önerdi.

Sıkıyönetim ile idare edilen bir ülkede, askeri mahkemelerde grlen davalara girebilme olanağının polisin elinde olması bize garip geldi, fakat Yücel Bey bu konuda oldukça emin görünüyordu. nerisi üzerine emniyet müdürüne gitmeye kalktığımızda, itirazlarımızı kabul etmeyerek kendisi de bizimle beraber geldi. Dış kapıdan içeriye girerken, memurların sert tavırlarına fazla aldırış etmeyen Yücel Bey, bizi hemen müdürün katına çıkardı.

Müdür Bey, çok uzun bir beklemeden sonra, Baro Başkanı'nı dışarıda bekleterek bizi kabul etti. Emniyet Müdürü Yahya Gök, bir basketbol sahasının yarısı kadar geniş olan müdüriyet odasında bizi karşıladı. Bir Avusturya'lı ile bir Alman'ın geleceğini bildiği için, oldukça temiz bir Almanca ile bizi hemen sorguya çekti. Konuşmasında, Türkiye'nin bu zor günlerinde hiç kimsenin dışarıdan gelenleri hoş karşılayamayacağını, "gözlemcilerin" art niyetlerinden şüphelendiğini söyleyerek bizi ikaz etmeye çalıştı. O anda, bu adama boşuna geldiğimizi, Almanca bildiği için bizi uyarıp başka kapıya göndereceğini tahmin ettim.

Dr. Meingast amacımızı anlatırken, Yahya Gök bir-iki kere "bu ne demek?" sorusunu yöneltince, konuşulanları Türkçe'ye çevirdim ve doğal olarak Yahya Gök tarafından, kendi dilini bilmemden ötürü takdir edildim. En fazla 5 dakika süren konuşmamızın sonunda, Emniyet Müdürü isteğimizi anladığını, gereken yerlere müracaat ederek bizim için izin almaya çalışacağını belirterek, otele gidip beklememizi buyurdu. "İşimiz" bitti ve kendisinden izin isteyerek derhal oradan ayrıldık.

Oteldeki odamızda beklerken, sıcaktan ötürü 2 saat içinde en az 5 kez duş alıp hiç havlu kullanmadan hemen kuruduğumu hatırlıyorum. Temmuz günlerinde sıcaklık 40 derecenin üstünde idi. İki buçuk saat sonra Emniyet Müdürlüğü'nden gelen telefon haberine göre, ertesini gün istediğimiz davaya girecektik; yazılı bir izne gerek yoktu. Grevimizin en zor kısmının bittiğini sanıyordum, ama ertesini gün de hiç kolay olmayacaktı.

14 Temmuz 1982'de sabah 8.30'ta, 7. Kolordu ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'ne giden nizamiye kapısına yaklaşmıştık ki, bütün trafik durduruldu. Kapıya kadar önümüzde 10 araba ya var ya yoktu. Kolaylıkla yayan gidebilirdik, fakat taksi şoförü inmememiz için bizi sert bir şekilde uyardı. O anda tutukluları mahkemeye götüren konvoy geçtiği için vurulabilirmişiz. Biraz sonra tutukluları getiren 4 arabayı gördük. Her biri yaklaşık 3 metre uzunluğunda, 2,5 metre genişliğinde ve 2 metre yüksekliğinde, demirden yapılmış kafes niteliğinde idi ve n tarafta olan 30 santim çapındaki bir delikten başka yerden hava ve işık girmiyordu.

Biz sadece gömlekle dolaştığımız halde ter içindeydik. Saatlerce mahkemeye götürülmek için bu arabaların içinde bekleyen tutuklular acaba ne durumdaydı? Bir arabada kaç kişinin bulunduğunu kesin olarak tespit etmemiz mümkün değildi, ancak delikten grnen kafalardan anlaşılan bu arabaların tika basa dolu olduklarıydı.

Mahkeme salonuna girmeden önce, herkes "tutuksuz sanık", "avukat" ya da "izleyici" kartını yakasına takmak zorundaydı. Biz, yabancılar, herhangi bir kuyruğa girmeden

DIŞARIDAKİLER

(gerçi avukatlar için kuyruk yoktu) hemen "müdü" odasına alındık. Görevli memurlar izin aldığımızı inanmıyorlardı. "Müdü" biraz sonra odasından ayrıldı ve gelenlerin üstünü aramakla görevli birinci şubeden bir bayan ve bir erkek polisi yanımıza nöbetçi olarak bıraktı. "Müdü" bey bilmediğimiz bir yöne doğru kaybolduğu sırada, polis memurları Türkçe konuştuğumu fark edince aramızdaki buzlar yavaş yavaş erimeye başladı. Adam İsparta'lı idi ve benim de İsparta'lı arkadaşlarım olduğunu duyunca, nerede ise "hemşehri" çıkacaktık. Önceden çantalarımızı çok sıkı bir biçimde aramak isteyen adam, duruşmaya gitmemize izin verildiğinde üstümü bile aramadı.

30 dakika kadar bekledikten sonra, "müdü" beyin yerine yüzbaşı Ziya Gül geldi ve bizimle beraber davalara gireceğini belirtti. Türk Haberler Ajansı'ndan bir muhabir, yabancı bir heyetin geldiğini görünce, bizimle aynı davaya girmek istediğinden, yüzbaşıya hangi davaya gireceğimizi sordu. Ona daha önce PKK Urfa davasına girmek istediğimizi söylememize rağmen, herhangi bir açıklama yapılmadan kendimizi PKK Mardin davasında bulduk. (Dr. Meingast Diyarbakır'dan ayrıldıktan sonra, mahkeme günü PKK Urfa davası sanıklarının cezaevinde açlık grevine başladıklarını öğrendim).

Bu arada saat 9.30'u gösteriyordu ve 90 tutuklu sanığın hazır bulunduğu 385 kişilik davanın duruşmasına başlandı. Biz geç gelmiştik, ama avukatlardan henüz kimse yoktu. Bizden 15 dakika sonra bir tek avukat geldi (yanılmıyorsam Mustafa Özer). Yüzbaşı da bizimle beraber basın kısmına oturdu ve ara sıra izah edici bilgiler vermeye başladı (örneğin sorgularda bahsedilen bir krokiyi kendisi çizmiş gibi biliyordu). Hızlı hızlı not almaya çalışıyordum, ancak mahkeme heyetine sanıklardan daha yakın oturmamıza rağmen, salondaki yankılardan, daktilo sesinden ve pencerelerin açık olmasından dolayı, pek bir şey anlayamıyordum.

Sanıklar, bilinen askeri disiplin altında, elleri bacalarının üstünde, dizleri aynı hizada, sırtları dik bir şekilde, gözlerini yüksekteki mahkeme heyetinden ayırmadan oturmak zorundaydılar. Oturdukları tahtalı bölümün sağ, solu, önü ve arkasında makinalı tüfekli, ateş etmeye hazır askerler bekliyordu. Sıcaktan ötürü açık olan camların dibinde de silahlı askerler nöbet tutuyordu. Ayrıca tutuklu bölümlerinin arasında elleri coplu askerler vardı. Sanıklar, askeri disipline uygun bir şekilde yerlerinden kalkıp, sorgu yerinde mahkeme heyetine askeri selam verdikten sonra, her soruya "evet, komutanım" ya da "hayır, komutanım" gibi yanıtlar vermek zorundaydılar. Buna karşı yargıçlar "evladım" ve "sen" diye hitap ediyorlardı (diğer günlerde belki de "ulan" hitabı daha çok duyuluyordu). Sorgu bittiğinde ise sanıklar gene askeri bir selam çakarak yerlerine oturabiliyorlardı.

Biz içeri girdikten sonra duruşma 1,5 saat daha devam etti. O süre içinde iki sanığın sorgusu ancak yapılabildi, çünkü yabancıların varlığı nedeniyle sanıkların söylediklerini kısaltılmış da olsa tutanağa geçmek gerekiyordu. Ancak her iki sanık da işkenceden bahsedince, tutanak işlemi çalışmadı. Vehbi Gökçe adındaki sanık, 68 gün işkencede kaldığını ve sözde örgüt üyesi olarak adını verdiği 40 kişinin sınıf arkadaşı ya da köylüsü olduğunu polise belirtmiş olmasına rağmen, gözleri bağlı olarak ifadesini imzalamak zorunda bırakıldığı için, polisin ne yazdığını bilmediğini vurguladı, ancak tutanağa sadece "polis ifademi kabul etmiyorum" cümlesi yazıldı.

Birinci sanıktan daha iyi Türkçe bilen ikinci sanık, bazı hususlarda mahkeme heyeti ile tartışmaya kalkışınca, duruşma saat 11.30'da ertelendi. Yüzbaşıya, yargıçlarla ve savcı bey ile görüşmek istediğimizi belirtmiş olmamıza rağmen, "işleri çok" açıklaması ile bu olanak tanınmadı ve gördüğümüz tek savunma avukatı ile ancak yüzbaşının huzurunda görüşebildik. Sorularımıza genellikle yüzbaşı yanıt veriyor ve "böyle değil mi?" diyerek avukattan tasdik almaya çalışıyordu.

Çok şey görmüştük, ama Dr. Meingast tek bir dava ile yetinmek istemiyordu. Saat henüz erken olduğu için, başka davaya girmek istediğimizi ısrarla belirtmemize rağmen, yüzbaşı, o günkü tüm duruşmaların bittiğini söyledi ve ertesi gün başka duruşma varsa "tekrar gelebilirsiniz" cömertliğini göstererek bizi uğurladı.

Dr. Meingast zamanımız olmasına rağmen, başka avukat ya da kişilerle ilişki kurmamıza kesinlikle karşı çıkıyordu. Yaşadığım sıkı denetimden ötürü, ben de ona hak vermek zorundaydım ve o gün biraz turistlik yaptıktan sonra istirahataya çekildik.

DIŞARIDAKİLER

Ertesi gün gene erkenden nizamiye kapısına geldik. Yüzbaşı Ziya Gl bizi karşıladı ve belki de sadece "küçük" davaları izlemek istediğimiz için fazla sınırlama getirmedi. 5 tutuklu sanığın yargılandığı bir KUK davasını, sadece kimlik tespiti sırasında izledik. Suriye uyruklu bir Kürt, Arapça ifade vermek istediğinden, ona mbaŐirlerden Kürtçe bilen bir tercüman bulundu, ancak her ikisi de ayrı Őiveler konuŐtuĐundan adamın doğum tarihi bile zor oğrenildi. İkinici davada tek olarak yargılanan bir sanık, KAWA adına banka soyduğunu itiraf etti.

İzlediğimiz nc davada 4 kişi yargılanıyordu. Apocular olarak bir köye baskın düzenlediklerini ispat edebilecek tek tanık, poliste verdiği ifadesinin işkence altında alındığını açıkça belirtmiş olmasına rağmen, mahkeme, sanıkların tahliye taleplerini reddederek duruşmayı bir ay sonraya erteledi. Dördüncü davada tutuksuz tek bir sanık olduğu için fazla durmadık. O davanın da esas tanığı gene PKK Urfa grubunda yargılanan bir sanıktı ve daha önce yapılan bir duruşmada, polis ifadesinin işkence altında alındığını ve gözleri bağlı olarak imzaladığını belirtmişti.

Beşinci dava bizim için asıl ilginç olanıydı, çünkü orada bir avukat yargılanıyordu. Avukat Mahmut Bilgili ve oğretmen Gülten zer 23 aydır tutuklu idiler. Davada 3 sanık da tutuksuz olarak yargılanıyorlardı. İzlediğimiz duruşmada, PKK ana davasında (Diyarbakır grubundan) idam talebi ile yargılanan itirafçı sanık Hıdır Akbalık tanık olarak dinlendi.

Almanya'da çevirmen olarak bulunduğum birçok davada (rneğin trafik suçundan) polis memurlarının tanıklık yaptığını görmüŐtüm. Türkiye'nin de Almanya'dan almış olduğu ceza yargılama usulü yasasına göre, profesyonel bir biçimde künyelerini verirler ve "sanıkla akrabalığı yok" derlerdi. Hıdır Akbalık, tanık kürsüsüne gelip (Almanya'da olmayan bir biçimde) askeri selamını verdikten ve Alman polisleri gibi künyesini okuduktan sonra yemin etti. Hıdır Akbalık, bu usul iyice ezberlemiŐti. Sanıkları tanıyıp tanımadığı sorulunca, Mahmut Bilgili için "evet", Gülten zer için ise "hayır" dedi. Sonra, Alman polis memurlarından daha muntazam bir Şekilde, bütün "bildiklerini saydı".

İfadesine göre avukat Mahmut Bilgili, PKK davalarına bedava bakıyordu; buna karşılıklı PKK onun evini ve geçimini temin ediyordu; başka davalardan aldığı paraları da örgüte teslim ediyordu, hatta örgüt evinde beraber bile oturmuŐlardı; cezaevine düşen militanlar ile örgüt arasında kuryelik yapıyordu ve Hamit Baldemir isimli kişi avukatla kurulan iliŐkiden sorumlu idi. Mahkeme heyetinin sorularına aynı kesinlikle yanıt veren tanık, profesyonel bir biçimde hiç bir yorum katmıyordu.

OĞretmen Gülten zer'in PKK yesi olduğuna dair tek delil, avukat Mahmut Bilgili'nin dairesinin bulunduğu binada kimliğinin bulunmuş olması idi. Hıdır Akbalık'ın sonradan onu tanır gibi olması ("abisini tanıyordum, bir kez onları beraber gördüm" demesi), bu bayanın daha fazla tutuklu kalması için bir neden olamazdı ve savcının karşı çıkmasına rağmen, belki de yabancılardan bulunmasından ötürü, tahliye kararı ıktı.

Sanık Mahmut Bilgili, tanığın ifadesini reddetmesine ve onun için gelen 4 avukatın sözcülüğünü yapan Yücel nen'in cesur savunmasına rağmen tutuklu kaldı ve duruşma 17 AĞustos 1982 tarihine ertelendi. Bu genç avukatın sonraki "kaderini" yakından takip etme olanağım olmadı. OĞrendiğim kadarıyla onu daha büyük "felaketler" bekliyordu. Diyarbakır Askeri Mahkemesi'nce 8 yıl ağır hapis cezasına çarptırılan avukat Mahmut Bilgili, Mart 1986'da infaz yasasında yapılan deĐiŐiklikten faydalanarak, % 40 kuralı ile cezasını çektikten sonra tahliye olmuş.

Üyesi olduğu savıyla ceza aldığı örgütün yardımı ile yurtdışına çıkabilmiŐ ve Hollanda'nın Amsterdam kentine gelmiş. Başından geçen olaylar yüzünden adresini vermemekte direnen Mahmut Bilgili, cezaevi koşulları hakkında bilgi isteyen yabancılardan (ve bu arada Uluslararası Af rgt temsilcileri ile) buluŐmayı bile reddetmiŐ, yani çok temkinli davranmıŐ. Duyduğuma göre, yurtdışında PKK adına çalışmaya yanaŐmamıŐ, sözcülüğünü yapmamış ve toplantılara konuşmacı olarak katılmamış; ancak PKK'ya karşı herhangi bir faaliyet geliŐtirmeyeceĐini, kısacası "rahat" bırakılmak istediğini beyan etmiş.

Uzun bir süre geçmeden, ls Amsterdam'ın sularında bulundu. Yakalanan bir sanıktan oğrenildiği kadarıyla, PKK'ye mensup ve aynı zamanda Mahmut Bilgili'nin akrabası olan

DIŞARIDAKİLER

kimselere örgüt "infaz emri" vermiş ve bunu gerçekleştirenler hemen ortalıktan kaybolmuşlar. Şöförülüğünü yapan sanık az bir süre "yattıktan" sonra serbest bırakılmış. 6 yıl, en kötü koşullarda Diyarbakır zindanında yatmış olan genç ve yetenekli bir insanın yaşamını bu şekilde bitirmeyi uygun görenlerin neyi ve kimi kurtaracaklarını merak ediyorum.

Dr. Konrad Meingast ile birlikte izlediğimiz davalar bitmişti. Kendisi hemen o gün uçakla memleketine dönüp raporunu hazırladı. Ben bir gün daha kaldım ve 26 saatlik otobüs yolculuğundan sonra İstanbul'a, oradan da Almanya'ya döndüm. Dr. Konrad Meingast'ın raporunun sonuç kısmı kısa olduğu için (ayrıca sonradan başıma başka "işler" de açtığı için) bunu Almanca'dan Türkçe'ye çevirdim:

Sonuç (tespitler):

1) Birçok sanığın ve tanığın ifadeleri

- a) işkence uygulamalarına maruz kaldıklarını,
- b) tutukluların insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele gördüklerini,
- c) itirafa zorlandıklarını ve bu yolla insan haklarının ihlal edildiğini göstermektedir.

2) Adil bir yargılamadan bahsedilemez:

- a) Tutukluluk süresi uygunsuz olarak uzatılmaktadır.
- b) Engelleme olmaksızın savunma hazırlanması yeterince garanti altına alınmamıştır.
- c) Duruşmalar kamuya açık yapılmıyor.
- d) Tutanaklar doğru tutulmuyor.
- e) Mahkeme salonunda yoğun askeri güç gösterisi, emniyet gereksiniminden çok, açıkça sanık ve tanıkların sindirilmesini amaçlıyor.

Gmunden, 21 Ağustos 1982

Dr. Konrad Meingast

Dr. Konrad Meingast'ın raporuna geçmeyen, ancak Diyarbakır'da yaptığım bir görüşmeyi aktarmadan bu bölümü bitirmek istemiyorum. İCJ temsilcisi ayrıldıktan sonra, ertesi gün öğlene dek zamanım olduğu için, bazı önlemler alarak, Şerafettin Kaya'nın verdiği bir "tavsiye mektubu" ile birlikte bir avukat arkadaşına uğradım. Peşimde bir "gölge"nin olmadığına kanaat getirdikten sonra, bu arkadaş beni bir köşeye çekerek yüzünde bile kemikleri görülen ve rengi sapsarı olan bir insanla tanıştırdı.

Adamın cezaevinden yeni çıktığını anlamak zor değildi, fakat avukat Hüseyin Yıldırım'ı, tahliye olduğu ilk gün göreceğimi hiç tahmin etmemiştim. Yıldırım'ın sağlık durumu, uzun ve sesli konuşmasına el vermiyordu. Ayrıca beni bekleyenlerin dikkatini fazla çekmemek için konuşmamızı kısa tuttuk. Zaten anlattıklarının korkunçluğu ayrıntılarını sormama da müsaade etmiyordu. "İçeride" kalanların % 90'ının ağır hasta olduğunu, yapılan işkencelerden sonra kendisinin 2 ay serumda kaldığını ve ancak yurtdışından gelen tepkiler yüzünden serbest bırakıldığını anlattı.

Hala avukatlığa dönebileceği umudunu taşıyan Yıldırım, diğer taraftan başından geçen olaylar yüzünden çok mahçup olduğunu, kendisini ölü saydığını, ancak en kötü durumda bile ölümün gelmediğini ve yorumlara açık birçok şeyi daha söyledi. Diyarbakır-İstanbul yolculuğunda, Hüseyin Yıldırım'ın söyledikleri kafamda yankılanırken, onun bir müddet sonra PKK'nin Avrupa sözcülüğünü yapacağını, fakat daha sonra Abdullah Öcalan'a ters düştüğü için ölüm listesine alınacağını bilemezdim tabii.

ULUSLARASI İNSAN HAKLARI FEDERASYONU (FİDH)

İCJ görevlisi ile Diyarbakır'a yaptığım yolculuk 1982 yılı içindeki son gezim olmayacaktı. Merkezi Paris'te bulunan Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (Federation Internationale des Droits de L'homme - FİDH), 12 Eylül öncesi ve sonrası Türkiye'ye birçok heyet göndermişti. 1982'de Türkiye'ye giden üçüncü heyet, İsviçre'li iki uzmandan oluşuyordu ve özel olarak (askeri) cezaevlerinde inceleme yapma olanağını araştıracaktı.

O zamana dek Türkiye'ye giden heyetlerin hemen hemen hiçbiri, değişik davaları izlemekten başka inceleme yapma olanağı bulamamıştı. Hele cezaevine girmeyi kimse başaramamıştı. Çevirmenlik yapacağım heyette bulunan, Basel kentinde ceza hukuku avukatı ve hukuk fakültesinde profesör olan Dr. jur. Peter Aebersold ile Lozan'dan gelen tıp doktoru Jean Alain Dubois bu konuda pek iyimser değillerdi. O nedenle FİDH da görevimizi, cezaevlerine girmeyi başaramazsak girebilme koşullarını araştırmak olarak belirlemişti.

Ön hazırlıklar için Basel'de buluştuk. Oradaki "Türkiye Koordinasyon Grubu" bazı malzemeler hazırlamıştı (örneğin Mamak ve Diyarbakır Askeri Cezaevinde tutuklu olan bazı kişilerin künyeleri ve fotoğrafları bize verildi). İlk görevimiz cezaevi koşullarını araştırmak olmakla beraber, siyasi davaların hukuk kurallarına uygun olup olmadığını da araştıracaktık. Özellikle Dr. jur. Peter Aebersold'un 10'den fazla ülkenin (Çin de dahil olmak üzere) cezaevlerinde incelemelerde bulunmuş olması, bize iyi bir değerlendirme olanağı sağlayacaktı.

Türkiye'ye hareket etmeden önce, Bern'de bulunan Türk Elçiliğı ile İsviçre Dışışleri Bakanlığı haberdar edildi. 18-24 Kasım 1982 tarihleri arasında Ankara'da çeşitli temaslarımız oldu. Amacımız cezaevlerini ziyaret etmek olduğu için, her şeyden önce diplomatik destek arıyorduk. Hiç birimiz FİDH'e üye değildik, ancak bu kuruluş tarafından görevlendirildiğimiz için önce Fransa Büyükelçiliğı'ne başvurduk. FİDH'nın merkezi Paris'te olduğu için, belki bize yardım ederlerdi. Ancak kısa süren görüşmemizde, Ermeni sorunu yüzünden Fransa ile Türkiye'nin arasının açıldığı ve Fransa temsilcisinin bizim için arabuluculuk yapmaya kalkmasının faydadan ziyade zarar getireceğı belirtildi.

Geriye iki uzmanın vatandaşı oldukları İsviçre'nin Büyükelçiliğı kalıyordu. "Tarafsız" bir ülke olduğu için, İsviçre'den gelen müracaatlar herhalde olumlu karşılanırdı. Önce müşavir René Pasche bizi kabul etti ve hemen sonra Büyükelçi Dieter Chenaux- Repond da görüşmemize katıldı. Çok önceden ve yurtdışından diplomatik kanallar aracılığıyla müracaat etmediğimiz için, amacımıza ulaşacağımıza pek ihtimal vermiyorlardı.

Büyükelçi buna rağmen arabasına atlayıp Dışışleri Bakanlığı'na gitti ve bize de beklememizi söyledi. Döndüğünde Türk yetkililerin bize uygun bir program hazırlayabileceklerini tahmin ettiğini belirterek, bir-iki gün beklememiz gerektiğini söyledi. İsviçre Büyükelçisi İlk görüşmemizde olduğu gibi daha sonrakilerde de, 12 Eylül darbesini savunmaya çalışıyordu. TRT'den de duyabildiğimiz birçok gerekçeyi sayıyordu. Buna rağmen heyetimiz için elinden geleni yaptığından şüphe etmeye gerek yoktu. Yetkililer ile görüşmemizi sağlamaya çalıştığı gibi, bizimle konuşacak başka kişiler de bulmaya çalıştı. Bazı tutuklu yakınları ile görüşmemiz kolay olmamakla birlikte, savunma avukatları bizimle tek tek görüşmeye karşı çıkmadılar. Barolar Birliğı resmi bir kuruluş olduğu için, izin alması gerekiyordu. O dönemde Türkiye Barolar Birliğı Başkanı olan Atilla Sav, bizimle görüşmek istediklerine dair bir dilekçe ile Dışışleri Bakanlığı'na başvurdu.

İki gün sonra tekrar Büyükelçi Chenaux-Repond ile bir araya geldiğimizde, yetkililerle görüşme konusunda yaptığı ilk tahminlerin fazla iyimser olduğu ortaya çıktı. Ne Dışışleri Bakanlığı ne de Adalet Bakanlığı bizimle görüşmeye yanaşmıyordu. Ayrıca Adalet Bakanlığı cezaevleri konusunda uzman olan bir yetkili ile görüşmemize de karşı çıkmıştı. Gerekçe olarak 'başka işler' gösteriliyordu, örneğin Dışışleri Bakanlığı bazı Afrika ülkelerinden gelen devlet adamlarını ağırlamak zorunda imiş. Red gerekçesi, ziyaretimizi

DIŞARIDAKİLER

zamanında bildirmemiŐ olmamıza da bağlanıyordu. İsviçre Büyükelçisi, geriye dönmemizi ve belirli bir müracaat prosedürünü tamamladıktan sonra gelmemizi öneriyordu.

Bu sadece masraflar açısından bile mümkün değildi. Ayrıca ileride FİDH'den bir heyetin cezaevlerine girip giremeyeceği de belli değildi. Bu durumu kuruluşa elbette iletcektik, isterlerse ayrı bir heyet gönderebilirlerdi. İkinci işimiz ise davaları izlemektir. Ancak bunun için elimizde belirli bir plan yoktu.

O dönemde Ankara'da 3 büyük dava sürüyordu. MHP davasında deliller okunuyordu, o yüzden bu dava pek ilginç değildi. TKP davası birkaç gün sonra devam edecekti. Ana Devrimci Yol davasına ise 6 Aralığa kadar ara verilmişti. Büyük davalara giren pek çok yabancı olduğu için, biz "küçük dava"larla yetinmeye karar verdik. Duruşma tarihlerini Sıkıyönetim Komutanlığı Adli Müşavirliği'nden öğrenecektik.

Mamak askeri bölgesi içinde, adli müşavir albay Yılmaz Hızlı tarafından kabul edildik. Elinde duruşmalara ilişkin herhangi bir liste yoktu. Belki de büyük davalar görülmeyen için, "askeri mahkemede dava yok" diyerek bizi savmak istedi. Orada da bir askeri cezaevini, örneğin Mamak'ı gezmek istediğimizi yineledik.

Böyle bir istek elbetteki onun yetkisini aşıyordu. Makam odasından komutanını aratıp, telefon bağlandıktan sonra ayağa kalkarak karşı taraf ile "emrederseniz komutanım" gibi sözlerle kısa bir görüşme yaptı. İsteğimiz iletilmiŐti ve hemen "hayır" yanıtı verilmemişti. Ancak pek ümitli değildik. Daha sonra albaydan cezaevi konusunda bilgi almaya çalıştık. Doktor Jean- Alain Dubois, cezaevine giremediğimiz takdirde özellikle sağlık konusundaki bazı soruların, cezaevinde çalışan bir doktor tarafından yanıtlanmasını istediğini belirtti.

Albay Yılmaz Hızlı ile sürdürdüğümüz görüşme henüz somut bir sonuca ulaşmadan, önce dışarıda bekleyen subay ve askerlerin, sonra da albayın ayağa kalkması ile bir durum değişikliği olduğunu fark ettik. Kasım ayı olmasına rağmen kısa kollu gömleği ile bir adam odamıza girdi. Genel hava içinde biz de ayağa kalktık. Gelen kişi kendisini tanıtmadan oturmamızı söyledikten sonra, bizi sorguya çeker bir tarzda geliş nedenimizi sordu.

Gelen adamın kim olduğunu tahmin etmek zor değildi. General yıldızlarını omuzunda görmüyorduk (görseydik bile rütbeleri ayırtedebilecek durumumuz yoktu), ama Ankara 4. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanı olan Recep Ergun'la konuŐtuđumuzdan şüphemiz yoktu. Türkiye'de komutan düzeyinde olan hemen hemen tüm generaller gibi, Recep Ergun'un da "babacan" tavrı her halinden belli idi. Yabancı olduğumuz için bize "evladım" diye hitap etmiyordu. Ancak konuşma tarzı ondan çok aşağı kalmıyordu. Almanya'da "misafir" olarak bulunduğu sırada (yoksa askeri eğitim mi görüyordu?), kendisinin de istediği zaman cezaevlerine gidemediğini, dolayısıyla Türkiye'de de, dışarıdan her gelene hemen cezaevlerini göstermemelerinin çok doğal bir davranış olduğunu bize izah etmeye çalıştı.

Recep Ergun'un Almanca'sı da fena değildi. Hemen Diyarbakır'daki emniyet müdürü aklıma geldi. Demek ki, önemli mevkilerde bulunanlar Almanya'da belirli bir eğitimden geçiyorlardı. Recep Ergun'un cezaevi konusundaki tavrı kesindi: içeriye girmek yok. Biraz önce albay Hızlı'ya da ifade ettiğimiz isteği tekrar ettik. Komutan tamamen boş dönmemizi istememiş olacak ki, cezaevinden bir doktorun gelip bize bilgi vermesini buyurdu ve yanımızdan ayrıldı.

Yaklaşık 15 dakika sonra, Mamak Askeri Cezaevi'nde doktorluk yaptığı iddia edilen bir subay geldi. Jean-Alain Dubois, doğal olarak meslektaŐı ile bazı konuları görüşmek istedi. Ancak hemen hemen tüm soruları hukukçu olan albay Yılmaz Hızlı yanıtlıyordu. Subay ancak kafasını sallayarak "evet" diyebiliyordu. Bu doktorun tüm hal ve hareketleri bende, onun Mamak'tan hiç haberi olmadığı izlenimini uyandırdı.

Mamak Askeri Cezaevi hakkında doğru ya da yanlış bazı bilgiler alabildik. Kapasitesi belli olmamakla beraber, o gün orada bulunan tutuklu sayısının 1960 olduğu söylendi. Ancak gazete haberlerinden, Eylül 1981'de 2000 tutuklunun kaldığı Mamak'ta, bu sayının iki ay sonra, yani Kasım 1981'de, 3187'ye yükseldiğini biliyorduk. Tutuklulara 10 doktorun ve 1 dış doktorunun sürekli baktığına dair verilen bilgiler de, bazı eski tutukluların, tutuklu

DIŞARIDAKİLER

yakınlarının ve avukatların bize ilettiği bilgiler ile pek bađdaŐmıyordu. Ancak yerinde inceleme yapamadığımız için, tersini kanıtlayacak herhangi bir delil ileri sremedik.

Duruşma tarihlerini renememiŐtik, ancak sıkıyönetim komutanı ile görüşme Şerefine nail olarak Mamak askeri bölgesinden ayrıldık. Rüzgar cezaevi tarafından esiyordu. Askeri disipline sokulmaya çalıŐılan siyasi tutukluların, yüksek sesle söylemek zorunda oldukları marŐlarla yaptıkları eğitime gözümüzle değilse de kulağımızla tanık olduk.

İsviçre Büyükelçisi'nin yetkililerden aldığı bilgiye göre, Barolar Birliği ile görüşmemiz izne tabi değildi. Ancak Atilla Sav'ın bize gösterdiği 7 No'lu bildiriye göre, böyle bir iznin mutlaka gerekli olduğunu biliyorduk. Bu olanlardan sonra, kalan sremizde bazı siyasi davalara girip, resmi izin için bir-iki gün daha bekleyebilirdik. Hatta bazı avukatlardan girdikleri "kck" davaların saatlerini bile renmiŐtik. Ancak daha önce başka bir sürpriz gelişme ile karŐılaŐacaktık.

Askeri yöneticilerle (Ankara'da MGK'dan sonraki en büyük yetkili ile) grŐtđmz duyan Dışişleri Bakanlığı, daha önce kesinlikle reddetmiŐ olmasına rağmen, görüşmek için bizi davet ediyordu. Bir an için, Őeref meselesi yapıp gitmemeyi dŐndysek de, daha sonra bu olanağı kağırmamaya karar verdik.

Bizi karşılayan ve daha sonra Cumhurbaşkanı Turgut zal'ın sözcüsü durumuna yükselecek olan Dışişleri sözcüsü Kaya Toperi, nce İngilizce konuşarak bize "ders vermeye" alıŐtı. Daha sonra aramıza katılan genç bir memur, aynı görevi Fransızca konuşarak yerine getirmeye çabaladı. Bildikleri yabancı dil yetmeyince de çevirmenlik yapmak gene bana düştü. Görevim, konu itibarıyla belki zor değildi, ancak "düŐmanca" yapılan saldırılar bu işi bir "sinir harbi" haline dönüŐtürdü.

Kaya Toperi, kapıdan girer girmez toplantı salonuna kadar, özellikle de beni hedefleyerek, en ağır sitemlerini bana ve "benim gibilere" yöneltti. "Daha nce Uluslararası Hukukçular Komisyonu'ndan gönderilen avukat Konrad Meingast'la beraber gelen siz değil misiniz? Özellikle yoğun uđraŐım sonucunda Bakanlık'tan aldığınız dava izleme iznini çok kötüye kullandınız. Ne biçim bir rapor hazırladınız? Avukat bunu öyle yazmamıŐtır; bu Şekilde yazılmasından siz sorumlusunuz!" dedi ve bir sürü sitem daha etti. Sınırinden nerede ise titreyen bu adama laf anlatmam mümkün değildi. Belki de tercümanlık nedir bilmiyordu ya da bilmek istemiyordu. Belki de amacı sadece beni sınırlendirmekti.

Görüşme odasına girdiğimizde saldırı niteliğindeki konuşmasını bu kez diğer heyet üyelerine de yöneltti. 12 Eylül harekatı ile Türkiye'nin huzura kavuŐtuđunu, yabancıların ise bu huzuru bozmaktan başka gayeleri olmadığını, samimi olsalardı darbeden önce, her gün 30 kişinin öldüğü dönemlerde gelmeleri gerektiğini söyledi. Hemen hemen hiç nefes almadan, suratımıza tokat atarcasına bizleri suçluyordu.

Görüşmenin seviyesi son derece dŐkt. Mümkün olduğu kadar soğukkanlılığımı kaybetmeden çevirmenlik görevini yerine getirmeye çalıştım. Konuşma esnasında geçen her sözü hatırlamam olanaksız. Ancak yanımda bulunan İsviçre'liler, Türkiye'de insan hakları konusunda iŐittikleri Şikayetlerin doğruluğuna inanmak üzere olduklarını, tarafsız heyetler cezaevlerine sokulmadıkları sürece bu tür söylentilerin sonunun gelmeyeceğini ve raporlarında hangi konulara yer vereceklerini açıkça beyan ettiler. Kaya Toperi ve yardımcısı ise Kızılhaç, Avrupa Konseyi, Uluslararası Af rgt, Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu veya kim gelirse gelsin, bunların kesinlikle cezaevlerine girmelerine müsaade edilmeyeceğini, Türkiye'nin bağımsız olduğunu ve o nedenle kimseye hesap vermek zorunda olmadığını açıkladılar. Ayrıca cezaevlerinin kötü olmasının eleştirilecek bir yanının bulunmadığını eklerken, "İsviçre'de millet bikini giyiyorsa, Türkiye'de yaşayan insanlar da bunu giymek zorunda değil" gibi argümanlarla bizi "ikna" etmeye çalıştılar.

"Sakin" bir tercümanlık yapmamın da etkisi ile, konuşmanın ileri safhalarında hava biraz yumuŐadı ve biz Barolar Birliği ile görüşme talebimizi hatırlatabildik. Kaya Toperi, gereken başvurunun geldiğini, ancak henüz karar verilmediğini söyledi; heyetin Türkiye'den ayrıldığı 27 Kasım'a kadar resmi bir izin alamadık.

Tartışma havası yarım saat içinde, mucizevi bir Şekilde sohbet havasına dönüştü. Türkçe konuŐmamdan ötürü, memurlar beni "hemşehri" mi saydılar ne, dışarıya çıkarken ellerini

DIŞARIDAKİLER

omuzuma koyarak üzülmemem gerektiğini, Türkiye'nin bu ara bir geçiş dönemi içinde olduğunu ve bir yıl sonra "demokrasiye dönüş takvimi"ne göre yapılacak seçimlerin ertesinde gelmemi önerdiler (ondan önce de ayağımı dikkatli atmam gerektiğini hatırlatmışlardı) ve nerede ise öpüşerek ayrıldık.

10 günlük "araştırma" gezimiz sürekli bu denli hararetli sahnelerle dolu olmamakla beraber heyecanlı geçti. Özellikle eski tutuklular bizimle açık olarak görüşmekten yana değillerdi. Görüştüğümüz gazeteci, avukat, tutuklu yakını ya da eski tutukluların anlattıklarından cezaevi koşulları hakkında az çok bir fikir sahibi olabildik. Hemen hemen herkes işkencenin dayanılmaz boyutlarda olduğu konusunda hemfikir. İsviçre Büyükelçiliği tarafından önerilen ve bir süre Le Monde gazetesinde görev yapmış olan, dolayısıyla iyi Fransızca konuşan Artun Ünsal da insan hakları ihlallerinin ve işkencenin varlığını yadsımıyordu, ancak bir tek o, mevcut siyasi ortamda bunun gerekli ve anlatılanların abartılı olduğunu savunuyordu. Fakat onun görüşleri, konuştuğumuz diğer kişilerden farklı olarak doğrudan izlenimlere dayanmıyordu.

Doğrudan izlenimleri siyasi davalara girerek kazanabildik. Ankara Askeri Mahkemesi'nde görülen 8 sanıklı bir TKP/İşçinin Sesi davasında, öğleden sonra duruşma olacağını bir avukat tarafından öğrenmiştik. Nizamiye kapısında bizi karşılayan subay, o gün herhangi bir siyasi dava olmadığını belirterek bizi içeriye sokmak istemedi. Biz de, albay Yılmaz Hızlı ile görüşmek istediğimizi söyledik. O zaman pasaportlarımızı aldılar ve otobüsle mahkeme salonlarının olduğu yere gelebildik. Biraz geç olmakla birlikte istediğimiz davaya girdik. Birçok başka davada olduğu gibi, sanıklar herhangi bir öldürme fiili olmaksızın 146/1'e göre idamla yargılanıyorlar, ateşli silahlara sahip olmadan soygun yapmakla suçlanıyorlardı. İddia makamına göre, sanıklar bu soygunlardan elde ettikleri para ile silah aldıktan sonra Türkiye'nin mevcut düzenini "cebren" değiştireceklerdi. Sanıklar arasında eski bir CHP milletvekilinin oğlu da bulunuyordu.

Davayı takip etmek için sanığın babası ve avukatı olan Emin Değer de gelmişti. Duruşma geç başladığı için onlarla kısa bir görüşme olanağımız oldu. Emin Değer, Temmuz 1980'de yakalanmış olan oğlu hakkında konuşurken, bu tür davaların ana noktasını da şu sözleri ile ifade etti: "Oğlum anayasal düzeni yıkmakla suçlanıyor. Ancak beni Meclis'ten atıp, anayasal düzeni cebren değiştiren oğlum değil ki".

Son savunma aşamasına gelmiş olan davada bir duruşma daha yapılacaktı. 7 Aralık 1982'de bu davada bir sanık beraat edecek, 3 sanık ağır hapis cezasına ve milletvekilin oğlu da dahil olmak üzere 4 kişi idam cezasına mahkum olacaktı. İdam cezaları daha sonra hafifletici nedenlerden ötürü ömür boyu hapis cezasına dönüştürülecekti. Balıkesir'de oturan adamın 10 yıldan fazla bir süredir "içeride" olan oğlu, hala Çanakkale E-Tipi Cezaevi'nde cezasını çekmektedir.

Bu davada savunma yapan bir sanığın ifadesinde ve izlediğimiz diğer davalarda (Ankara'daki 15 sanıklı bir Kurtuluş ve İstanbul'daki 62 sanıklı bir DİSK davasında) bol bol işkence şikayetleri dile getirildi, fakat askeri yargıçlar bu konuda hep kayıtsız kalıyorlardı.

HAMBURG SENATÖRLÜĞÜ

İnsan hakları konusunu araştırmak için çeşitli ũkelere heyet gŕnderen siyasi organlar da vardı. Federal Almanya'nın bir eyaleti olan Hamburg Senatŕrlŕđŕ, 30 Haziran 1982'de bŕyle bir karar almıştı. Heyete kimlerin katılacağı, gŕrevin ne Şekilde yerine getirileceği ve buna benzer konuların belirlenmesi oldukça uzun bir zaman almıştı ve bana "çevirmen olarak katılır mısın?" sorusu yŕneltildiđinde 1983 yılının ilkbaharına gelinmişti.

Heyet kalabalık bir grup olarak dŕřŕnŕldŕđŕnden, benden başka ikinci bir çevirmenin daha gitmesine karar verilmişti. Tŕrkiye'de bu gŕrevi benden daha iyi yapabilecek kişiler de vardı, ancak heyetin geriye dŕnmesinden sonra karşılaşabileceği sorunlar dŕřŕnŕlerek, çevirmenin Almanya'dan olması, hatta Alman olması tercih ediliyordu. O nedenle Marburg kentinde oturan, Hessen eyaletindeki Tŕrk mahkumların sorunları ile ilgilenen ve Tŕrkçe'nin yanısıra birçok başka dil bilen Hans-Friedrich Kraa'nın gelmesi kararlaştırılmıştı.

Hazırlıklar bittiği zaman, heyete katılan sadece 3 kişi kalmıştı: Peter O. Chotjewitz (yazar-hukukçu), Prof. Dr. Wulf Damkowski (hukuk fakŕltesinde ŕđretim gŕrevlisi ve Hamburg Eyalet Meclisi ũyesi) ve Jŕrgen Schneider (Hamburg'da ceza hukuku avukatı). Ancak buna rağmen heyetle beraber gidecek olan iki çevirmenden vazgeçilmedi. 12 Mayıs 1983'de Tŕrkiye'ye hareket eden heyetin ana gŕrevleri şunlardı:

- Tŕrkiye'de insan hakları ihlalleri konusunda ortaya atılan iddiaların doğruluk derecesini araştırmak,
- askeri mahkemelerde gŕrŕlen "kitlesele" davaları takip etmek,
- Diyarbakır, Mamak ve Metris cezaevlerinin durumlarını araştırmak.

En son madde hakkında, daha ŕnce giden heyetlerden de edinilen deneylerden ŕtŕrŕ pek iyimser değildik, ancak yerinde inceleme yapılamasa bile, dinlenen "tanıkların" anlatımları ile belirli bir durum tespiti yapmak mŕmkŕn olabilirdi. Bir heyetin geleceğinden çok ŕnceden haberdar edilmiş olan yetkililer, Federal Almanya Bŕyŕkelçiliđi tarafından yapılan girişimlere rağmen, cezaevlerinde inceleme yapma, "gŕzetim yerleri"ni, "birinci şube"yi ya da Ankara'daki Emniyet Mŕdŕrlŕđŕ'nde bulunan ũnlŕ DAL sorgu merkezini gŕrme isteğimizi reddettiler. Bu bizi pek şaşırtmadı.

En yŕksek resmi makam olarak Anayasa Mahkemesi Başkanı tarafından kabul edildik. 1982 Anayasası ile yetki alanı iyice daraltılmış olmasına rağmen, Başkan, askeri yŕnetim tarafından alınan ŕnlemleri savunma gereğini duyuyordu. Heyette ağır basan hukukçuların, tŕm araştırma boyunca ũzerinde titizlikle durdukları "tabii yargıç ilkesi"nin tam anlamıyla geçerli olduğunu savunuyordu. Tŕrkiye'de de iyi tanınan Alman hukukçusu Ernst Hirsch, 1961 Anayasası'nın 32'nci ve 1982 Anayasası'nın 37'nci maddesinde hŕkŕm altına alınmış olan "tabii" ya da "yasal" yargıç ilkesiyle ilgili olarak řŕyle bir yorumda bulunuyordu:

"Tabii yargıç, geçerli olan hukuk ilkelerine gŕre, dava ve yer itibarı ile gŕrevlendirme sırasına gŕre yetkili olan yargıçtır..." (Ernst Hirsch, Die Verfassung der tŕrkischen Republik -Tŕrkiye Cumhuriyeti Anayasası- 1966, Madde 32, Dipnot 2)

Anayasa Mahkemesi Başkanı'na gŕre, verdiği sınavlarla ve edindiği deneylerle yeterlilik derecesini kazanmış her yargıç, ne Şekilde gŕrevini atanırsa atansın "tabii yargıç" sayılırdı. Bu anlayışa gŕre sıkıyŕnetim komutanları beğenmedikleri yargıçları istedikleri zaman gŕrevden alıp, davaya tamamen yabancı olan yargıçları atayabiliirdi.

Anayasa Mahkemesi'ne iki çevirmenle birlikte gitmiştik, ancak Hans-Friedrich Kraa'yı orada biraz geri planda tutmak zorunda kaldık. Tŕrkçeyi iyi konuşmasına rağmen, hep "alt dŕzeyden olan insanlarla", yani Almanya'da tutuklu bulunan Tŕrklerle ilgilendiği için, Anayasa Mahkemesi'ndeki başkan odasına girdiğinde, kendisini Almanya'daki bir

DIŞARIDAKİLER

cezaevinin görüşme salonunda sanıp, çantasını yere koyup, makam masasının bir köŐesine oturup "ne haber?" diye sohbete başlamıştı.

Arkadaşın tecrübesizliği ile "kırılan tek pot" bu değildi maalesef. Heyet, konuştuğumuz kişileri azami ölçüde koruyabilmek için, bazı önlemler üzerinde anlaŐmıŐtı. Örneğin birinin evine ya da bürosuna hep birlikte girmiyorduk. Önce bir-iki kişi içeriye giriyordu. 15 dakika sonra gelen ikinci grup, etrafta izleme ekiplerinin dolaŐtıĐını fark ettiği anda içeriye girmiyordu. Avrupa Konseyi delegeesi olan, hukuk profesörü Muammer Aksoy'un evine giderken de böyle yapmıŐtık. Üçümüzü oraya götüreren taksi Őoförüne bile tam adresi vermeyip, iki sokak ötede inip eve yayan gelmiştik.

Hans-Friedrich Kraa ve diğer arkadaş otelde kalıp başka işleri bitirmeye çalışıyorlardı. Ancak lüzumlu olursa peŐimizden gelmelerini söylemiŐtik. Oturalı daha 20 dakika olmuştu ki birden telefon çaldı. Hattın öbür ucunda olan Hans arkadaş, "geleyim mi?" diye sormak istiyordu.

Aslında heyette iki çevirmen olmasının epey faydası vardı. Bu sayede Ankara'da işimiz bittiğinde, bir kısmımız Diyarbakır'a giderken, diğerleri İstanbul'a hareket ettiler. Bir kez daha Diyarbakır deneyini yaşamak istemediğimden İstanbul'a gidenlerle birlikte kaldım. Diyarbakır'a gidenler geri döndüğünde, doğru davranmıŐ olduğumu anladım. Cezaevine yakın bir yere gidemedikleri gibi, siyasi davalara da sokulmamıŐlardı. Ayrıca Hans Friedrich'in heyecanla anlattığı olaylardan, oraya giden iki kişinin epey korktuğu da anlaşılıyordu. Bu hususta Hans Friedrich'i tecrübesizlikle suçlamak doğru olmazdı herhalde.

İki ayrı grup oluŐturabildiĐimiz için, heyetin esas görevi olmayan konularla da ilgilenebildik. Yıl sonuna doğru seÇimlerin yapılacağı kesindi ve birçok çevrede yeniden siyasi faaliyete geçmek üzere yoğun kulis çalışmaları sürüyordu. Ankara'da aynı otelde kaldığımız Hüsamettin Cindoruk, Süleyman Demirel'in sağ kolu sayılırdı ve o nedenle onun görüşlerini öğrenmek bizim için önemliydi. Benden daha girişkin olan Hans Friedrich Kraa, Cindoruk'un yardımcılarından yazılı sorularımıza yanıt verilebileceğini öğrenmişti. Bunun üzerine biz de "Siyasi partilerin kurulmasında herhangi bir engel görüyor musunuz?", "Batı'lı ölkelerde siyasi iktidar silahlı kuvvetlerin üstündedir. Türkiye'de sanki tersi iŐlemektedir. Bu doğru ise, siyaset için ne gibi zorluklar var?", "Gözaltında işkence yapıldığı sık sık iddia edilmektedir. Bu doğru mu ve elinizde buna ilişkin bilgiler var mı?" gibi sorular yöneltmiŐtik. Ancak iki gün beklediğimiz halde yazılı bir yanıt gelmedi. Daha sonra Cindoruk'un yardımcısı bize genel bir yorum iletti: "Türkiye'deki mevcut ortamda sorularınıza yanıt verilmesi mümkün değildir, çünkü bir siyasetçi olarak [takibata uğramadan] nelerin söylenebileceği belli değildir." Hüsamettin Cindoruk'un da bir hukukçu olduğu, bu yanıtın üslubundan seziliyordu.

Öte yandan siyasete tekrar soyunan ve askeri yönetim döneminde fazla zarara uĐramamıŐ olan (yani siyaset yasağı altında bulunmayan) bazı sözde sosyal demokratlar da bizimle görüşmeyi kabul ettiler. Ancak bunlar genellikle askeri yönetimi savunan görüşlere sahiptiler (örneğin, "işkence gereklidir" gibi).

O tarihlerde İstanbul Askeri Mahkemesi'nde yargılanan, Türkiye Yazarlar Sendikası yöneticileri ile yaptığım görüşme benim için en önemli olanıydı. Toplantıyı samimi bir arkadaş gibi davranan Emil Galip Sandalcı örgütledi. Hatırlayabildiğim kadarıyla Vedat Türkali, Demirtaş Ceyhun ve Ataoğ Behramoğlu katılmıştı. Ayrıca öykülerine hayran olduğum Aziz Nesin'in de orada bulunmasının benim için ayrı bir önemi vardı. Onun askeri bir gelenekten geldiğini o zamana dek bilmiyordum. Görüşmede bir Alman yazarın bulunması da belirli bir meslektaŐlık havası yaratmıŐtı, ancak konuŐmalar tamamen sendikal ve siyasal konularda yapıldı. Heyetin Türk ordusuna ilişkin sorularını, yapısını iyi bildiği için Aziz Nesin çok net yanıtlayabiliyordu.

Heyette bulunan Alman yazar arkadaşın, Türk generallerine ilişkin ilginç gözlemleri vardı. Birkaç kez, konuşulanları anlamadan, televizyon haberlerini izlemişti. MGK üyelerinin törenlere katılmalarının haber olarak sunulduğu programlarda "beŐi bir yerde" gösteriliyordu ['Acaba birbirlerine güvenmiyorlar mı?' diyordu Peter O. Chotjewitz]. MGK ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in uçaktan inmesi, herhangi bir alandaki

DIŞARIDAKİLER

durgun kitle önünde konuşması, daha sonra gene uçağa binip bir başka yerdeki törene katılması, TRT haberlerinin ana konularını oluşturuyordu. Bir ara Peter bana döndü ve "iyi bir diktatör değil" dedi. Nedenini sorduğumda, "Bak, adam asker Őapkasını hiç çıkarmıyor. Ayrıca kameraya ya da kitleye doğru keskin bakıŐlar savurarak etkileme yeteneğinden de yoksun." Peter, görüntülerin durgunluğundan ve belirli mesajları destekleyecek hareketin olmamasından ötürü, haber yapımcılarının zayıf olduklarını söylüyordu. 'Acaba bu arkadaşı danıŐman yapsalardı, generaller daha etkili mi olurdu?' gibi bir soru aklımdan geçmedi değil.

Türkiye'de 10 gün birlikte olduğum heyet üyeleri ile işim geriye döner dönmez bitmedi. Yoğun bir çalışma ile 3 ay içinde 149 sayfalık, hiç olmazsa Almanca konuşan çevreler için ayrıntılı ve güvenilir bir rapor hazırlandı. Türkiye'de görülmekte olan "kitlesele" davalar hakkında istatistiki bilgilerin de yer aldığı raporun sonuç kısmında, Türkiye'de ihlal edilen temel hak ve özgürlükler sıralandı. Ayrıca her birinin sadece uygulamada değil, bazen yasal düzeyde bile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ve Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin (BM) çeşitli maddelerine ters düştüğü de belirtiliyordu:

- yaşam hakkı ve işkence yasağı (2,3-AİHS; 3,5 BM)
- eşitlik ilkesi, aŐađılama yasağı, azınlıkları koruma ilkesi (14-AİHS; 1,2,7 BM)
- din, dünya görüşü ve siyasi düşünce özgürlüğü (9-AİHS; 2,14 BM)
- düşünce ve basın özgürlüğü (10-AİHS; 19 BM)
- bilim ve sanat özgürlüğü (10-AİHS; 27 BM)
- özel yaşam ve konut özgürlüğü (8-AİHS; 12 BM)
- toplantı ve gösteri özgürlüğü (11-AİHS; 20 BM)
- siyasi partiler içinde faaliyet gösterme özgürlüğü; genel, özgür, eşit ve gizli seçimlerin belirli aralıklarla yapılma garantisi (21 BM)
- birlikler kurma ve sendikal faaliyet yapma özgürlüğü (11- AİHS; 20,23 BM)
- serbest dolaŐma hakkı, ülkeye giriş ve çıkıŐ özgürlüğü ve vatandaşlık hakkı (13,15 BM)
- keyfi gözaltılardan korunma ve devletçe özgürlükten yoksun bırakılanlara tanınan bazı haklar (5-AİHS; 9 BM)
- bağımsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık davalarda yargılanma hakkı (6-AİHS; 10,11 BM)
- sanık mahkum oluncaya dek suçsuz sayılması ilkesi (6- AİHS; 11 BM)
- yasada belirtilmeyen suç olmaz ilkesi, geriye iŐlemezlilik ilkesi (7-AİHS; 11 BM).

BREMEN HEYETİ

Őeklen de olsa Türkiye'nin yeniden bir sivil yönetime geçmesi, Avrupa'da ve diğer lkelerde insan hakları ve demokrasi konularına gösterilen ilginin yavaş yavaş azalmasına yol açtı. Özellikle 1982 yılında yoğun olarak yaşanan heyet trafiği önemli lde azaldı. Ancak "uzman" vrelerin ilgisi her zaman canlı kaldı. İŞte "Bremen heyeti" bu tür "uzmanlardan" oluşuyordu. Aslında Bremen heyeti demek de gerçeği tam olarak yansıtıyor. Hamburg gibi, bir eyalet durumunda olan Bremen SenatrlĞ'nn 28 Mart 1984'de aldığı bir kararla, daha önce hazırlıkları büyük lde bitirilmiş olan "uzman" heyetinin desteklenmesi vaadinde bulunuldu. 24 Ekim 1984'de açıklanan heyet raporu Bremen SenatrlĞ tarafından yayımlandığı için böyle bir isim seçmeyi uygun buldum.

Hazırlıklara katılan ve heyetin gönderilmesini destekleyen kuruluşlar arasında Cumhuriyeti Avukatlar Derneği, AŞağı Saksonya Ceza Avukatları Birliği, Bremen Avukatlar Derneği, Hümanist Birliği, Berlin'den TV Sendikası gibi kuruluşlar vardı. Heyet bu kez 8 kişiden oluşuyordu. Heyetin en ünlü kiŐisi, 70 yaşındaki emekli Anayasa Mahkemesi yargıcı Prof. Martin Hirsch idi. Ancak heyette bulunan diğer hukukçular da önemli görevlere sahiplerdi. Federal İdare Mahkemesi (DanıŐtay) yargıcı Dr. Jürgen Khling'den başka, Hamburg Yüksek İdare Mahkemesi yargıcı Michael Stallbaum, Berlin İdare Mahkemesi yargıcı Hartmut Fischer, Hannover'den avukat Eckart Klawitter ve Bremen'den avukat Eberhard Schultz da heyetteydi. AĞırlıklı olarak hukukçulardan oluşan heyetin diğer yeleri, psikiyatrist ve Bremen Sağlık Merkezi'nin Başkanı Dr. Jochen Zenker ile Berlin'den Jürgen Gottschlich idi. Onlarla beraber bir başka çevirmen ve ben, 10 kişilik bir kadro ile 26 Nisan-5 Mayıs 1984 arasında İstanbul, Ankara, Diyarbakır ve Adana'da incelemelerde bulunduk. İncelemelerin sonuçları 24 sayfalık bir raporda açıklandı.

Heyet, İstanbul ve Ankara'da bir arada kaldı, ancak farklı işleri takip etti. Heyetin hazırlığını yapan komite, Şubat ayında Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı'na ve Ankara'daki Alman Büyükelçiliği'ne müracaat ederek Türkiye'de Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı yetkilileriyle, Askeri Yargıtay yeleri ve Ankara Sıkıyönetim Komutanı ile görüşme arzusunda olduğunu belirtmişti. Ayrıca Diyarbakır'da da Sıkıyönetim Komutanı ve cezaevi müdürü ile görüşme isteğini de iletmiŐti. Yola çıkmadan birkaç gün önce, Türkiye'deki hiç bir yetkilinin heyetle görüşmek istemediği Ankara'da bulunan Federal Almanya Büyükelçiliği tarafından bildirildi.

Böylece daha önceki inceleme gezilerinde de yapıldığı gibi eski tutuklular, tutuklu yakınları, gazeteciler ve avukatlarla ilişki kurarak gerekli bilgileri toplayacaktık. Heyet yelerinin çoğu, Hamburg SenatrlĞ tarafından hazırlanan raporun kendi incelemeleri için bir temel oluŐturabileceĐini ve heyetin görevinin, Türkiye'de Kasım 1983'de yapılan seçimden sonra bir Şeylerin deĐiŐip deĐiŐmediĐini tespit etmek olduğunu söylüyorlardı. Sorun bu Şekilde ele alındığında, heyetin ulaştığı sonuç Şöyle zetlenebilirdi: "MGK'nın sıkı denetimi altında yapılan bir seçimden sonra, işbaşına gelen sivil görünümlü bir hükümet döneminde de demokratik temel haklar açısından Türkiye'de değişen bir Şey yok."

Ancak bu genel görevin dışında, ele alınması gereken bazı özel konular da vardı. Kitabın "Mlteçiler" bölümünde de anlatıldığı gibi, Almanya'da iltica iŐlerinden "idare mahkemeleri" sorumludur. İhtilaf çıkan konularda, "Yüksek İdare Mahkemeleri" ve en son olarak da Federal Almanya İdare Mahkemesi (DanıŐtay) ilkesel kararı verirler. Heyette bu mahkemelerden 3 yargıcın bulunması, "iltica" konusuna özel bir önem verilmesine neden oldu.

O dönemde Berlin İdare Mahkemesi'nde grlen bir davada ilginç bir soruya yanıt aranıyordu. Acaba Federal Almanya'ya gelip iltica talebinde bulunan kişilerin dosyalarının içeriği MİT tarafından bilinebilir miydi? Bu oldukça hassas bir konuydu. Bu nedenle mahkeme uzun bir delil toplama safhasına girmişti. Berlin'den gelen arkadaşlar bu konuda yeni veriler elde etmeyi mit ediyorlardı. Gizli servisler, ister MİT isterse

DIŞARIDAKİLER

Almanya'daki Anayasayı Koruma Teşkilatı olsun, bu konuda nasıl olsa doğru bilgi vermezlerdi. Heyet üyeleri bu konuda eski bir İçişleri Bakanı'ndan bir şeyler öğrenebileceklerini ümit ediyorlardı. Hasan Fehmi Güneş "sıcak bir dönemde" bu mevkide bulunmuştu. Arkadaşlar, Güneş'in, "terörizmle mücadele" adı altında Almanya ile yapılan bilgi alışverişi hakkında bildiklerini bize anlatabileceğini düşünüyorlardı. Ancak kendisi ile nasıl ilişki kuracaklarını bilmiyorlardı. Tanıdıklarım arasında, eski CHP milletvekili olan ve Halkevleri davasında yargılanan Ferhat Aslantaş ile aile dostu olanlar vardı. Bir pazar sabahı, haber vermeden doğru evine gittik.

Henüz pijamasıyla oturan Ferhat Bey, kendimizi tanıttıktan sonra bizi hemen kahvaltıya davet etti ve bana "senin arkadaşın benim oğlum sayılır. Siz birbirinize kardeş dediğinize göre, sen de oğlumsun" diyerek çok samimi davrandı. Bir saat kadar sonra birlikte kalktık ve avukatlık yapan Hasan Fehmi Güneş'i bulduk. Yaptığımız uzun sohbetin sonunda birçok konuda aydınlatıcı bilgi sahibi olduk; özellikle avukatlık yaparken kazandığı deneylerden faydalandık, ancak Berlin İdare Mahkemesi'nde görülen davanın "düğümü"nü çözecek kanıt elde edemedik. Eski CHP'li iki arkadaşın, son derece samimi davranmaları bizi duygulandıran en olumlu yan oldu.

İltica konusunda başka bir sorun da Niedersachsen (Aşağı Saksonya) eyaletinde ortaya çıkmıştı. Fakat ileride diğer eyaletlerde de bu konuda "uzman" bilgilere gereksinim olabilirdi. Özellikle Hannover ve Celle kentlerine, Güneydoğu'dan artan sayıda Süryani ve Yezidi vatandaşlar gelmekteydiler. Bunlar iltica dilekçelerinde Kürt oldukları için, ya da Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölgede oturmalarından ötürü "dini ve siyasi takibe" maruz kaldıklarını ileri sürüyorlardı. Sorunları ve özel konularının iltica gerekçesi sayılıp sayılmayacağı hakkında henüz mahkemelerde net bir görüş oluşmamıştı. Daha doğrusu, kesin bir karar verebilmek için elde bulunan bilgiler yetersizdi.

Bu konunun yabancıydım. Diyarbakır'ın ötesine, Yezidi ve Süryani'lerin oturdukları bölgeye hiç gitmemiştim. Örneğin, Diyarbakır'dan Mardin'e nasıl gideriz? gibi çok basit konular ve yöredeki insanlarla anlaşmak ayrı bir sorun teşkil ediyordu. Süryanice, Arapça veya Kürtçe bilmiyordum. İnsanlarla Türkçe konuşarak anlaşmak mümkündü, fakat Alman pasaportuna sahip birisi, onlara zorla öğretilen bir dili kullanarak kendileri ile sohbet etmeye kalkınca, bazıları güvensizlik duyabiliyorlardı.

Diyarbakır'da diğerlerinden ayrıldıktan sonra, 4 kişi sağ salım Mardin'e kadar geldik. Akşamüstü bir papazı ziyaret etmeye gittik. Azami dikkati göstermemize rağmen, çok fazla turist uğramadığı küçük bir ilde "göze batmamız" kaçınılmazdı. Ertesi gün, Mardin'in bir Süryani köyüne gitmek için dolmuş ararken dikkatler iyice üzerimize çevrildi, ancak yetkililerin özel bir ilgimizin olduğunu farkedip bizi izleyeceklerini düşünmüyorduk. Yoğun teklifler arasında bize uygun bir minibüsü seçip, önceden tespit ettiğimiz bir Süryani köyüne uğradık, oradan da Midyat'a devam ettik.

Midyat'a vardığımızda, daha önce Mardin "dolmuş durağında" konuştuğumuz bir genç, bazı sivillerin kendisine gittiğimiz yeri sorduklarını söyledi. Genç adam, ertesi gün "polisleri" aynı köye götürme sözünü verdikten sonra serbest bırakılmış. Henüz tüm bu gelişmeleri doğal sayıyorduk, çünkü sıkıyönetim ile idare edilen bir yerde yabancıların hareketleri izlenmeye çalışılırdı. Diyarbakır'da da otele yerleşirken, pasaportların önce siyasi şubeye götürüldüğünü ve her yabancıya hemen kayıt edildiğini biliyorduk.

Elimizdeki tek adres olan bir bakkal dükkanında, Yezidi bir vatandaşla ilişki kurarken, diğer arkadaşlar kahvede bekliyorlardı. Akşam karanlığında varlıklı bir Yezidi'nin evine "konuk" olduk. Tavuk sayısını yarıya indirdikten sonra, tüm ısrarlara rağmen gece yarısından önce otelimize döndük. Ertesi gün vatandaşlar bizim için bir minibüs ayarladılar ve Hannover'den zorla geri gönderilen bir Yezidi ailesinin köyüne hareket ettik. Köy aşağı yukarı 50 kilometre uzakta idi ve yol boyunca, sınırlı olan Türkçeleri ile bize eşlik eden Yezidiler'in şikayetlerini dinledik.

Köyde, Almanya'da işçi olarak çalışıp dönen başka bir vatandaşın evinin hemen yanında karakol vardı. Çok kalabalık olan evde istediğimiz gibi bir sohbet pek olmadı ve daha önce işittiklerimize ters düşecek fikirler ortaya atıldı. Hiç kimsenin somut bir olay anlatmadığı toplantıdan, "biz aslında Hannover'den dönen ailenin ziyaretine gidecektik"

DIŞARIDAKİLER

diyerek kalktık. Aileyi ziyaret etmemiz de bir Şey deđiŐtirmede, çünkü ne adam ne de Almancayı iyi konuşan çocukları, pasaportlarımızı göstermemize rağmen, bizimle konuşmak istemediler.

Belki de onlar bizden önce bazı Şeyleri fark etmişlerdi. Çünkü herhangi bir Şey "elde edemeden" köyden ayrılırken, 8 jandarma eri tüfekleriyle beraber köye doğru hareket ediyorlardı. Minibsle yaklaŐtıđımızda bize yol verdiler. Açıkça köylüleri sorguya çekmeye gidiyorlardı. Biraz sonra bizi takip eden bir Renault 12'yi görünce, bizim için gezinin bu kısmının da bitmiş olduğu anlaşıldı. Hiç kimseyi daha fazla tehlikeye sokmadan oradan ayrılmak gerekiyordu. Zaten fazla kalmıŐtık.

Uğradığım bakkal sahibini 2 yıl sonra Almanya'da gördüm. Bizden sonra 30 gün gözaltında tutulup, soğuk beton hücresinde çıplak bırakıldığını, bu yüzden hala böbreklerinden hasta olduğunu anlattı.

Midyat'ta da baŐkalarını tehlikeye atmamak için bir an önce oradan ayrılmamız gerekiyordu. Saat henüz erkendi ve belki de aynı gün Diyarbakır'a kadar gidebileceğimizi dŐnerek, 5 kişilik taksi dolmuŐun parasını vermek üzere iken, daha önce drtiyolda sürekli dolaŐması yüzünden dikkatimi çeken bir adam, kafasını Őoför kapısından içeriye uzatıp "direk Mardin'e mi gidiyorsunuz?" sorusunu yöneltti. Ben de hemen "sana ne?" diyerek biraz sert bir karşılık verince, adam yalan uyduramadan "polisim" dedi.

İlk ve son kez beni takip eden birisiyle doğrudan konuşma olanağını bulmuştum. Hemen "yahu, kardeşim bizim gizli, saklı bir Şeyimiz yok. İstersen sana dakikası dakikasına gezi planımızı vereyim. Siz de, amiriniz de rahatlarsınız" dedim. Ancak bu kez adam utanmıŐ olacak ki "kusura bakmayın, rahatsız etmek istemedim" diyerek hızlı adımlarla bizden uzaklaŐtı. Doğrudan Mardin'e gidip gitmeyeceğimizi öğrenemediği için, bir polis otosu bizi Mardin'e az bir mesafe kalana kadar takip etti ve orada görevini başka bir arabaya teslim etti.

Mardin'de bizi ancak 4 kişilik yer kalmış olan bir dolmuş bekliyordu. Tereddüt etmeden hemen atladık. Daha nce Őofrden aldıkları söze güvenerek, Diyarbakır'a 20 kilometre kalana dek bizi takip eden olmadı. Daha sonra ise bizden hiç ayrılmayacak ekipler "güvenliğimizi" sağladılar.

Türkiye'de birçok insanın uzun süre izlendiğini biliyorduk, ancak ben bu uygulamaya ilk kez bu kadar yakın oldum. Eğer amaçları, yabancılardan istedikleri bilgilere kavuŐmalarını nlemekse, maalesef tam tersi bir sonuç ortaya çıktı. Çünkü bu tür bir yöntem, bir ülkede ne kadar baskı uygulandığını gösterir.

İstanbul'da, gezimizin ikinci gününde, belki de heyetin en ilginç görüŐmesi gerçekleşti. 3 heyet yesi ile birlikte akşam yemeği için, Taksim Alanı'na yakın bir yerde "OcakbaŐı" usul çalışan kk bir lokanta bulmuŐtuk. Orada Türkler'e pek benzemeyen bir grup "kravatlı memur" oturuyordu ve aralarında İngilizce, Fransızca, Almanca hatta Hollandaca konuşuyorlardı. Daha nce, Avrupa Konseyi'nden bir heyetin geleceğini okuduğum için, bu grubun onlar olabileceği aklımdan geçti. Fakat o günkü gazetelerde, bu heyetin ilk kez Mamak ve Diyarbakır cezaevlerine girdikleri yazıldığı için, İstanbul'a neden ve nasıl geldiklerini pek anlayamadım.

Diğer arkadaşlarla da konuşarak, onlara doğrudan sormaya karar verdik. Őayet doğru ise, cezaevleri konusunda bilgi alabilirdik. Tahminlerimizde yanılmamıŐtık. Adımız ve Őanımız onlar kadar büyük olmasa da bizimle görüşmeyi kabul ettiler. Ancak lokantada daha başka kişilerin de konuŐtuklarımızı duyabileceğini dŐnerek, Taksim'de kaldıkları otelde sohbetimize devam etmek üzere biraz sonra kalktık ve bir müddet daha Hollanda'lı Pieter Stoffelen, Danimarka'lı Björn Elmquist ve hukuki danıŐman olan Alman Dr. Hanno Hartig'den taze bilgiler aldık.

5 günlük bir inceleme gezisi için geldiklerini, daha önceden Türk hükümeti tarafından olumlu bir yanıt alamadıkları halde, 12 saatlik bir hazırlık süresi sonunda, bir grubun Diyarbakır, bir başka grubun ise Mamak Askeri Cezaevlerine girme iznini elde ettiklerini anlatıyorlardı. Bu baŐarılarından ötürü sevinçlerini pek gizleyemeyen delegeler, gündüz edindikleri oldukça olumlu izlenimleri aktarıyorlardı. zet olarak "Diyarbakır'da

DIŞARIDAKİLER

gördüğümüz tutukluların askeri personelden görünüm olarak tek farkı, giydikleri elbiseler (üniformalar) idi" diyorlar ve cezaevlerinde kötü muamelenin olmadığı, tutuklulara oldukça iyi davranıldığı gibi inanılması güç şeyler anlatıyorlardı. Heyetimizin üyeleri, anlatılanları biraz acı bir gülümseme ile karşılayınca, Avrupa Konseyi Adalet Komisyonu üyelerinin meraklanması üzerine "tutuklu diye size gösterilen kimseler, aslında tek tip elbise giydirilmiş askerler olamaz mı?" sorusunu yönelttik.

Avrupa Konseyi heyetinde bulunan bazı parlamenterler hafif bir endişe taşıyor değillerdi. Ancak her türlü politik temsilcinin içinde bulunduğu heyet, NATO müttefiğı olan Türkiye'nin insan hakları konusunda karşı karşıya kaldığı eleştirileri susturabilmek için, bile bile bu şüpheleri görmezlikten gelmeyi tercih etti. 10 Mayıs 1984 tarihli raporlarında birçok iddianın yersiz olduğunu vurgulayacaklardı. O akşam başka endişelerimizi de dile getirdik. Cezaevlerine giren gruplar yanlarına bağımsız çevirmen almamışlar, Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilen tercümanlarla yetinmişlerdi; ayrıca ellerinde "mutlaka bu adamla görüşmek istiyoruz" diyebilecekleri tek bir tutuklunun fotoğrafı ya da künyesi yoktu ki, "itirafçı" ya da "asker" olmayan birisi ile konuşmadıklarından emin olabilsinler.

Bu konu belki de Türk kamuoyunda, olumlu bir raporun yayınlanmasından sonra hemen unutuldu, ancak heyetimizi dönüşümüzden sonra bir müddet daha meşgul etti. Sonuçta, Avrupa Konseyi delegelerinden bazıları, yanıltılmış olabileceklerini kabul ettiler. Heyetimizi Ankara'ya gittiğinde, tutuklu yakınlarından Mamak'ta geniş transferler yapıldığını öğrenmişti. O nedenle heyetin, 15 yataklı bir koğuşta ancak 13 tutuklu görebildiğini anlattık. Diyarbakır'da ikinci grubumuzun izlediğı KAWA davasının sanıkları, daha önceki heyetlerin de tespit ettikleri gibi, olumsuz cezaevi koşulları yüzünden zayıf ve "sarı suratlı" olarak görülmüştü.

Türk hükümeti ise zaferini kutluyordu. Avrupa Konseyi heyetinin raporunun, Türkiye'nin üyeliğı konusunda önemli bir rol oynayacağını duyan yönetim, heyet Türkiye'de olduğu sırada, ANAP milletvekilleri Barlas Doğı, Orhan Soysal ve Bülent Akarcalı aracılığıyla, TBMM nezdinde cezaevlerini inceleme komisyonu oluşturulmasını içeren bir yasa önerisi verdi (Milliyet, 28 Nisan 1984). Ancak Avrupa Konseyi heyetinin, Türkiye'den ayrıldıktan sonra yazacağı raporda cezaevlerine ilişkin olumlu gelişmelerden söz edeceği kesinlik kazanınca, bu yasa önerisi ANAP milletvekillerinin oy çokluğu ile Adalet Komisyonu'nda hemen reddedildi. Dönemin Adalet Komisyonu Başkanı olan Ali Dizdaroğılu, kararın gerekçesini "Avrupa Konseyi tarafından gönderilen heyetin, cezaevlerinde yaptığı inceleme sonucunda, kötü muameleden söz edilemeyeceğı gerçeğı ortaya konduğu için, ayrı bir inceleme komisyonunun oluşturulmasına gerek kalmadı" şeklinde açıkladı (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1984).

DEMOKRASIYE DÖNÜŞ

Türkiye'de inceleme yapmak üzere heyetlerin gönderilmesine, Kasım 1983'te "sivil" yönetime geçildikten sonra da devam edildi, ancak heyet sayısında belli bir azalma görüldü. Bu durum, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etme olanağından yoksun olan çeşitli hükümetler dışı kuruluşların, askeri yönetimin aktif siyasetten çekilmesiyle insan hakları ihlalleri açısından bir düzelme yaşanacağı doğrultusunda bir beklenti içine girmiş olmalarından kaynaklanmış olabilir. Belki de dikkatleri başka ülkelere kaymıştır, bilemiyorum.

Ayrıca Avrupa'da bulunan Türk ve Kürt örgütlerinin, "sivil" yönetime geçiş konusuna önem vermeyip, genellikle siyasi davaları izleyen heyetler oluşturulması yolunu seçmelerinin de bir etkisi olmuş olabilir. Askeri mahkemelerde görülen büyük siyasi davalar devam ediyordu ve uygulanan hukuk kuralları açısından bir değişiklik yoktu. O nedenle sürekli aynı davalara (DİSK, Barış Derneği vb.) uzmanlar gönderip, "siyasi davalar adil değil" biçimindeki, eskiden de elde edilmiş olan sonuçları bir daha duymanın artık çok ilginç bir yanı kalmamıştı.

Askeri diktatörlük döneminde, özellikle Avrupa'da, gerek siyasi davalara gerekse diğer insan hakları ihlallerine karşı büyük bir ilginin olduğu muhakkaktı. Türkiye'nin coğrafi yakınlığı da heyetlerin gitmesini kolaylaştırıyordu. Ayrıca Avrupa Konseyi üyeliği ile doğrudan Avrupa'ya bağlı olan bir ülkede, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması da ister istemez ilgi uyandırıyor.

Bu nedenle doğrudan siyasi nitelikte olan bazıları hariç (örneğin bir siyasi parti adına TİKP davasına giden heyet gibi), hemen hemen tüm heyetler raporlarında uluslararası insan hakları kurallarını temel aldılar. Bu heyet trafiği Türkiye'deki askeri ve sivil yöneticiler tarafından hoş karşılanmıyordu. Onlara göre "bu heyetler uluslararası 'komünist' çevrelerin yalanlarına kanmış, sorunlara sabit görüşler ile yaklaşan ve Türkiye'de işlerin düzelmesini istemeyen kimselerden oluşuyordu." Böyle düşünen yetkililerin gözünden önemli bir nokta kaçıyordu. İnsan hakları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi gibi, birçok uluslararası belgede ifade edilmişti. Bu belgeler yeryüzündeki tüm ülkeler için geçerli olduklarına göre, ihlallerinin yerli kişi ve kuruluşlar veya yabancı heyetler tarafından tespit edilmesi, herhangi bir "ülkenin içişlerine karışılması" anlamına gelmiyordu.

Aynı zamanda insan hakları konusu devletler topluluğu içinde de gittikçe önem kazanıyordu. Bu tür hakları tanımayan yönetimler dışlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalabiliyorlardı. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu nezdinde, 5 üye ülke tarafından (Fransa, Hollanda, İsveç, Danimarka, Norveç) Türkiye'ye karşı açılan dava da bu doğrultudaki bir örnektir. Bilindiği gibi, Türkiye 1954'den bu yana Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) taraflarından biridir. 25'inci maddeye göre, o belgede ifade edilen insan hakları ihlal edildiğinde, tek tek şahıslar şikayette bulunabileceği gibi (her devletin tanımadığı bu hakkı Türkiye ancak Ocak 1987'de kabul etmiştir), devletler de birbirlerini şikayet edebilirler. Şikayetleri incelemek üzere bir İnsan Hakları Komisyonu oluşturulur. Bu komisyon önce şikayetlerin kabul edilebilirliği hakkında karar verir, daha sonra taraflar arasında "dostane bir çözüm" bulmaya çalışır. Böyle bir çözüm bulunamadığı takdirde, dava ya Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'na ya da şikayet edilen devlet yargı yetkisini kabul etmişse, doğrudan İnsan Hakları Mahkemesi'ne intikal eder.

1 Temmuz 1982'de Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda İnsan Hakları Komisyonu nezdinde, 12 Eylül 1980 ile 1 Temmuz 1982 tarihleri arasında özellikle işkence yasağının (AİHS madde 3), tutuklananların adil yargılanması ilkesinin (AİHS madde 5 ve 6) ve düşüncenin suç sayılmayacağı ilkesinin (AİHS madde 9, 10 ve 11) yoğun olarak ihlal edildiği savı ile şikayette bulundular. Şikayetin ayrıntıları daha çok DİSK davasından örneklerle gerekçelendirilmişti.

DIŞARIDAKİLER

Avrupa Konseyi nezdinde böylesi geniş bir Şikayet ilk kez görölüyordu. 1967'de Yunanistan'da iktidara gelen albaylar cuntası, diğer üye ülkeler tarafından Şikayet edilmeden önce, kendiliğinden Avrupa Konseyi'nden çekilmişti. MGK Başkanı Kenan Evren, aynı önlemi alabileceklerini söylemekle beraber, aslında Türkiye'yi Avrupa dışına "düşürmek" istemiyordu. İktidarın "sivil" bir yönetime bırakılması ile birlikte, Avrupa'nın bakışının değışebileceğini uman yöneticiler, önce bir oyalama taktiğı denediler. Resmi yanıtların İnsan Hakları Komisyonu'na geç gitmesi sonucunda, ancak 6 Aralık 1983'de Şikayetin kabul edilebilirliğı yönünde bir karar çıktı.

Artık sivil bir yönetim işbaşında idi, ancak işler hala yavaş yürüyordu. 2 Temmuz 1985'de, yani Őikayetten 3 yıl sonra, "dostane çözüm" için bazı öneriler sunuldu. Müzakereler sonucunda 9 Aralık 1985'de, anlaşma zeminini oluşturabilecek bir metin Şikayet eden 5 ülkenin ve Türkiye'nin temsilcileri tarafından imzalandı.

Türk hükümeti tarafından 1 Şubat, 1 Temmuz ve 1 Ekim 1986 tarihlerinde verilecek raporlara göre, en geç 1 Şubat 1987'de nihai bir karar alınacaktı. İşkence konusunda, Devlet Denetleme Kurulu'nun cezaevlerini "sıkı bir biçimde" denetlemesini ve Türk hükümeti'nin işkence olaylarından suçlu olanların cezalandırılması konusunda kararlı olmasını isteyen metinde, af konusunda bazı adımların atılması ve 18 ay içinde tüm illerde sıkıyönetimin kalkması temennisinde bulunuluyordu.

Özal hükümeti böylesi muğlak koşulları yerine getirmekte pek zorlanmadı. Birkaç göstermelik işkence davasıyla; poliste ve sorgulama merkezlerinde hiç bir inceleme yapmayan, TBMM nezdinde kurulmuş bir cezaevi inceleme komisyonunun "bir sefere mahsus" olan iyimser raporuyla; af yerine, cezaların infazına dair yasadaki bir aylık cezaya karşılık yatılması gereken süreyi 18 günden 12 güne indirerek; "sorunlu" illeri sıkıyönetim yerine olağanüstü hal yasasıyla idare ederek ve İnsan Hakları Komisyonu'na 3 rapor vererek, Türkiye istenilen "duyarlılığı" göstermiş oldu ve "dostane çözüm" 1 Şubat 1987'de tam geçerliliğine kavuştu.

Gene de dilekçenin verilmiş olması etkisini göstermişti. Avrupa Konseyi gibi kuruluşlar sürekli olarak endişelerini dile getirmeselerdi, kim bilir belki de 90 günlük gözaltı süresi hala geçerli olacaktı; 45 güne, 30 güne ve 15 güne indirilmeyecekti, hatta Eylül 1989'da 4 güne indirileceğı sözü verilmeyecekti. Türk yetkililerinin, göstermelik de olsa duyarlı davranmaları gerekiyordu. Bu nedenle bireysel başvuru hakkı tanındı, işkenceyi yasaklayan uluslararası belgelere imza atıldı. Gelecekte ihlaller olduğunda, bu tür anlaşmalara dayanarak daha başka Őikayetlerde bulunmanın kapısı artık açılmıştır.

Avrupa Konseyi de dahil olmak üzere, insan hakları konusunda kimsenin kesin bir yaptırım gücü yok. Çok yoğun (ve haklı) Őikayetlerde bulunulduğunda, Birleşmiş Milletler özel bir raportör görevlendirebiliyor; Avrupa Konseyi ise bir adım daha ileri giderek, üye olan bir ülkeyi üyelikten çıkartabiliyor. Ancak İrak Kuveyt'i işgal ettiğı zaman BM'de kararlaştırılan ambargo ve Şiddet uygulama gibi önlemler, insan hakları ihlalleri karşısında alınmıyor.

Türkiye'ye gönderilen heyetlerin ve gözlemcilerin işlevleri hiç bir zaman ahlaki uyarılardan öte gidemezdi. Uluslararası kamuoyunu aydınlatmak, tespit edilen ihlalleri Türkiye'de de açıklamak, az da olsa uluslararası sözleşmelere aykırı uygulamaları azaltmak ya da hafifletmek için bir araç olabiliyordu.

Hamburg ve Bremen'den giden heyetler de diğer gözlemciler gibi ağırlıkla insan hakları temelinde araştırma yapmakla birlikte, Türkiye'nin "geçiş dönemi"nin gündeminde olan siyasi konularla da ilgilenmek durumunda kalmışlardı. Kenan Evren 29 Nisan 1983'de, MGK'nın iktidarını 7 Kasım 1983'de yapılacak bir seçimle "sivil" bir yönetime bırakacağı sözünü vermişti. Hamburg heyeti Mayıs 1983'te Türkiye'ye gittiğinde, siyasi oluşumlar yeni başlamıştı, fakat henüz herhangi bir parti kurulmamıştı (partiler kuruluş bildirilerini, ancak 16 Mayıs 1983'den itibaren İçişleri Bakanlığı'na verebiliyorlardı).

Demokrasinin nasıl bir şekil alacağı henüz belli değildi. Ancak Hüsamettin Cindoruk'a yöneltilen "siyasi faaliyetinizden ötürü herhangi bir yaptırım ile karşı karşıya kalabilir misiniz?" gibi sorulardan, demokrasi ile insan haklarının ilişkisi anlaşılabilirirdi.

DIŞARIDAKİLER

Bir yıl sonra, Bremen heyeti Türkiye'ye gittiğinde ilk genel seçimin üzerinden 5 ay geçmişti ve ülkede demokrasinin ne kadar yerleşmiş olduğuna dair ilk izlenimleri elde etmek mümkündü. Kasım 1983'te yapılan ilk genel seçim demokratik değildi. MGK'nın keyfine göre onaylanan kurucuları ve adayları ile ancak 3 parti seçime katılabildi. Kurucu aday olan 779 kişiden 454'ü (yani % 58'i) reddedildi. MGK'nın 70, 76 ve 79 No'lu bildirimleri ile, 723 eski politikacı ile 1723 eski belediye başkanının yeni partilerde aday olmaları yasaklandı. Ayrıca siyasi davalarda mahkum edilmiş sayısız insan da siyaset yasağı altında idi.

İlk seçime katılabilmek için yoğun çaba harcayan SODEP'in 78 kurucu adayından 50'si reddedildi. Böylece yasa gereği istenilen 30 kurucudan ikisi eksik olduğu için, sosyal demokratların işlemleri 24 Ağustos'a kadar tamamlanamamış oldu. 1 Haziran 1983'de, Büyük Türkiye Partisi'ni AP'nin devamı olduğu gerekçesiyle yasaklayan MGK, onun yerine muhafazakar parti olarak kurulan DYP için gösterilen 79 kurucu adayın 54'ünü reddederek, o partiyi de asgari düzeyin altında kalmaya mahkum etti. Kurulması için çaba harcanan 15 partiden ancak 3'ü onay alabildi. Ne var ki ilk genel seçimden sonra çeşitli partiler yasal kuruluş prosedürünü hızla tamamladılar. SODEP ve DYP'den başka, Refah Partisi ve MÇP'nin de kurulması ile, 12 Eylül öncesi Meclis'te bulunan partiler "devamlarını" oluşturdular. 23-28 Nisan 1984 tarihleri arasında Türkiye'de bulunan Avrupa Konseyi heyeti (cezaevlerini gezebilen delegeler), Milliyet gazetesine verdiği demeçte, ilk seçimin uygunsuzluğunu vurgularken, 25 Mart 1984'de yapılan yerel seçimlere bir itirazı olmadığını ve bu adımın Türkiye'de "demokrasinin yerleşmesi açısından görünür bir ilerleme" olduğunu kayıt etti (Steiner, Milliyet 9 Mayıs 1984).

24 Nisan 1983 tarihli 2820 No'lu Partiler Yasası ve 13 Haziran 1983 tarihli 2839 No'lu Seçim Yasası'nda bulunan hükümlerin adil bir demokratik sistemle ne kadar uyum içinde olduğunu bazı siyasetçiler tartışmaya kalktıysa da, Avrupa'daki herhangi bir kuruluşun bu konuda ciddi bir eleştiri beklemek yersizdi. % 10 barajı gibi koşullar Avrupa'nın başka ülkelerinde de geçerliydi (örneğin Federal Almanya'da % 5); hatta İngiltere gibi ülkelerde, partiler alınan oy oranına göre temsil edilmiyorlardı (orada küçük partilerin meclise girme şansları yoktur). Asgari olarak aranan tek kıstas, seçimlerin belirli aralıklarla yenilenmesi ve "genel, özgür, eşit, gizli" oy temelinde yapılması idi. Aralık 1987'de yapılan referandum sonucunda eski siyasilerin politikaya katılma haklarının iade edilmesiyle, Batılı siyaset sahnelerinde mevcut sistem hakkında ileri sürülen eleştirilere yer kalmamış oldu.

Elbette ki insan hakları temelinde dile getirilen eleştiriler, sivil bir yönetime geçildikten sonra, bazı çevrelerde tali bir konuma düşmekle beraber durmadı. Türkiye yavaş yavaş demokratik devletler arasındaki yerini almaya başlamıştı. Konuya, ara sıra genel seçimlerin yapılması ilkesinde düğümlenen bir demokrasi anlayışı ile yaklaşıldığında, elbette ki Türkiye'de sorun kalmamıştı. Cunta şefi Evren'in, anayasa oylamasından sonra 7 yıl daha iktidarda kalması, belki Batı'da ufak tefek rahatsızlıklara yol açtı, ama asıl sorun olan ve cuntanın büyük ölçüde başardığı tek tip insan topluluğu yaratma amacı, siyasi çevrelerde hemen hemen hiç tartışma konusu yapılmadı.

AMNESTY INTERNATIONAL (AI)

Bir çevirmen olarak katıldığım son heyet, Mayıs 1984'de 10 günlük bir araştırma gezisi gerçekleştirdi. Sivil bir hükümetin yönetime gelmesi köklü değişikliklere yol açmamıştı. Halk cuntaya yakınlığı ile övünen adaylara oy vermemişti, ancak "daha sivil" görünümlü olan Turgut Özal da "umut Ecevit"e benzemiyordu. 12 Mart döneminden sonra varolan askeri iktidarı "red" etme anlayışı, bu kez yerini askeri diktatörlüğün mirasına sahip çıkan bir anlayışa bırakmıştı. İnsan hakları hala çiğneniyordu, binlerce kişiye uygulanan işkencede hala insanlar ölüyordu. Sivil hükümetin işbaşına gelmesinden sonra iki genç daha asıldı. Siyasi davalarda yargılanan insan sayısı onbinlerle ifade ediliyordu, ancak eleştirilere hedef olan yönetim askeri bir diktatörlük değildi.

Avrupa'ya sığınmak zorunda kalmış olan ya da yurtdışında dayanışma faaliyetleri koordine etmek isteyen örgüt militan ve liderlerinin Özal hükümetini "faşist" olarak nitelendirmeleri, geniş Avrupa kamuoyunun desteğini sağlamak için yeterli değildi. Sıralanacak "olumsuzluklara" karşı (örneğin sivil faşist vurucu güçlerle işbirliği yapmış olanların hükümette bulunması; öğrenci eylemlerine izin verilmemesi; yayın organlarına karşı yürütölen yasak politikası; sendikaları susturma girişimleri; güneydoğuda başlatılan "bağımsızlık savaşı"na karşı Kürdü Kürde kırdırma uygulamaları vs. gibi), bazı "olumlu gelişmeler" de saymak mümkündür. Örneğin, Türkiye dışında da burjuva politikacıların desteğini alabilecek eski siyasi akımlar (muhafazakar ve sosyal demokrat) yeniden örgütlenebiliyor; adı bilinen bazı kitle davalarında (DİSK ve Barış Derneği) sanıklar peyderpey tahliye oluyor; daha az siyasi sanık yakalanıyor; sayısal olarak işkence ve ölüm olayları azalıyor; Kasım 1980 ile Eylül 1981 tarihleri arasında 90 güne çıkarılmış olan gözaltı süresi, önce 45 güne, Mayıs 1985'de de 30 güne indiriliyor; salt düşünceleri yüzünden cezaevinde yatanların çoğu tahliye oluyor; Mart 1986'da infaz yasasında yapılan bir değişiklikle siyasi tutuklu ve mahkum sayısı 15 bine iniyor; ve Eylül 1987'de yapılan bir referandumla eski siyasiler üzerindeki yasaklar kaldırılıyor.

Yurtdışında, bazı iyi niyetli girişimlere rağmen hiç bir zaman tek vücut haline gelememiş örgütler, sadece "liberal demokrat" ve "devrimci" niteliklere göre ayrılmıyordu. Kendisini "devrimci" olarak gören radikal sol, 12 Eylül öncesi dağınıklığı yetmiyormuş gibi, şimdi daha da çok bölünüyordu. "Dayanışma" faaliyetleri ise, birbirleri ile militanlık konusunda hala yarışan örgütlerin, her girişimi kendi çatıları altında toplamak istemelerinden ötürü, gene birbirinden kopuk eylemlerle sürdürölmeye çalışılıyordu. Cezaevlerinde sık sık tanık yapılan açlık grevleri sırasında, "içeride" sağlanan eylem birliklerine bağlı olarak yurtdışında da eylem birlikleri oluşuyordu; ama bu faaliyetlere destek verecek olan Alman ve diğer Avrupa'lı kesimler gittikçe bu gelişmelere yabancı kalıyorlardı.

Tek tip elbiseye karşı sürdürölen mücadele kolaylıkla anlaşılabilirdi. Ama yurtdışındaki örgütler, tutuklu ve hükümlöler tarafından ileri sürölen talepleri, siyasi iktidar mücadelesinin bir parçası olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle de söz konusu örgütlerin görüşlerini bir bütün olarak benimseyip benimsememek gibi bir sorun ortaya çıkıyordu. Bu tür bir tavır ise dayanışma hareketine karşı ilginin azalması sonucunu doğuruyordu. İlgi sadece "yabancılar" arasında değil, "göçmenler" arasında da azaldı. 12 Eylül'ün ikinci yıldönümünde yapılan gösteriye katılan 25 bin yürüyüşçü arasında bin "yabancı" var idiyse, 5'inci ve daha sonraki yıldönümlerinde yapılan yürüyüşlerde yaklaşık 2 500 Türkiye'li arasında 100 Alman görölüyordu.

Kürt örgütleri açısından durum farklı sayılırdı. "Bağımsız Kürdistan" sloganı ile Ağustos 1984'de Eruh ve şemdinli'de başlatılan gerilla savaşı, 7 yıl içinde hızından pek bir şey kaybetmedi. Böyle bir harekete gösterilen "dayanışma", azınlık hakları temelinde sadece mağdurlara acıma duygusundan kaynaklanmıyor. Aynı zamanda "nihai zaferin yakın" olduğu düşüncesiyle, diğer "kurtuluş savaşları"ndaki gibi haklı ve kazanacak olanlara verilen destek de burada önemli bir rol oynuyor. "İktidarı ele geçirmenin" de bir parçası olan bu tür dayanışma hareketleri bir bakıma anlamlı sayılır. 12 Eylül'de tüm örgütlere

DIŞARIDAKİLER

vurulan darbeden sonra, "hümanist" bir yaklaşımla insan hakları temelinde gösterilen bir tepki, aslında örgütlerin istediği dayanışma değildi.

Soruna böyle bakıldığında, iyi bir "dayanışmacı" olmadığım görülür. Gerek Alternative Türkiyehilfe (ATH) içerisinde, gerekse tercüman olarak Türkiye'ye yaptığım ziyaretlerde, dikkatim nerede ise sadece insan hakları konusunda düğümliyordu. Ekonomik sorunlara eskiden beri yabancı olduğum için, sendikal alanda filizlenen yeni mücadele odaklarına yabancı kaldım. Üniversite hayatım çoktan bitmişti ve pek genç sayılamayacağım için, öğrenciler arasında oluşan yeni örgütlenmelerle de ilişkim sıfır denecek düzeyde kaldı. Konuştuğum "mağdurlar"dan ve vekilleri ile izlediğim siyasi davalardan bol bol hukuki bilgi sahibi oluyordum, yabancı heyetlerle birlikte gidip geldiğim için dış politikayla da biraz ilgileniyordum, ancak tüm bunlar beni sadece bir "insan hakları uzmanı" yaptı.

ATH bünyesinde 15 günde bir yayınladığımız "Türkei-Infodienst"ın yarısında (ilk 4 sayfa) insan hakları (işkence, siyasi davalar, idamlar) ile ilgili haberler yer alıyordu. O bölümden ben sorumluydum. Diğer arkadaşların çevirdikleri ekonomi, iç-dış haberler vs. çok ilginç gelmemiş olacak ki, onlar da yavaş yavaş fahri olarak yaptığımız bu işten uzaklaştılar ve 1985'e geldiğimizde, bülteni, çeviri, sayfa düzeni, postalama işleri de dahil olmak üzere, hemen hemen tek başıma çıkarıyordum. Günlük 4 gazetenin arşivlenmesini, 4 yerine 2 kişi yapıyorduk. Aynı dönemde başka işler de çoğaldı. Tercümanlık dışında, kasabamda açtığım bir Türk lokantasında para kazanmaya çalışıyordum ve zararda olduğum için çok zaman harcamam gerekiyordu.

Arşivimizde bulunan malzemeler, gezilerde kazandığım deneyler ve Türkiye'de kurulan ilişkiler vasıtasıyla ulaşabildiğim bilgiler sayesinde, özellikle iltica konusunda "uzman" olarak tanınmaya başlamıştım. Hamburg ve Berlin gibi idare mahkemeleri benden bilirkişi raporları istiyordu. İltica davalarına yoğun olarak giren avukat ve yargıçlar için düzenlenen seminerlere konuşmacı olarak çağırılıyordum ve ATH bürosuna yapılan müracaatlara yanıt veriyordum.

Bu arada, 12 Eylül'den sonra gerek Türk basınında gerekse Türkiye'li arkadaşlarım arasında sık sık sözü edilen Uluslararası Af Örgütü'nde (Amnesty International-AI) çalışan insanlarla ilişkilerim geliyordu. Örneğin Federal Almanya'da, bir AI grubu olarak Türkiye'li bir "düşünce suçlusunu" nun davası ve kendisi ile ilgilenenler, tek tek kişiler hatta DİSK ve diğer davalar hakkında ATH'den bilgi istiyorlardı. Birçok durumda, Londra'da bulunan merkezlerinden alamadıkları bilgileri bile sağlayabiliyorduk.

Bunun dışında, ilgilendikleri kişi hakkında veya Türkiye'de insan hakları konusunda kamuoyuna açık toplantılar tertipleyen gruplar tarafından konuşmacı olarak çağırılıyordum. Federal Almanya'da Türkiye ile ilgilenen AI gruplarının koordinatörlüğünü yapan Hamburg grubu ile telefonla, mektupla, hatta karşılıklı görüşme şeklinde sık sık temasım oluyordu. Londra'da bulunan ve AI'nin merkezi olan Uluslararası Sekreterlik'in Türkiye masasından ara sıra telefon edip, Türkiye'nin genel durumu ve somut olaylar hakkında bilgi alıyorlardı.

Bu temaslarım sırasında AI'nin genel olarak nelerle ilgilendiğini kavramaya başlamıştım, ancak somut olarak hangi konuları ele aldıklarını tam olarak bilmiyordum. Bu kuruluş hakkındaki diğer bilgileri de Türk basınından veya Türkiye ile bağlantılı olan insanlardan öğreniyordum. AI, hemen hemen hiç bir hükümet ve özellikle de zorba rejimler tarafından sevilmiyordu. İnsan hakları ihlalleri konusunda yönelttiği ağır eleştiriler nedeniyle dünya kamuoyunda ciddiye alınan AI, bu ihlallerden sorumlu olan hükümetleri bu tavrı ile nerede ise "köşeye sıkıştırıyordu". Türkiye'de konuştuğum insanlar AI'den büyük bir saygı ile söz ediyorlardı. AI, resmi aldatmalara kanmayan tek kuruluş olarak gösteriliyordu. "İçeridekilerin" dediklerine göre, Türkiye ile ilgili bir AI raporu yayınlandığında, gözaltında veya cezaevlerinde bulunanlar en az 2-3 gün rahat edebiliyorlardı.

1986 ortasına doğru, Hamburg'da bulunan AI Koordinasyon Grubu'ndan ve Londra'daki Türkiye Masası'ndan, yakında Türkiye ile ilgilenecek bir kişinin işe alınacağını öğrendim. Müracaatların ne zaman başlayacağı henüz belli değildi. Böyle bir işe ilgi duyup,

DIŞARIDAKİLER

Londra'da çalışmak isteyip istemediğimi, ya da bir başka deyişle, o dönemde uğraştığım diğer işlerden vazgeçip aday olup olmayacağımı sordular. 35 yılı aşkın Herford ve Tübingen gibi 50 bin nüfuslu küçük kentlerde yaşamış bir insan olarak, böyle "büyük" bir işe girip, dünyanın en büyük metropollerinden birisi olan Londra'da sürekli yaŐamayı, ayrıca yabancı dil konuşan yabancı bir toplumda bulunmayı kolay kolay düŐünemiyordum. Ancak bu iş, 10 yıl içinde kazandığım "uzmanlığın" sürmesi anlamına gelecekti, o nedenle ilke olarak müracaat etmeyi kabul ettim. AI'de fahri veya profesyonel olarak çalışanların "kendi lkeleri ile uğraşmama" ilkesine bağlı olduklarını biliyordum. Yani Türkiye ile ilgilenecek kişi Türkiye'li olamayacağına göre, bana oradan rakip çıkamazdı. Ancak Avrupa'da, Amerika'da ya da başka bir ülkede benden daha deneyimli kişiler bulunabilirdi ve örgüt onlardan birini tercih edebilirdi. Türkiye'de askeri ve sivil iktidara karşı sürdürdüğüm çalıŐmalar taraflı bulunabilirdi; veya sadece akademisyen olan bir Türkolog, bir tarihi, hukukçu ya da başka bir bilim adamı, benim gibi pratikten yetişmiş birine tercih edilebilirdi. Yazdığı makaleler, çevirdiği belgeler ve gazete haberleri ile Türkiye'deki insan hakları ihlalleri ile benden daha yakından ilgilenmiş bir gazete muhabiri belki zor bulunurdu, ama buna rağmen farklı yeteneklerinden ötürü öncelikle işe alınabilirdi.

Gelen müracaatların değerlendirilmesi sonucunda, en yakın aday olarak Londra'ya çağırılan 5 kişi arasına seçildiğim zaman, % 20'lik bir kazanma Şansı dođmuŐtu. Diğer adayların kimler olduğunu AI personel politikası nedeniyle öğrenme olanağım yoktu. Bilenleri tanısaydım bile, onlar bunu bana sylemezlerdi (AI Hamburg Koordinasyon Grubu'na da söylenmediği gibi). Ekim 1986'da Londra'ya "mülakat" için gittiğimde, eskiden birçok dil öğretmeninden daha iyi bildiğim İngilizcem epey "paslanmıŐtı". Gerçi her Şeyi anlıyordum ve istediğimi Şu ya da bu Şekilde ifade edebiliyordum, ancak yöneltilecek sorulara beklenen üslupla yanıt verememekten çekiniyordum.

Türkiye ile ilgili yoğun bir faaliyet sürdürülmesine rağmen, AI araştırma bölümünde sürekli olarak Türkçe bilen bir kişi çalıŐmıyordu. Türkiye (ve bu arada Yunanistan, Kıbrıs, Malta) sorumlusu olarak işe alınacak kişi en fazla Türkiye ile ilgileneceğinden Türkçe bilmeliydi. O nedenle adayların Türkçe bilgilerini ölçmek gerekiyordu.

Bunun için iyi bir yöntem bulunmuştu. Yazdığı yazılardan ötürü yargılanan siyasi tutukluların öykülerini bazı Türkçe gazetelerde okumak mümkündü. Bunların içeriği AI sorumlularınca da biliniyordu. Yapılan sınavda önümüze bu yazılar geldi. Olayın zetini İngilizce yazmamız ve yargılananın durumunu AI tüzüğü ile karŐılaŐtırarak örgütün bu konuda yapması gerekenleri ifade etmemiz isteniyordu. Böylelikle sadece Türkçe bilgimiz değil, yazılı İngilizce bilgimiz de kontrol edilmiş oluyordu. Aynı zamanda kuruluşun çalışma ilkelerine yaklaŐımımız hakkında da bilgi sahibi olunabiliyordu. Yanıma almış olduğum Türk Ceza Yasası'ndan yaptiğım bazı alıntılar ve olay hakkındaki yorumlarım, yazılı sınavdan sonra güvenimin yerine gelmesine neden oldu. Hiç kimsenin olayı benim ele aldığım gerekçelerle irdelemediğini düşünüyordum.

Almanya'ya döndüğümde AI'nin Türkiye sorumlusu olacağımdan hemen hemen emindim ve kendime tanıdığım % 20'lik Őans, artık % 90'a yükselmiŐti. Bu kanaatim bir hafta sonra Londra'dan gelen bir telefonla doğrulandı. Bazı hazırlıklarımı tamamladıktan sonra, 10 Kasım 1986'da iŐbaŐı yapmak üzere, arkadaşım Mayk ile kiraladığımız bir minibüse ev eşyalarımı doldurarak Hollanda'dan vapur ile Büyük Britanya (BirleŐik Krallık) adasına geçtik.

ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ NEDİR?

İnsan hakları ile ilgilenen kuruluşlar arasında en iyi tanınan örgütün Türkiye sorumlusu olmakla, Türkiye'de insan hakları alanında "en büyük yabancı uzman" ünvanına kavuşmuştum. Ancak çalışacağım kuruluşun iç işleyişini pek fazla bilmiyordum. O nedenle yapmam gereken günlük işleri öğrenmeden önce bazı temel bilgilere gereksinimim vardı. Kuruluşun genel olarak hangi işlerle uğraştığını birçok yerde okumak mümkündü, fakat bunların nasıl somutlaştığını bilmek zordu. Bunun için örgütün tüzüğündeki amaç ve görev bölümlerine bakmak gerekiyordu. Orada şunlar yazılı idi:

"Uluslararası Af Örgütü (AI), temel insan haklarını korumayı amaçlayan ve bunun için çalışma yürüten uluslararası bir kuruluştur. Bu çalışmasında hükümetlerden, siyasi partilerden, ideolojilerden ve dini kuruluşlardan bağımsız hareket eder.

AI'nin çalışmaları şunları kapsamaktadır:

- şiddet uygulamadan ve şiddet eylemlerini savunmadan, etnik kökeni, cinsiyeti, dili, rengi, dini ya da siyasi görüşü yüzünden cezaevinde bulunan düşünce suçlularının serbest bırakılmaları için ağırlık koymak,
- tüm siyasi mahkumların aksaklık meydana gelmeden, adil bir şekilde yargılanmaları için uğraşmak,
- ölüm cezasına, işkenceye, zalimce ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye koşulsuz olarak karşı çıkmak."

Birkaç satırda açıkça ifade edilen bu görev alanı içinde hareket etmem gerekirdi. Bir denetleme mekanizması da vardı elbette. Benden istenilenler arasında, "mandate" (AI'nin ilgi alanı) ile ilgili sorunlar hakkında rapor yazmak da vardı. Bir başka deyişle, bir ülkedeki insan hakları ihlallerini incelerken, her bir olay hakkında "ilgi alanına girer mi, girmez mi?" kararını da vermem gerekiyordu.

Yanlış kararlarım denetim sırasında düzeltilebilirdi. Ancak amirlerime karşı mahçup olmak da istemiyordum. Bana kalın bir "mandate" dosyası verildiğinde, "bu işin içinden nasıl çıkacağımı" kara kara düşünmeye başladım. Dosyada, birkaç satırlık "amaç" bölümünde anlatılan ilkelerin yorumları vardı. İki yılda bir yapılan AI Genel Kurulu'nda, temel konularda alınmış olan kararlar aktarılıyordu. Örneğin bir savaş aleyhtarı hapse atıldığı zaman, onun AI'nin kıstaslarına göre "düşünce suçlusu" sayılıp sayılmadığı hakkındaki yorumlar bulunuyordu.

Önüme hemen ilk günden itibaren bir sürü iş bırakıldı. Gelen mektuplara yanıt vermek gerekiyordu, ayrıca haksızlıklara uğramış tek tek kişiler hakkında rapor yazmak gerekiyordu, ancak kimi haksızlıklar ilgi alanına dahilken, kimileri de ilgi alanı dışındaydı. "Mandate" dosyasını uzun uzun inceleyecek zamanım da yoktu. Dosyanın sırtına "incil" yazıp rafa kaldırdım ve görevimin teorik sorunlarını pratik içinde çözmeye çalıştım. Raporları yazarken, emin olmadığım konularda danışabileceğim meslektaşlarım da vardı.

Yaşadığım bu öğrenim süresi AI çalışanları için hiç bir zaman bitmez; çünkü sürekli yeni olaylar ortaya çıkar ve eskilerine benzer yönleri ile yeni yorumlara ihtiyaç duyulur. İlgi alanının sınırında bulunan olaylar ise sadece Uluslararası Sekreterlik'te değil, AI'nin tüm milli şubelerinde tartışılır. Tek tek üyeler de düşüncelerini açıklayabilirler ve anlaşma sağlanamazsa, genel kurul kararı ile herkesi bağlayıcı bir "yeni yorum" getirilir.

AI'nin profesyonel veya fahri kadrosunda çalışmamış ve "mandate" tartışmalarına katılmamış olanlar için ise AI'nin ilgi alanı zor anlaşılır. Sorun daha basit sözlerle ve farklı bir yöntemle izah edildiğinde, daha kolay anlaşılabilir.

Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde birçok temel hak ve özgürlük hakkında ilkeler bulunur. AI bunlardan sadece birkaç tanesi ile, her şeyden önce sadece "içeridekiler"le ilgilenir. Yani haksızlık, "içeriye alınma" (gözaltı, tutuklama, mahkumiyet) boyutuna

DIŞARIDAKİLER

ulaşmamışsa, örneğin henüz bir soruşturma yürütülüyorsa, AI bu olay hakkında bilgi edinse de, haksızlığa karşı çıkmaz, yani doğrudan müdahalede bulunmaz.

"İçeriye düşen" insanlar arasında ise hiç bir fark gözetmeksizin (siyasi veya adli "suç" anlamında), her türlü işkence ve kötü muameleye karşı çıkar. Aynı şekilde, suçun türüne bakmaksızın, idam cezası yolu ile insanların yaşamlarına son verilmesini önlemeye çalışır. Yani ister "terörist" isterse "katil" veya kim olursa olsun, bu kişi işkence gördüğü veya idam edilme tehlikesi ile karşı karşıya olduğu an, AI bunu önlemek için tüm olanaklarını kullanır.

AI, bu iki konu dışında "içeride" olanlar arasında ayırım yapar. Uluslararası insan hakları sözleşmeleri, tutuklanan herkes için adil yargılanma hakkını öngörürken, AI bunu sadece siyasi tutuklular (şiddete karışmış olsun veya olmasın) için savunur. Bunun dışında, hiç bir şiddet eylemine katılmamış ve günün koşullarına göre şiddet eylemlerinden yana tavır almamış (silahlı mücadele propagandası yapmamış), fakat din, dil, siyasi görüş veya etnik kökenleri nedeniyle cezaya çarptırılıp "içeriye atılan"ları "düşünce suçlusu" kategorisine alıp, "düşünce suç olamaz" ilkesinden hareketle, bu insanların derhal ve koşulsuz olarak serbest bırakılmaları için uğraşır.

Görüldüğü gibi "düşünce suçu" kavramı sadece şiddete başvurmama koşuluna bağlı olarak yorumlanmamış, aynı zamanda şiddeti düşünsel anlamda savunmama (propagandasını yapmama) koşuluna da bağlanmıştır. Farklı tanımlara sahip olmak elbette mümkündür, ancak geniş kamuoyu tarafından genel onay gören ve 30 yıllık bir kuruluş olan AI'nin bu tutumunu değiştirmek, farklı bir örgüt yaratmak anlamına gelir ki bu, 1 milyon üyesi ile bir kurum haline gelmiş AI için mümkün değildir. AI'nin ilkelerini anlayabilmek için tarihsel gelişmesine de göz atmakta fayda var.

Hükümetler dışı kuruluşlar arasında, insan hakları alanında en güçlü örgüt haline gelen Uluslararası Af Örgütü'nün temeli, 28 Mayıs 1961'de İngiltere'nin pazar gazetesi olan "The Observer"de Peter Benenson imzalı bir yazı ile atıldı. Avukat Peter Benenson, 1950'li yıllarda Macaristan, Kıbrıs, Güney Afrika ve İspanya'da hem gözlemci hem de savunma avukatı olarak çeşitli siyasi davalara katılmıştı. Muhalif düşüncenin cezalandırılması hakkında yazdığı ve çeşitli yayın organlarında çıkmış olan makaleleri ile az da olsa tanınıyordu. Peter Benenson, düşüncenin suç olmaktan çıkarılması için bir şeyler yapılması gerektiğini düşünüyordu. 1961 başında, Portekiz'deki bir lokantada "özgürlüğün şerefine" içmiş iki gencin 7 yıl hapis cezasına çarptırılmaları "bardağı taşıran son damla" oldu.

Peter Benenson hemen Portekiz Elçiliği'ne gidip kişisel protestosunu sundu. Tabii ki bu yaptığı ile iki gencin serbest bırakılmasını sağlayamadı. Daha etkili olabilmek için yapılabilecekleri düşünürken, araştırdığı benzer 6 olayı anlattığı "The Observer"nin bir sayfasında, "AF ÇAĞRISI" adı altında bir kampanyayı başlatma işaretini verdi. Bu kampanya bir yıl süre ile 4 konuda yoğunlaşacaktı:

1. Düşüncelerinden ötürü cezaevinde bulunanların serbest bırakılmaları için tarafsız çalışmak.
2. Bunların kamuya açık, adil bir davada yargılanmaları için uğraşmak.
3. Mülteci haklarını genişletip, siyasi mültecilere iş bulmakta yardımcı olmak.
4. Düşünce özgürlüğünü sağlayacak etkili uluslararası aygıtların oluşturulması için baskı yapmak.

Bu çağrı aynı gün Fransa'daki "Le Monde" gazetesinde de yayınlandı ve Londra'da oluşturulan koordinasyon bürosuna her gün sayısız destek mektupları gelmeye başladı. 6 ay içinde, sadece fahri çalışanları olan ve Amnesty International adı ile tanınan örgütün kuruluş çalışmaları tamamlandı.

İlk önce Peter Benenson tarafından ifade edilen amaçlar, daha sonra değiştirildi. Bunlara işkence ve idam konuları dahil edildi; mülteci sorunu tali bir duruma düştü ve barışçıl yöntemlerle mücadele eden tutuklu muhaliflerin serbest bırakılmaları AI'nin temel faaliyetini teşkil etti.

DIŞARIDAKİLER

4 yıllık görev süremde, hangi olaylara AI'nin müdahalesinin gerektiği ve hangilerinin onun ilgi alanı dışında olduğu konusunda ciddi bir sorunla karşılaşmadım, fakat bunu bazı anlarda başvuru sahiplerine anlatmakta zorluk çektim.

Türkiye'lilerden, haftada 2 veya 3 kez merkeze uğrayan olurdu. Çoğunlukla mültecilikle ilgili başvuruların yanısıra, farklı talepleri olan insanlar da gelirdi. Bir gün, iyi İngilizce bilmeyen bir Türk kadınının geldiği bildirildi. 13 yaşındaki kızını İngilizce öğrenmesi için Londra'da bir dil kursuna yazdırdığını, birlikte Londra'ya kadar geldiklerini, ancak yaşının küçüklüğünden ötürü öğrencilerin kaldığı pansiyonda kızına yer verilmediğini anlatan bu kadın, Af Örgütü'nün ev bulmasını istiyordu.

Kadına kısaca AI'nin hangi konularla ilgilendiğini, ayrıca Londra'da çevrem olmadığı için kişisel olarak da yardımcı olamayacağımı izah ettim. Dışarıda taksi şoförünü bekleten ve uğradığı Türk seyahat acentesinde çalışan bir genci de tercüman olarak getirmiş olan kadın bu yanıtlarla tatmin olmadı. AI'nin ev temin eden, insanların her sorununu mutlaka halleden bir kuruluş olmadığını bir türlü anlamak istemedi. Üstelik hemen ilgilenmemi gerektiren bir konu da buldu. Kayıt yaptırdığı kurs sahibinin kalacak yer bulmamasını "işkence" olarak niteledi. AI'nin bu tür bir tutumu işkence olarak nitelendirmeyeceğini ve o nedenle bu konuyla ilgilenemeyeceğimizi söyleyince, beni genel sekretere şikayet etmekle tehdit etti. Böylece amacına kavuşacağını ümit ediyordu. İki gün üst üste uğrayan kadına 5 kez aynı konuyu anlattıysam da ikna olmadığı kanısındayım.

"Resmi çevreler" bu kadından daha anlayışlı olsalar bile, onlara da bazı hususları anlatmak gerçekten güçtü. AI'nin ilkeleri arasında tartışılması gereken birçok nokta vardı, ancak görevli olduğum için bunları savunmam gerekiyordu. O nedenle bazı sorulara içten yanıt vermem gerçekten zordu. Lüzumsuz ölümlere karşı olan bir kuruluş "neden savaşlarda taraf olmuyor?", "iç savaşlarda tarafların birbirlerini öldürmelerine engel olmaya çalışmıyor?" gibi sorulara verilen yanıtların ne kadar doyurucu olduğunu bilemem.

AI, ilke olarak belirli bir toprak parçası ve orada yaşayan insan toplulukları üzerinde egemenlik kurmuş, fiili "hükümet" görevini üstlenmiş iktidarları muhatap alır. "Hükümetin" sorumlu olduğu coğrafi alanda meydana gelen insan hakları ihlallerinin durdurulmasını talep eder. Gerilla hareketlerinin işkence, idam gibi yöntemlere başvurusu halinde bunları mutlaka kınar, ancak bu hareketler "kurtarılmış bölgeler"de okul, hastane gibi sosyal hizmetler de dahil olmak üzere hükümet görevini üstlenmemişse, bu tür örgütleri doğrudan muhatap alıp başvuru şeklinde uyarıda bulunmaz.

AI'nin amacının yeterli olup olmadığı tartışılabilir; ancak "programı doğru mudur?" sorusundan çok, "nasıl bu kadar başarılı oldu?" sorusunun daha anlamlı olduğunu düşünüyorum. Bu soru doğrultusunda anketler, bilimsel araştırmalar da yapılmış. Ancak ben bu soruya, 4 yıllık çalışma süremde edindiğim izlenimlerle sınırlı, kişisel bir yanıt vermek istiyorum.

AI, etkili olabilmek için faaliyetini dar bir alanla sınırlandırmayı büyük ölçüde başarmıştır. Eğer seçtiği faaliyet konularında tam başarılı olabilseydi, varlık nedenini de yok etmiş olmasa gerekirdi. Gündeme getirdiği konular hakkında, başta üyeleri olmak üzere birçok insanı, politikacıyı, hatta hükümeti daha duyarlı kıldığından şüphe yok. Ancak 5 fahri görevli ile "Af Çağrısı" kampanyasını başlatanların ümit ettiği gibi, bir yıl gibi kısa bir zaman içinde, yeryüzünde düşüncelerinden ötürü cezaevlerinde bulunan insanlar serbest bırakılmamışlardır. Tersine çığ gibi büyüyen insan hakları ihlalleri karşısında, AI gittikçe daha geniş ve profesyonel bir kadro çalıştırmak zorunda kalmış ve 1990'da sadece merkezinde benim gibi 250 maaşlı "memur" istihdam ederek görevini zar zor yürütebilecek bir duruma gelmişti.

30 yıl içinde elbette birçok "düşünce suçlusu" serbest bırakıldı, fakat bunların yerine başkaları "içeriye" alındı. AI mensuplarının 30 yıl içinde, tek tek ilgilendikleri 20 bin kadar "düşünce suçlusu"nun, 18 bininden fazlası bugüne dek serbest bırakılmışsa bunu sadece grupların, şubelerin ve merkezin girişimlerine bağlamak doğru olmaz. Bu insanların çoğu, ceza sürelerini tamamladıkları için serbest bırakılmışlardır. Aynı şekilde AI'nin yürüttüğü çeşitli kampanyalar sonucunda kaç kişiye adil bir yargılama sağlandığını, kaç kişinin

DIŞARIDAKİLER

işkence ve idamdan kurtarıldığını bilmek olanaksızdır. Yoğun kampanyalara rağmen ABD ve İnan gibi ülkeler idam infazlarından vazgeçmemiŐtir. 12 Eylül sonrası sürdürölen girişimler, Türkiye'de 50 kişinin "ipten" kurtarılmasına yetmemiŐtir; "işkence yapılmasın" talebiyle müdahale edilen durumlarda, en iyimser bir tahminle, belki bu kişilerin işkence ile öldürölmeleri engellenmiŐ olabilir, ancak tek tek kişilerin işkence görmeleri önlenemediği gibi, işkencenin uygulamadan kaldırılması da sađlanamamıŐtır.

Bu denli zor bir görevi bir tek Af Örgütü'ne bırakıp mucize beklemek doğru değildir. AI'nin etkisi konusunda Şöyle bir benzetme yapabiliriz. Gözaltına alınan bir kişi için bir milletvekili ya da tanınmiŐ bir Őahsiyet emniyet müdürlüğünü aradığı zaman, bu kişinin sahipsiz olmadığı gösterilir ve bu tutum polisin dikkatli davranmasına yol açaabilir. Hatta bu kişinin ailesi, sürekli "yok" yanıtı verilmesine rağmen her gün gözaltına alınanın akıbetini soruyorsa, bu insanın işkence ile "yok edilmesi" önlenmiŐ olabilir. İŞte AI'nin işlevi de biraz buna benziyor.

Tek tek kişiler açasından değerlendirildiğinde, AI'nin birkaç istisna dışında başarılı olduğu zor gösterilir. Fakat AI'nin tek tek kişiler için önemli olan bir başka görevi vardır. İlk bakışta çok basit görönen ve etkisine ilişkin bir çok soru işareti uyandıran bu yöntem, aynı zamanda AI'nin bu kadar çok üye kazanmasının ana nedeni sayılır.

Peter Benenson'un 28 Mayıs 1961'de, "The Observer" gazetesinde yazdığı makalenin baŐlıđı "The Forgotten Prisoners" (UnutulmuŐ Mahkumlar) idi. İŞte AI'nin üye kazanma konusundaki "baŐarisının sırrı", daha sonra bu makaledeki yaklaŐıma bağlı olarak geliştirilen "mektup" yazma gibi basit bir yöntemden kaynaklanır. Gruplar Şeklinde örgütlenmiş AI üyeleri, merkezlerinin durumunu incelediği ve "evlatları gibi" ilgilenecekleri "düşünce suçlusunu" dosyasında bulunan bilgiler doğrultusunda, bu tutuklu ya da hükümlünün serbest bırakılması için sadece söz konusu devletin yetkililerine yönelik girişimlerde bulunmazlar; ve sadece ülkelerindeki politikacı, devlet adamı, sendikacı, kilise ya da buna benzer kuruluşlardan bu konuda yardım istemekle de kalmazlar; "seni düşünönlere var" diyerek içeride bulunan insanlara kartpostal, mektup, hediye vb. Şeyler gönderirler. Böylelikle çoğu kez ne zaman çıkacağı belli olmayan insanlara büyük bir moral verilmiş olur.

Buna karşılık "içeride yatan" kişi, kendi dünyasından, eŐinden, çocuklarından, dostlarından, ülkesinden vs.'den bahseden mektuplar yazarak, dünyanın öbür ucu ile çok yakın duygusal dostluk bağları kurmuş olur. AI mensupları, cezaevindeki kişilerle mektuplaŐmalarında siyaset tartıŐmazlar. Bir çok ülkede, cezaevinde bulunan insanlarla mektuplaŐmak çok zor olduğu için, bu gruplar, "evlatları"ndan sağ olduklarına veya iyi dileklerin ifade edildiği mektupları aldıklarına dair en ufak bir haber elde ettiklerinde "çocuklar gibi" sevinirler.

Değişik nedenlerden ötürü işkence mağdurları veya idamlıklar ile aynı Şekilde mektuplaŐmak söz konusu olamaz. Dosyalar (case-sheet), merkez-ulusal Şube-koordinasyon grubu ve yerel gruplar üzerinden tek tek insanlara ulaŐana kadar zaman kaybedilmesinden veya fahri olarak bu görevi yürötenlerin ancak ayda bir toplanıp çok sık mektup yazamamaları gibi nedenlerden ötürü, kısa süreli cezalara çarptırılan "düşünce suçluları" ile AI gruplarının moral yükseltecek diyaloglar kurmaları pek mümkün değildir.

Bu yüzden AI içinde sürekli bir sorun yaŐanır. Örneğin AI üyeleri, "uzun yatan" bir kişinin dosyasının kendilerine gönderilmemesinden Şikayetçi olurlar ve bu durum örgüt içinde sürekli bir "case-sheet crisis" (dosya krizi) yaŐanmasına yol açaır. Araştırmacılar tarafından AI kistaslarına uygun olarak hazırlanan ortalama 1500 uzun vadeli tutuklu ve mahkum dosyasının, faaliyet gösteren 5 bine yakın gruba dağıtılması kolay olmuyor. 3 AI grubuna aynı kişinin dosyası gönderilse dahi, her gruba bir mahkum düşmemektedir. Halbuki başlangıçta tarafsızlık açasından her AI grubuna dünyanın değerik bölgelerinden gelen (biri Batı'dan, biri Doğu'dan ve biri de üçüncü dünya ülkelerinden) 3 ayrı dosyanın gönderilmesi düşünölmüş.

AI bu tür sorunlar karşısında, gelişen teknolojidende faydalanarak, farklı yöntemler kullanmaya başladı. Örneğin bugün yarın idam edilecek bir kişinin kurtarılması için "dosya"nın hazırlanması, bunun dünyanın bir başka ucunda bulunan bir AI grubuna

DIŞARIDAKİLER

gönderilmesi ve aylarca sürececek bir işlemin beklenmesi elbette düşünülemez. Keza işkence altında sorgulanan bir sanığın sağlığından endişe ediliyorsa, bu duruma mümkün olan ilk anda müdahale etmek gerekmektedir. İşte bu tür durumlar için teleks ve telefaks sistemlerini kullanarak "Urgent Action" (acil işlem) yöntemi geliştirildi. AI gruplarının, acil olarak tek tek mektup göndermeleri ile binlerce protesto yazısının birkaç hafta içinde yerine ulaşması arasında elbetteki bir fark var.

Bu iki uygulamanın ötesinde, orta vadeli müdahaleler için değişik yöntemler geliştirilmiştir. Hangi durumda hangi yöntemin kullanılacağına benim gibi "araştırmacıların" karar vermesi gerekir. Üyelerin doğrudan katılabileceği, mümkünse uzun vadeli olan girişimler tercih ediliyorsa da, duruma göre sadece merkezden yapılan (genellikle genel sekreterin imzasıyla gönderilen mektup vasıtasıyla) başvurularda da bulunulabilir. Kullanılan en önemli kıstas, verilen kararın haksızlığa uğrayan kişinin yararına olması ilkesidir. Örneğin Güneydoğu'da yaptığım bir inceleme gezisinde, Şırnak'ta koyun ticareti yapan bir köylünün Eruh Emniyet Amirliği'nde sorgulandığını öğrenmiştim. Abisinin söylediğine göre, yakalandığında yanında yüksek meblağda para varmış ve o nedenle "teröristlerle ilişkisi olduğu" gerekçesi ile işkence altında sorgulanması büyük bir olasılıkmış. Durumu Londra'ya bildirip "acil işlem"e başvurularını isteyebilirdim. Ancak dünyanın dört bir tarafından başvuruların gelmesi, polise, adamın çok geniş uluslararası ilişkilere sahip olduğunu ve örgütsel bir "suç" işlediğini düşündürtebilirdi.

Ne yapabileceğimi kara kara düşünürken, yanımda bulunan Türk gazeteci ile birlikte aynı binada bir saat sorgulandıktan, daha doğrusu "hükümet emri ile çay, kahve içtikten" sonra, konuyu adını öğrendiğimiz köylüye getirdik. Bu sayede köylünün ertesi gün serbest bırakılması mümkün oldu.

Böyle nadir bir "başarı"yı, AI kuruluşunun başvuru aygıtını araya sokmadan, temsilcisi olduğum için sadece adını kullanarak sağlayabildim. Tek bir grubun ya da binlerce ferdin başvurusunun tek tek kişiler için bu denli başarılı olduğu söylenemez. Buna rağmen, göreve başladığımda 250 bin olarak ifade edilen üye sayısının 4 yıl içinde 4 misline, yani 1 milyona ulaşması nasıl açıklanabilir?

Gruplar şeklinde örgütlenmiş olarak uzun vadeli çalışma yapanlar için, özgürlüğünden yoksun bırakılmış bir insanla kurulan diyalog ve kişisel ilişki çok önemlidir. Bir insanın serbest bırakılması gibi somut bir başarı pek kolay elde edilmese bile, aynı amaçla çalışan başka grupların da ortak çabaları ile, uzun vadede insan hakları ihlallerine temel teşkil eden yasal düzenin değiştirilmesi umudu da hareket ettirici olan önemli bir nedendir. Buna rağmen bir ülkedeki değişikliği, örneğin idamın kaldırılmasını, sadece AI üyelerinin girişimlerine bağlamak elbette doğru değildir.

Belirli bir refah içinde olan ülkelerde yaşayan yüzbinlerce insanın, AI çalışmalarına katılmayıp, bankalarına verdikleri emirlerle muntazam aidat ödeyerek "vicdanlarını rahat ettirmek için" üye oldukları da bir diğer gerçektir. Federal Almanya şubesi bu tür bir örgütlenme düşüncesine sürekli karşı çıktı ve hala ancak faal olarak çalışanları üyeliğe kabul ediyor. Almanya'da da bağış toplanır, fakat üye sayısı 15 bin civarındadır. Buna karşılık ABD şubesi, para veren herkesi üye sayar ve o nedenle üye sayısı birkaç yüz bin olarak ifade edilir.

Bir milyon üyesi bulunan bir kuruluşun etkili olması doğal gelebilir; fakat AI, Doğu Avrupa'da açktan üyesi olmadığı, üçüncü dünya ülkelerinden katılımın sifıra yakın olduğu dönemlerde bile etkisini sürdürüyordu. Kamuoyunda üyelerinin yazdığı mektuplar ön plana çıksa da, AI genellikle araştırmaları sonucunda hazırladığı ve çeşitli yayın organlarında geniş yankılar uyandıran raporları ile bilinir. Yaptığı tespitler ile kazandığı saygınlık genellikle "tarafsız" ve "bağımsız" olmasına bağlanır. AI, her iki ilkeye de büyük özen gösterir, çünkü her türlü iktidara ağır eleştiriler yönelten bir kuruluşa karşı çeşitli şüpheler mevcuttur. Sovyetler Birliği'ndeki tımarhanelerde sürdürülen muhaliflerden söz edildiğinde CIA ajanı olarak, NATO müttefiği olan İspanya'daki işkence uygulamalarından bahsedildiğinde KGB adına hareket etmekle suçlanmak bu nedenle doğal sayılabilir.

DIŞARIDAKİLER

Böylesi bir önyargıdan olacak ki, 1987'de Yunan hükümeti ile yaptığımız temaslar sırasında, Albaylar Cuntası döneminde cezaevinde yatmış ve Yunan Komünist Partisi'ne mensup bir kişi bizimle el sıkışmak istememişti. AI'nin Sovyetler Birliği tarafından yavaş yavaş kabul edilir hale geldiği o dönemde bile, Sovyet yanlısı bir parti bize hala "düşman" gözü ile bakıyordu.

"Tarafsızlık" ilkesini korumak gerçekten kolay olmuyor, çünkü sadece aynı kıstasları tüm ülkelere uygulamak ve "çifte standart"a sapmamak yetmiyor. Her yıl aynı kıstasları uygulayarak yazılan ve 150 devletteki insan hakları ihlallerini kapsayan raporun dışında, tek tek ülkeler hakkında da raporlar çıkıyor ve o zaman da "Türkiye hakkında çok rapor yazıyorsunuz; Bulgaristan'daki Türkler'den bahsetmiyorsunuz" gibi eleştirilere maruz kalınıyor. Aynı şekilde, Yunanistan'daki Türkofon azınlığa mensup iki kişinin tutuklanmasına karşı çıkılınca, AI, Yunanistan'dan yükselen ve 1974'de Kıbrıs'ta kaybolmuş insanlarla ilgili böyle bir faaliyete girişmemiş olmak eleştirileriyle suçlanıyor.

AI, "tarafsızlık" ilkesini koruyabilmek için, üyelerine "kendi ülkeleri ile uğraşma yasağını" koydu. Gerçi insanın özel yaşamında hangi siyasi görüşe sahip olduğuna, buna bağlı olarak hangi siyasi örgüte gireceğine ve ne gibi faaliyetlerde bulunacağına gönüllülük temelinde kurulan bir örgüt karışamaz. Ancak bir AI üyesi, kendi hükümetinin insan hakları politikasını eleştiremez. Ayrıca üyenin kendi ülkesinde meydana gelmiş insan hakları ihlalleri hakkında, Londra'da bulunan merkeze bilgi vermesi bile yasaktır. Keza merkezde çalışanlar için de kendi ülkeleri ile uğraşmama ilkesi geçerlidir.

Örneğin, Federal Almanya ile ilgili bir girişimde benim söz hakkım yoktu. O konuyla uğraşan İngiliz ve Avustralya'lılara sadece çeviri açısından yardımcı olabiliyordum. Ayrıca hepsi Almanca bildiği için, buna da pek lüzum kalmıyordu. Böyle bir ilkenin doğruluğunu, Yunanistan şubesi ile olan ilişkilerimde birkaç kez gördüm.

Yunanistan'da dinleri gereği ya da bilinçlerinde taşıdıkları derin inançlar yüzünden askerlik görevini yapmayan gençler cezaevine koyuldukları zaman, bunlar AI tarafından "düşünce suçlusu" olarak kabul edilirler. AI, "vicdani red" hakkını temel bir hak olarak görür. Askerlikten daha uzun olan ve cezaya dönüşmeyecek bir sivil hizmet alternatifi bulunmayan ülkelerde, savaşa karşı çıkarak askerlik yapmayanlar cezaevine koyulduklarında, AI bunların serbest bırakılmaları için uğraşır. İki dünya savaşında kazanılan deneyler sonucunda, Avrupa'daki birçok ülkede böyle bir "red hakkı" tanınmıştır. Ancak Türkiye, İsviçre ve Yunanistan bu hakkı tanımamak için hala direniyor. Yunan hükümeti gerekçe olarak, özellikle Türkiye tarafından gelebilecek olası bir saldırıya karşı korunma gereksinimini ileri sürmektedir.

Yunanistan'da AI'ye üye olmuş bazı kişiler, AI programını genellikle benimsemekle beraber, hükümetlerinin bu propagandasına kanıp, Yunanistan'da askerlik yapmayanlara sahip çıkılmasını istemiyorlar. Bu konuda bazı Yunan üyeler ile özel bir toplantıda girdiğim tartışmada, hararetle beni ikna etmeye çalışanları, benim de bir savaş aleyhtarı olarak "vicdani red hakkı" nı kullandığımı söylemekle susturabildim.

1990'da Yunanistan'da yaşayan Türkler adına milletvekili adayı olan Dr. Sadık Ahmet, seçim bildirisinde "Türk azınlığı"ndan bahsettiği için cezaevine koyulmuştu. AI, doğal olarak "şiddete başvurma çağrısında bulunmadığı için düşünce suçlusu" muamelesi yapıp, Ahmet'in serbest bırakılmasını istediğinde, iyi ki Yunan AI üyelerinin karışma hakkı yoktu. Yoksa milli duyguları ağır basıp, kararın düzeltilmesini isteyen Yunan AI üyeleri hiç de az değildi.

AI'ye yıllardır üye olanlar, elbette "mandate"de yazılı olan ilkeleri iyi öğrenmişlerdir ve açıktan kendi devletleri ile ilgili konularda taraf olmazlar. Ancak bu kez Yunanistan şubesinin, örneğin Kıbrıs hakkında ileri sürdüğü iddialar ile ilgilenmek zorunda kalabiliyordum. Kıbrıs'ın bölünmüş olmasını protesto etmek için Yunan tarafından Türk tarafına geçen gençler, uluslararası alanda tanınmamış bir sınırı geçtiklerinden ötürü, Lefkoşa'da cezaevine koyulduklarında, onlara "düşünce suçlusu" muamelesinin yapılmasını talep ederek, merkez üzerinde baskı oluşturmaya çalışıyorlardı.

DIŞARIDAKİLER

Haklı gerekçeleri olabilirdi. Ancak her "düşünce suçlusu" nun dosyasının ince bir araştırmaya tabi tutulması gibi, siyasi istismara müsait bu tür olayların da ciddi olarak incelenmesi gerekmektedir. Gençler sınırı geçerken şiddet kullanmışlarsa (örneğin taş atmak) ya da mala zarar vermişlerse (örneğin bayrak yırtmak) ve bunlara göre yargılanırlarsa, ifade ettikleri görüşlerinden değil, adli suçtan yargılanıp cezalandırılırlarsa, onları "düşünce suçlusu" olarak kabul etmek olanaksızdır.

"Kendi ülkesi ile ilgilenemez" ilkesi, AI bünyesindeki insanlar açısından "olumsuz" bir olguyu da beraberinde getirmiştir. AI'ye üye olanların, insan hakları sorunlarını büyük ölçüde halletmiş ülkelerden geldikleri muhakkaktır. Kendi ülkesindeki haksızlıklara karşı başka yapılar içinde aktif bir mücadele verip, diğer ülkelerdeki benzer ihlallere karşı da AI bünyesinde mücadele eden ve "sorunlu" ülkelerden olan çok az insan vardır.

Örgüt, üçüncü dünya ülkelerinde üye kazanma programlarına çok önem veriyor ve çok-kültürlü bir yapı kurmak istiyorsa da, geri bıraktırmış ülkelerden gelen üyelerin AI çalışması içinde çoğu kez "tutucu" öğeyi oluşturdukları da ayrı bir gerçektir. Bunlar genellikle, ilgi alanının genişletilmesinden çok, daraltılmasından yana bir tavır sergiliyorlar. Buldukları ülke halkına, "savaş aleyhtarları"na sahip çıkılmasının gerekliliğini anlatamamaktan yakınan Afrika'lılar, aynı gerekçe ile idam cezasının kaldırılmasına da karşı çıkabiliyorlar.

Her yıl açıklanan bütçesinde hükümetlerden, dini ya da siyasi kuruluşlardan para almadığı görülen, sadece üyelerinin aidatları ve bağışlarıyla çalışmalarını yürütebilen bir örgütün "bağımsız" olmadığını iddia etmek kolay olmuyor. Gerçi buna rağmen bazı saldırılar yapılıyor. Örneğin ANAP İstanbul milletvekili Bülent Akarcalı, 7 Mayıs 1990'da Tercüman gazetesine verdiği bir demeçte bu konuda bazı "ciddi" kaygılar taşıdığını belirtiyordu. Ben de dahil olmak üzere, AI tarafından kendisine verilen bilgileri gözardı ederek açıkça Türk kamuoyunu yanıltma girişimi olarak yorumlanabilecek olan, böyle "adi" bir hareketin aslında AI'yi fazla zedeleyecek bir gücü yok. AI bu nedenle gazeteye haberin düzeltilmesini isteyen bir yazı göndermekle yetindi (Tercüman gibi bir gazetenin bunu yayınlamayacağını bile bile).

AI'nin saygınlığı raporlarına karşı duyulan güvenden kaynaklanıyor. Etkisi sadece "tarafsız" ve "bağımsız" oluşuna bağlı değil, aynı zamanda "güvenilirliği" de önemli bir rol oynuyor. Halbuki AI, görevi gereğince çoğu kez iddialar temelinde haber vermek zorunda kalıyor. Belirli bir yargılama süresinden sonra, cezaya çarptırılmış bir kişinin durumunu mahkeme tutanakları ile açık bir şekilde ve "kanıtlı" olarak sergilemek mümkünse de, örneğin işkence konusunda aynı olanak mevcut değildir.

İşkence genellikle kapalı kapılar arkasında yapıldığı için, işkenceye maruz kalmış bir kişinin iddiasını doğrulayacak kanıtlar da zor bulunur. Bazen aynı anda gözaltında bulunan bir başka sanık, iddiaları haklı gösterecek izlenimlere sahip olabilir, ya da sanığı gözaltından çıktıktan hemen sonra gören bir yakını veya avukatı bazı ipuçları verebilir. Ender olarak, "yaralar" iyileşmeden dürüst bir doktordan rapor alabilenlere de rastlanır.

Bunların dışında işkence iddialarına karşı oldukça dikkatli yaklaşma zorunluluğu vardır. AI, genellikle kamuoyuna bir rapor sunmadan önce, ortaya atılan bir iddiayı açıklanması istemiyle yetkililere iletir. İşkence konusunda yapılan bir başvurunun amacı sadece bilgi almak değildir tabii. Belirli bir iddiayı ciddi bulan örgüt, söz konusu hükümete "işkence yapılıyorsa" bunun durdurulması ve sorumluları hakkında tarafsız bir soruşturma yürütülmesi amacıyla başvurmaktadır. Örgüte ulaşan bilgiler, bir ülkedeki genel ve özel insan hakları durumuna değinen raporlarda ciddiyetlerine göre ele alınırlar. Bazen tek bir konu ile ilgilenen raporlara (örneğin ABD'deki idamlar), hükümetlerden alınan yanıtlar aydınlatıcı bilgiler içerdikleri oranda dahil edilirler. AI, tek tek olaylar hakkında pek bağlayıcı yorum yapmaz. Örneğin birisinin işkence altında öldüğü iddia ediliyorsa, fakat hükümet bu kişinin "emniyet binasından atladığını" ileri sürüyorsa, AI her iki iddianın kanıtlarını sıralayıp, tarafsız ve bağımsız bir soruşturma açılmasını istemekle yetinir, fakat aynı zamanda topladığı bilgilerin genel bir değerlendirmesini de yapar ("şu kadar düşünce suçlusu vardır" ya da "işkence sistemlidir" gibi).

DIŞARIDAKİLER

Hangi iddiaların ciddiye alınacağı konusunda uzman "araştırmacılara" önemli bir görev düşüyor. Ayrıntılı bilgi sunan kişi ve kuruluşların güvenilirliği hakkında, ancak sürekli bu tür ilişkileri sürdüren ve elde ettiği deneylere dayanan bir "araştırmacı" sağlıklı karar verebilir. Çoğu kez tek bir kaynaktan elde edilen bilgiler hemen bir başvuru haline getirilmez. Bu bilgiler ancak "güvenilir" kaynaklar tarafından doğrulanırsa harekete geçilir. Örneğin kod adı ile bana telefon eden bir şahıs, örgütün bir militanının yoğun işkence altında olduğunu iddia ederse ve örneğin Gayrettepe'de sorgulanıp ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu beyan ederse ve ben bu ihbarı İstanbul'daki gazeteciler ve insan hakları savunucuları aracılığıyla doğrulatabıyorsa, belki İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne böyle bir şahsın gözaltında tutulup tutulmadığını sorabilirim. Fakat AI üyelerinin geniş bir girişimde bulunmaları için bu bilgileri yeterli görmek mümkün değildir.

Londra'daki AI merkezinde çalışmaya başlamadan önce, bazı çevrelerin ortaya attıkları iddialar hakkında çok dikkatli olmak gerektiğini öğrenmiştim. Verilen "korkunç" bilgilerin çoğu kez sağlıklı olmaması, özellikle askeri diktatörlük döneminde egemen olan sansür ve haberleşme zorluklarına bağlanabilir, ancak birçok sol örgütün de bu konuda tamamen sorumsuz hareket ettiğini kabul etmek gerekir. Kürtlerin "yeni yıl" olarak kutladıkları 1982 Newroz'unda (21 Mart tarihinde), Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde 38 kişinin "hunharca katledildiğine" dair haberler Almanya'da yayılmaya başladı. PKK'ye yakın çevrelerce tespit edilmiş olan 13 isim haberin doğruluğuna kanıt olarak gösteriliyordu.

Tespit edilen isimlerden bir tek Mazlum Doğan'ın 21 Mart 1982'de, işkenceleri protesto etmek için intihar ettiğini sonradan öğrenebildik. Diğer isimlerden bazılarının sağ oldukları ortaya çıktı; bazıları ise daha önce, 1982 yılının başında işkence, açlık grevi ya da başka nedenlerle vefat etmişti; 3 tutuklu ise 25 Temmuz 1983'de protesto maksadıyla kendilerini yakan 4 kişinin arasında bulunuyordu. Yapılan yanlışlar her zaman bu denli açık değilse de, sadece propaganda amacıyla "onlarca", "binlerce" ifadeleriyle yapılan açıklamalara, olaylar hakkında somut bilgiler verilmediği takdirde elbette güvenemezdim.

30 yıldır AI bünyesinde yapılan tartışmalar sonucunda oluşmuş çalışma ilkelerinde değişiklik yaratma gücü, en fazla üyeye sahip olan ABD şubesi için bile olanak dışı görülüyor. Örgütün karar alma mekanizmasını anlayabilmek için örgütlenme modeline bakmak gerekir.

AI aşağıdan yukarıya doğru bir örgütlenme ilkesine sahiptir. Bir ülkede önce tek tek kişiler üye olur; onlara gönderilen aylık bültende belirtilen "ayın mahkumu" kampanyalarına ya da "acil işlem" gibi kişisel eylemlere katılabilirler. Belirli bir yerde üye sayısı artmışsa bunlar bir araya gelerek grup kurabilir. Grupların görevleri farklı olduğundan ve belirli bir titizlik ile sorumluluk arandığından, bunlar deneyli kişiler tarafından "eğitilirler". Bir ülkedeki gruplar çoğaldığında, bunlar bir araya gelerek şube oluştururlar. O zaman görevleri daha da artmış olur ve "tek ses ile konuşma" ilkesine ters düşmemek için geniş bir "eğitime" gereksinim duyulur.

Gene de her şey buyruk ve emirlerle yapılmaz. Birçok konuda şubelere, hatta gruplara hareket özgürlüğü verilmiştir. Kamuoyunu ne şekilde bilgilendirebileceklerini merkezden daha iyi bilen yerli üyeler, merkezde hazırlanan bilgileri en iyi nasıl dağıtacaklarını tespit ettikleri gibi, kendi dışışleri bakanlıkları nezdinde de doğrudan girişimlerde bulunabilirler.

Kendi hükümetlerinin iltica politikasını eleştirmek, ilk bakışta "kendi ülkesi ile ilgilenmeme" ilkesine ters düşülüyor izlenimini veriyorsa da, aslında mültecilerin geldikleri ülkelerde uygulanan insan hakları ihlalleri yüzünden geri gönderilmelerine karşı çıkmaktadır. AI şubesi kendi hükümetini, diğer hükümetlerin ihlallerini yanlış yorumlamakla suçlamaktadır. AI mülteci örgütü değildir, ancak düşüncelerinden ötürü memleketinde cezaevine girmek, yani düşünce suçlusu olmak, işkence görmek ya da idam edilmek olasılıkları ile karşı karşıya bulunan insanların "geri gönderilmesi"ne karşı çıkar. "Mülteci statüsü tanınsın" şeklinde başvuru yapılmamakla birlikte, AI'nin geri gönderilmesine karşı çıktığı insanların bir çoğunun sonuçta mülteci statüsü kazandıkları da bir gerçektir.

DIŞARIDAKİLER

AI'nin hiyerarşik yapısı Şubelerle sınırlı değildir. Eskiden yılda bir, Őimdi iki yılda bir yapılan ve Şubelerin seğtiği delegelerin katıldığı Genel Kurul (International Council Meeting-ICM) en yksek karar organıdır. Bu toplantıda 4 yıl boyunca grev yapacak 8 kişi (her genel kurulda 4 kişi), Yrvtme Kurulu'na seğilir (International Executive Committee-IEC). Fahri olarak bu grevi srdrnenler, merkezde maaşlı ęalıŐanları denetledikleri gibi, Şube ve yyelerle olan ilişkileri de geliŐtirmeye ęalıŐırlar. İki Genel Kurul toplantısı arasındaki en yetkili organ olmasına rağmen, bu konuma gelenlerin "geçim derdi" bulunmayan kimseler olması, olumsuz bir koşul sayılabilir. Fakat gvnlllklk ilkesi ile ve her zaman istenilenden dar olan bir btçe ile işini yrvten bir kuruluş için bu durum kaçınılmaz sayılmalıdır.

Londra'da bulunan merkezin (International Secretariat-IS) ayrı bir hiyerarşik yapısı vardır. İdari işlere bakan bir blmden başka (Administration Department), fahri ve profesyonel ęalıŐanlara hizmet sunan blmler de bulunur. Bilgi merkezi (arşiv, ktüphane, bilgisayar ve dnya basınının derlendiği Information Service Department) ayrı bir blmdr. Dağıtım ve posta işleri, basın ve yayın (Press & Publications) kısmına bağlıdır. Basın ve yayın kısmı gibi kampanya ve yyelik blmde (Campaign and Membership Department), merkezin en byyk kısmını oluşturan araştırma blmde (Research Department) ile yakın bir işbirliği halindedir. Araştırma blmde başında bir "mdrlk byosu" (Head Office) bulunur. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Gvenliği ve işbirliği Konferansı gibi hkmetler stt kuruluşlar ile ilişkileri sağlayıp, genel hukuki sorunları ęzme bağlamaya ęalıŐan bir hukuk byosu (Legal and Inter-Governmental Organizations Office) ile genel sekreterlik (Secretary General's Office), araştırma blmde stnde bulunup alınan kararları denetlerler.

Genel merkezdekilerin yarısı, benim de grevli olduğum araştırma dairesinde ęalıŐırlar. Bu daire kendi içinde, dnya coğrafyasına gre 5 blme ayrılmıŐtır (Afrika, Asya, Amerika, Avrupa ve Orta Doğu). Her blmde "Şefi" vardır ve "araştırmacılar" doğrudan bu kişiye karşı sorumludur. Çok nadiren tek, genellikle ise birkaç lkdeden sorumlu olan araştırma "tim"leri, ilke olarak 3 kişiden oluŐur. Her araŐtırmacının asistanı olduğu gibi, sekreteri de vardır. Aynı ücreti almayan tim yyeleri arasında iŐblmde yapılabilir (orneğin her kişi bir lke ile daha yoğun ilgilenir), ancak ana sorumluluk her zaman araŐtırmacıya aittir.

1970'de 50 maaşlı kişi ile ęalıŐmasını yrvten AI, 1980'e kadar 100 kişilik bir kadroya kavuŐmuŐtu. iŐbaŐı yaptığım 1986 sonunda ise 200 profesyonel ęalıŐan arasına girdim ve benim için açılan işyeri yeni idi. AI ęalıŐmaları daha sonra geniŐletildi ve 1990 sonunda ayrıldığımda, merkez kadrosu 250 kişiye ęıkmıŐtı. Buna rağmen herkes ęok yoğun bir stres altında ęalıŐıyordu, bkokratik işler her gn biraz daha artıyordu ve dnyada hızla yaşanan gelişmelere ayak uydurabilmeye ęalıŐan bazı blmler, orneğin ęin'deki oğrenci protestoları sırasında Asya blmde adeta "boğulmak" zere idi.

Geniş yye potansiyelini azami lęde harekete geçirmek hedefiyle, insan hakları mağdurlarına en iyi Şekilde yarar sağlama ilkesinden hareketle her gn durmadan basın, radyo ve televizyonda ęıkan haberleri değerlendirmek zorunda olan araştırma grevlileri bazen buna vakit bulamazlar. Telefon, telex ve telefaksla, zarar goren insanlardan ve onların dostlarından gelen haberler, yayın organlarında ęıkan raporlardan daha onemlidir ve bazen acil bir mdahaleyi kaçınılmaz kılmaktadır. Saati saatine yapılan işler yznden, ęoęu kez uzun vadeli bir planlama bile yapılamamaktadır.

Sadece merkezde değerlendirilen raporları hazırlamak; özel projeler veya genel konular için seçilen orneklerin doğruluğunu tespit etmek; her gn birkaç farklı ęalıŐma yntemini kullanan "meslektaŐlarla" tartıŐarak ęzmler bulmak; ęalıŐma koŐullarımızı etkileyebilecek konularda diğer ęalıŐanlarla beraber grvŐ belirtmek gibi birkaç neden, bazen dŐa dnk iŐlerimizin arka planda kalması tehlikesini de taŐımaktadır.

Yyeler, gruplar ve Şubeler tarafından srkli "daha fazla iş/hizmet" ynde sıkıŐtırılan timler, gelen yoğun bilgileri ve resmi yanıtları istenildiği zaman bulunacak Şekilde dzenlemek, titizlikle takip edilen bir dosyalama sistemine gre ęalıŐmaya ozen gstermek ve altında ezildikleri kağit paręalarını dztgn bir Şekilde yerleŐtirmek greviyle

DIŞARIDAKİLER

karşı karşıyadırlar. Bunlara gelen konukları ağırlamak, uzmanlık toplantılarına katılmak, yerinde incelemeler yaparak ve önemli davaları takip ederek gerektiğinde yetkililerle görüşmek gibi işler de eklenince, yaşanan "stres" az da olsa tahmin edilebilir.

AI çalışanları arasında iki farklı yaklaşımı izlemek mümkündür. Bazı araştırmacılar sadece "tepkisel" çalışır ve örneğin bir başvuru veya şikayet geldiği zaman, eksik bilgilerin başvuru sahibi tarafından tamamlanmasını ister. Bu tutum ise hemen hemen sadece ünlüler ile ilgilenme sonucunu doğurur. Benim de dahil olduğum ve asıl yardımın, tanınmamış, sıradan vatandaşlara gösterilmesi gerektiğini düşünenlerin, müracaat olmadan harekete geçip daha aktif bir araştırma yöntemi geliştirenlerin işi maalesef hiç bir zaman bitmez ve paydos, istirahat, hafta sonu gibi kavramlar onlara yabancı olur.

AI, Helsinki İzleme Komitesi gibi kuruluşlardan farklı olarak sadece durum tespiti yapmaz, aynı zamanda bünyesinde barındırdığı ve sayesinde maddi olarak ayakta durabildiği üyelerine sürekli hesap vermek, onların katılabileceği girişimleri düzenlemek zorundadır. Örgütün dinamiği şüphesiz ki üyelerinin hareketliliğinden kaynaklanır, fakat AI'nin fazlasıyla kurumlaştığını birçok çalışanı pek farkedemiyor. Örneğin Birleşmiş Milletler'e sunulan (ve hiç bir üyenin görmeyeceği) raporlara, uluslararası toplantılar için yapılan hazırlıklara fazla zaman harcadığını ancak benim gibi işlerin içinde boğulmuş birileri anlayabiliyor.

TÜRKİYE İLE İLGİLİ ÇALIŞMA

Türkiye'deki insan hakları ihlallerini araştırma görevini, aynı zamanda Avrupa bölümünün Şefi durumunda olan, 20 yıldır AI'de çalışan ve 15 yıldır Türkiye'den sorumlu olan bir kadından teslim aldım. Fahri olarak göreve başlayan ve Avustralya vatandaşı olan Anne Burley, işi üstlendiğinde AI'de çalışmakta olan sadece 4 araŐtırmacıyla birlikte tüm dünyadaki olayları araştırma yükümlülüğünü de paylaşıyormuŐ. Araştırma dairesi daha sonra kıtalara göre bölündüğünde, Anne Burley Avrupa bölümünün başkanı olmuş, ancak aynı zamanda birçok ülke hakkındaki araştırma görevini de sürdürmüş.

Biraz Fransızca'dan başka yabancı dil bilmeyen bir kişi için, bu kadar farklı ülke hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olabilmek elbette zordu. Fakat Anne Burley, Yunanistan'daki Albaylar Cuntası döneminde iyi bir sınav vermişti. Türkiye'den de 1970'li yılların sonunda yoğun Şikayetler geldiğinde geniş bir kampanya hazırlığına giriŐmiŐ, ancak 12 Eylül darbesi ile birlikte AI böyle bir kampanyadan vazgeçmişti.

Darbeden sonra AI tarafından Türkiye hakkında hazırlanmış olan bazı raporları biliyordum, daha doğrusu Türk basınında çıkan ve yetkililerin yönelttiğı eleŐtirilerden haberim oluyordu. Bu bilgilerin örgüte nasıl ve ne şekilde geldiğini bilmiyordum, ancak Alternative Türkeihilfe'de bulabildiğimden daha çok kaynağına ulaŐılabildiğinden emindim. O zamana kadar, AI'nin ilgilendiğı konular arasında "adil yargılanma"nın olduğunu bilmiyordum. Değışik heyetlerle birlikte birçok davayı izlediğim ve giden hukukçuların eleştirilerini bildiğim için, AI'nin bu konuda bir tespit yapmamış olmasına ŐaŐırdım.

Göreve gelmemden bir ay önce, yani Ekim 1986'da, darbeden 6 yıl sonra, AI askeri mahkemelerde görülen davaların uluslararası yargılama hükümlerine uymadığını ancak tespit edebilmiŐti. Öğrendiğim kadarı ile bu raporun oluşması için Hollanda'lı bir avukat, AI adına 4 kez Türkiye'ye gidip oradaki hukukçulardan gereken bilgileri toplamıŐ.

Çalışmada gördüğüm diğerk eksikliklerin hemen hemen hepsi Türkçe bilen bir elemanın bulunmamasından kaynaklanıyordu. Türkçe gazeteler bir tarafta yığılmıŐ duruyordu ve biraz Türkçe öğrenmiŐ bir asistan, haberlerin başlıklarında bulunan "işkence, cezaevi, askeri mahkeme" gibi sözcükleri yakalayıp, özet çevirinin yapılması için küpürleri tercüme bürolarına gönderiyordu. Gerçi Avrupa'da dil bilen Türkiye'liler (İngilizce, Fransızca, Almanca) ara sıra tercümesi ile birlikte bazı gazete haberlerini gönderiyorlardı, fakat Türkiye'deki olayları takip etmek için bu yeterli değildi. Parasaldan çok, zaman açısından büyük kayıplara yol açan bu yöntem benim gelmemle birlikte iptal edildi. Haftalık dergilere abone olundu ve gazete arşivine hemen ilk günden itibaren en az 4 misli haber yerleŐtirilmeye başlandı.

Benden önce sorumlu olan kadının, Türkiye'nin genel durumu hakkında bilgi sahibi olabilmek için Londra'da gazeteci ya da akademisyen olup, BBC'de çalışan ya da Türkiye ile yakın ilişki halinde olan bir grup aydın ile sohbet toplantıları yaptığını duymuŐtum. Bu kişilere, hakkımda yaptıkları ve kulağıma kadar gelen dedikodular yüzünden "nezaket" ziyareti yapma gereğini duymadım. Vazgeçilmez "danışmanlık" ünvanını kendilerinde gören bu insanların bana kırıldıklarını duyunca da pek üzülmedim.

Dil bilen bazı kişilerin doğrudan merkeze başvurmaları dışında, Avrupa'nın birçok ülkesinde bulunan "AI Türkiye koordinasyon grupları"na ya da Őubelerine başvuranlar da oluyordu. Bazen kendi işleri için müracaat edenler olduğu gibi (örneğin iltica konusunda), doğrudan Türkiye hakkında bilgi aktaranlar da oluyordu. Örneğin cezaevlerinde bir açlık grevi başladığında, Türkiye'deki arkadaşlarının gönderdikleri bildirilerin kopyalarını AI üyelerine veriyorlar, onlar da bunları Londra'ya gönderiyorlardı. Tabii bu şekilde gelen bilgiler Londra'ya ulaŐtığında genellikle "bayatlamıŐ" oluyordu. Avrupa'da bulunan mültecilerden haber istendiğinde, onlar memleketlerine telefon ediyorlar ve "yeni" durumu ancak 2-3 gün aralıkla bildirebiliyorlardı.

DIŞARIDAKİLER

Bu yüzden başından itibaren bilgileri doğrudan Türkiye'den edinmeye çalıştım. Bu her zaman kolay olmuyordu, çünkü İngiltere'den arayan bir Alman Türkçe konuşmaya başlayınca, beni tanımayan bir kişi her türlü Őüpheye dŐebiliyordu. Ayrıca benden Őphelenmeyip telefonun dinlendiğini düŐünenler de oluyordu ve bunlar baŐlarına gelecek işlerden ötürü konuşmak istemiyorlardı.

İzmir'de yaşayan bir genç, tahliye olduktan sonra böyle bir tepki gösterdi. Kendisi Belçika'da bulunan arkadaşları ile sürekli mektuplaŐmıŐ ve onlara ev telefonunu da bildirmiŐti. Ancak onunla beraber yargılanıp mahkum olan diğer arkadaşları, ilgilenen öteki kişilere herhangi bir haber gndermemiŐlerdi. Onlar da "acaba adamımız tahliye oldu mu?" merakı içindeydiler. Bunu İzmir'de tanıdığım gazeteciler de bilemezdi. Sanıkların avukatlarını da tanımadığım için, tahliye olan kişiye telefon etmekten başka çare görmüyordum. Ayrıca İzmir'de olduğu için korkmayabileceğini de düşünüyordum. Aradığımda "polisle konuŐmam" diyerek hemen telefonu kapattı.

Göreve başladığımda araŐtırmam gereken konular hakkında bilgi sahibi olabilecek birkaç insan tanıyordum. Anne Burley benim kadar yaygın ilişkilere sahip değildi. Türkiye'deki inceleme gezilerinde iyi İngilizce bilen doktor, profesör vb. saygın kişilerle grŐebiliŐti. AI temsilcisi ile konuşmak onlar için zaten sorun olmazdı, ancak bu kişilerin olaylar hakkında aktarabilecekleri çok somut bilgileri genellikle yoktu.

İnsan Hakları Derneği (İHD) ise henüz yeni kurulmuştu ve pek fazla Şubesi yoktu. O nedenle herhangi bir yerden gelen bir haberi doğrulatmak için hemen muhatap bulamıyordum. Ancak İstanbul ve Ankara'daki tanıdıklarım vasıtasıyla (Diyarbakır'la doğrudan ilişki kurmayı henüz uygun görmüyordum), ister gazeteci isterse avukat olsun konuya vakıf olan bir insana ulaŐmam mümkün oluyordu. AI bütçesinde gerekli telefon görüşmeleri için herhangi bir sınırlandırmanın olmaması işimi kolaylaŐtırıcı bir öğe idi. Asya veya Amerika lkelerindeki sorunları araŐtıranlar herhalde benden daha fazla telefon masrafı yapıyorlardı.

Başka ülkelerle ilgilenenlere göre bazı avantajlara sahiptim. Türkiye'de herkes açık konuŐamıyordu, ama cesur insanlar vardı. AI temsilcilerinin bazı ülkelere girmeleri yasaktı ve oralardan sorumlu olan araştırmacılar kolay kolay kişisel bir güven ilişkisi kuramazlardı. Türkiye ise askeri diktatörlük döneminde bile yabancılara sınırlarını kapatmadı. Belki de Batı'lı bir demokrasi ile yönetildiği iddiasında olan bir ülke için böyle bir tutum düşünülemezdi. Ancak böylelikle Türkiye'den bilgi almak başka ülkelere nazaran daha kolay oluyordu. Örneğin Bulgaristan sorumlusu olan arkadaş, insan hakları ihlallerini 1990 yılına kadar yerinde inceleyemedi. Bu arkadaş Türkiye'ye göç etmiş insanlardan, ikinci veya üçüncü elden ve uzun bir zaman kaybından sonra bilgi almak zorunda kalıyordu.

Birçok hükümet AI başvurularına yanıt vermemekte direniyordu. Ancak bu her zaman kolay değildi, çünkü hükümetler arası görüşmelerde konu insan hakları ihlallerine geldiğinde, yanıt vermiş olan hükümetler fazla "mağup" olmazdı. Türkiye bu hususta bir ara yol izliyordu. Diğer Batı'lı ülkeler gibi, her başvuruya yanıt göndermiyor, ancak basın bildirisinde açıklanan iddiaları çürütmeye çalışıyordu (Türkiye basını tarafından da dikkatle izlenen "işkence altında ölüm" olaylarında olduğu gibi).

Bazen yazılı yanıtlar doğrudan AI'ye değil de, ünlü bir Şahıs "acil işlem" gibi bir girişime katılmıŐsa ona gönderiliyordu. Sonra bize de bir kopya ulaŐtırılıyordu. Çalıştığım dönemin ikinci yarısında doğrudan merkeze gelmeye başlayan bu tür yanıtların nitelikleri pek deđiŐmedi. Örneğin işkence yapıldığı endiŐesiyle gönderilen acil başvurular karşısında, sözü edilen insanların falanca suçlama ile gözaltına alındığı ve bazılarının tutuklandığı doğrulaniyordu. Ancak işkence yapıldığı iddiasında bulunulmuŐ kişilerden bahsedilmiyordu, hatta bazı istisnalar dışında işkence iddialarının araŐtırıldıđına dair herhangi bir bilgi de verilmiyordu. En fazla "işkence görmedikleri doktor raporları ile sabittir" cümlesine rastlanırdı. Kısaca, gelen yanıtlar doyurucu olmaktan uzaktı.

AI'de siyasi rejimler arasında bir ayırım yapılmaz. 12 Eylül'den sonra askeri iktidar döneminde grlen ihlallerin, sivil hükümetin işbaşına geldiği Kasım 1983'ten sonra durduğuna dair bir değerlendirme söz konusu değildi. Gözaltına alınanların ve tutuklanıp

DIŞARIDAKİLER

yargılananların sayısında bir azalma görölmekteydi. Bu açıdan bakıldığında nispi bir "düzelme"den bahsedilse bile, nitelik açısından bir değişiklik olmadığı için Türkçe bilen bir kişiye ihtiyaç duyulmuştu. Ekim 1984'ten itibaren herhangi bir idam kararının infaz edilmemesini olumlu sayılabilecek tek konu olarak göstermek mümkündü, fakat buna karşılık yoğun işkence iddialarını araştırmak için "mağdurların" konuştuğu dili bilmek önemli idi.

15 yıldır aynı görevi sürdürmüş olan amirim, Türkiye'ye ilişkin herhangi bir değerlendirme yapılması gerektiğinde, benden daha yetkili olduğunu iddia etmedi ve ilk günden itibaren görüşlerimi dikkate aldı. Zaten değerlendirmelerimizde büyük görüş farkları yoktu. Geçmişte birçok konunun ihmal edildiğini o da biliyordu. Örneğin adil yargılanma konusunda, sadece askeri mahkemelerin değil, 1 Mayıs 1984'ten itibaren siyasi davalara bakan devlet güvenlik mahkemelerinin uygulamaları hakkında da aynı araştırmayı yürütmek gerektiğinde hemfikirdik.

"Düşünce suçu", işkence ve idam gibi klasik konularda yaşadığımız iş yoğunluğu, ayrı inceleme gerektiren konulara girmek için pek vakit bırakmazdı. Örneğin "vicdani red hakkı" ile ilgili teorik bilgi toplamak bile başlıbaşına bir sorundu. Benzer zorluklar "peşin infaz" konusunda da yaşandı. Devlet eliyle işlenen cinayetlere karşı çıkmak AI'nin görevleri arasındadır. AI bu nedenle yakalanması mümkün olan suç zanlılarının öldürölmelerine karşı çıkar. Latin Amerika ölkelerinde "ölüm mangaları" vasıtasıyla bu tür cinayetler işlenmektedir. Türkiye'de ise "anarşist ve terörist" avında savunmasız insanların öldürölmesi işlemi, güvenlik kuvvetlerince "dur ihtarına uymadığı için vuruldu" veya "kaçarken vuruldu" ya da "ölü olarak ele geçti" biçiminde izah edilir.

12 Eylül sonrası çok görölen bu tür olayların görgü tanıklarının olmaması ya da olanların konuşmaması, öldürme fiilinin oluş şekli hakkında net bir görüşe sahip olabilmek şansını zayıflatıyor. Gene de duyarlı kesimlerin uğraşması veya ailelerin ısrarları ya da insan hakları gönüllülerinin heyetler oluşturup yerinde yaptıkları incelemeler sonucunda, 1980'li yılların sonuna doğru "peşin infaz" olaylarına değinen bir raporun hazırlanmasına başlayabildim. Mart 1990'da yayınlanan bu rapor ile, Türkiye'de devam eden insan hakları ihlallerinin genel bir tablosu, AI'nin ilgi alanı ve olanaklarını dahilinde sınırlı da olsa çizilmiş oldu.

YERİNDE YAPILAN İNCELEMELER

Bir ÷lkedeki insan haklarının durumunu algılayabilmek için yerinde inceleme yapabilmek çok önemlidir. Türkiye, AI temsilcilerinin inceleme yapmak için gelmelerine karşı çıkmıyordu, ancak temaslarımda tamamen serbest davranamıyordum. AI temsilcileri belirli ÷lkelere değişik amaçlarla giderler ve bunları mümkün olduğu kadar birbirine karıştırmamak gerekir. Önemli bir dava olduğu zaman gözlemci gönderilir, ayrıca genel araştırma gezileri yapılır ve bunlardan farklı olarak yetkililerle (hükümetle) görüşmek için üst düzey heyetler (high- level mission) görevlendirilir.

Ben göreve başladıktan sonra, Türkiye'de "düşünce suçu" hakkında veya ortaya atılan "işkence" iddialarına ilişkin ya da siyasi bir davanın adil olup olmadığı konusunda yeni bilgiler elde edebilmek için davalara gözlemci olarak bir avukatın gönderilmesi pek söz konusu değildi. Türk hukuk sistemi hakkında bilgi sahibi olsa bile, Türkçe bilmediği için gidecek avukatın tercümana ihtiyacı olacaktı ve gitmeden önce de merak ettiği bilgiler hakkında, merkezde ayrıntılı "briefing" vermek gerekecekti. Tercüman olarak benim gitmem kolay bir çözüm olabilirdi. Ancak değişik heyetlerle birlikte izlediğim bunca davada ve Almanya'da mahkeme tercümanı olarak çalışırken kazandığım hukuki deneyler nedeniyle tek başıma gitmemde hiç bir mahsur yoktu.

Genellikle bu tür "dava izleme" görevini, farklı bir düzenlemeye tabi tutulan ve farklı bir bütçeden karşılanan "araştırma gezilerim" esnasında yürütürdüm ve davadan önce veya sonra Türkiye'de kalıp yerinde incelemeler yapardım. AI adına değişik ÷lkelere gönderilen gözlemci ve temsilciler kati suretle izlenimleri hakkında demeç veremezler. Görevlerini tamamladıktan sonra, izlenimlerini içeren bir raporla uluslararası yürütme kuruluna bilgi sunarlar. Bu kural profesyonel kadro için de geçerlidir. O nedenle basın mensuplarının ya da başka kişilerin "bu gezinizde farklı bir durum tespit edebildiniz mi?" sorularına yanıt veremezdim.

Ancak "Af Örgütü nedir?" ya da kimlere "düşünce suçlusu diyorsunuz?" gibi sorulara yanıt veriyordum. Türkiye'ye ilişkin soruları ise Türkiye hakkında yazılmış en son rapordan alıntılar yaparak yanıtlıyordum. 4 yıl içinde, davaları izlemek, inceleme yapmak ve bir kez de yetkililerle görüşmek için, aşığı yukarı 10 kez Türkiye'ye gittim. Bazı gezilerde yanımda başka görevlilerin de bulunmasına rağmen, genellikle bu görevi tek başıma sürdürdüm. AI'deki görevimden ayrılmış olmama rağmen, örgüte sunduğım raporlardan alıntı yapamam (edinilen bilgiler kısmen kamuya açık raporlarda bulunur). Fakat AI açısından önemli olmayan bazı kişisel anılarımı burada aktarmak istiyorum. 9 Nisan 1987'de, ilk kez AI adına Türkiye'ye gittiğimde oldukça heyecanlıydım. Bu kez tercüman değil, resmi çevrelerin "baş düşmanı" olarak tanınan bir örgütün temsilcisi idim. AI'nin politikası gereğince gizli gitmiyordum. Hangi tarihlerde Türkiye'de olacağım ve nereleri ziyaret edeceğim önceden bildirilmişti. Bu tür inceleme gezilerini benden önce yapmış olan Anne Burley ciddi bir olayla karşılaşmamıştı, hatta elinde izlendiğine dair kesin bir kanıt da yoktu, "ancak," dedi "her zaman izleniyormuş gibi hareket etmen uygun olur."

O nedenle eski arkadaşlarıma, Almanya'dan dönen işçi vatandaşların yanına gitmeyecektim. Herhangi bir kişiyle konuşmadan önce, başka kanallardan haber iletip benimle ilişki kurup kurmamayı onlara bırakacaktım. Güvenlik önlemleri açısından çok deneyimli sayılmazdım. Topladığım bilgileri nasıl saklayacaktım? Teyp kullanmam doğru olur muydu? Aldığım notların bir kopyasını posta vasıtasıyla Londra'ya göndermemde bir sakınca var mıydı? Otele bıraktığım eşyaları nasıl koruyacaktım? Kafamda bunlara benzer bir sürü yanıtız soru vardı.

Aslında geziyi iyi planlamıştım. 10 Nisan 1987'de Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde Hasan Damar ve Şerafettin Özkan'ın davalarını izleyecektim. Ankara'daki temaslarım bittikten sonra Adana'ya geçip, oradaki kapalı cezaevinde kötü muamele yapıldığına dair iddialar hakkında ayrıntılı bilgi almaya çalışacaktım. Üç haftalık inceleme gezisinin programında, Adana'dan sonra İstanbul ve İzmir vardı.

DIŞARIDAKİLER

Hasan Damar AI tarafından düşünce suçlusu olarak kabul edilmiş bir tutuklu idi. Almanya'da MSP'ye yakınlığı ile bilinen Milli Görüş Teşkilatı'nda önemli bir görevde bulunmakla ve sonuçta laikliğe aykırı yasadışı bir örgütün lideri olmakla suçlanıp, TCK'nun 163'üncü maddesine göre yargılanıyordu. İddialar doğru olsa bile, Milli Görüş Teşkilatı'nın herhangi bir şiddet eylemine rastlamak mümkün değildi. Hasan Damar için "cihad" çağrısı, yani şiddete, silahlı mücadeleye çağrı yaptığına dair en ufak bir ipucu da yoktu. AI "mandate"ye göre klasik bir "düşünce suçlusu" olduğundan, derhal ve koşulsuz serbest bırakılması gerekiyordu.

Şerafettin Özkan'ın tutukluluğundan ise Türkiye'ye gelinceye kadar haberim yoktu. O da Hasan Damar gibi TCK'nun 163'üncü maddesi gereğince yargılanıyordu. O da Almanya'da legal olan bir örgüte üye olmakla suçlanıyordu. Milli Görüş'ten kopmuş olan bu örgüt hakkında (İslami Cemiyet ve Cemaatler Birliği) pek bilgim yoktu. Duruşmadan sonra iddianamesini yanıma alarak, "düşünce suçlusu" olup olmadığı değerlendirmesini Londra'daki amirlerimle beraber yapacaktım.

Hasan Damar'ın davasına ilişkin iddianameyi ve bazı ek bilgileri, avukatı olan eski Adalet Bakanı Şevket Kazan'dan almıştım. Duruşmaya katılmadan önce davanın savcısı ile görüşmek istediğimi de belirtmiştim. Hatırlayabildiğim kadarı ile iddianameyi hazırlayan Ülkü Coşkun idi, fakat duruşmadan sonra beni Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral kabul etti. Amacım sadece savunma makamının değil, iddia makamının da görüşünü almaktı. Ancak Nusret Demiral'ın dava ile ilgili hiç bir bilgiye sahip olmadığını hemen ilk anda anladım. Herhangi bir soru sormadan, kendisinin "terör uzmanı" olduğunu, bu konuda bir sürü kitap okuduğunu ve derin araştırmalar yaptığını anlattı. Terör ile bu dava arasındaki bağlantıyı anlayamadığım için özel bilgisine dair herhangi bir soru yöneltmedim. Davaya ilişkin merak ettiğim konular hakkında ise başsavcıdan herhangi bir bilgi almak maalesef mümkün değildi. Konuşmamızın sonunda istemediğim halde çok cömert davranarak, her iki davanın iddianamelerinin de fotokopilerini verdi. Belki de "silahlı çetecilerin" değil, "sağcı" olarak bilinen iki kişinin davaları hakkında konuşmaya geldiğimi o anda fark etti.

Şerafettin Özkan ile Hasan Damar'ın tek "suçu" herhalde yanlış zamanda Türkiye'ye dönmüş olmalarıydı. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Adana'da yaptığı bir konuşmasında laikliğe aykırı faaliyetlerden bahsedip, bir ara lafı "Köln'de bulunan kara ses"e, yani Cemalettin Kaplan'a getirerek, yurtdışında bulunan Türkiye'liler arasında dini faaliyetin tehlikeli boyutlara ulaştığını söylemişti. Bunun arkasından da bu tür örgütlere bağlı kişilere karşı hemen yoğun bir takibata girişilmişti.

Nisan 1987'de yaptığım gezi süresince Ankara, İstanbul ve İzmir'de 163'üncü maddeyle dayanarak açılmış davalar hakkında bilgi toplamaya çalıştım. Hıristiyan bir ülkeden gelmeme rağmen Müslüman çevrelerle ilişki kurmam zor olmadı; Milli Gazete, Yeni Nesil veya Zaman gazetesinin kapıları AI temsilcisine açıldı. Fakat bazı avukatların ve kişilerin dışında, hiç kimse tek tek davalar hakkında gereken somut bilgiyi veremedi. İstanbul'da karşılaştığım başörtülü öğrenci kızlara "cezaevine girmeden, sadece okuldan atıldığınız için AI'nin müdahalesini beklemeyin" demek zorunda kaldım ve onlar da doğal olarak bu durumdan hoşnut olmadılar ve istediğim bilgileri bana ulaştırmadılar.

Konuştuğum öğrencilerin üniversitede karşılaştıkları somut haksızlıklar AI'nin ilgi alanına girmiyordu. Yürüyüşlerden sonra gözaltına alınanlar hemen serbest bırakılıyordu ve bunların emniyette işkence gördüklerine dair somut bilgiler yoktu. Buna karşılık üniversite gençliğinden, özellikle sol çevrelerden, yoğun işkence iddiaları yükseliyordu. Ankara'da birkaç öğrenci ile Yalçın Küçük'ün evinde randevulaşarak bir akşam boyunca, Kasım 1986 ile Mart 1987 arasında DAL'da gördükleri işkence hakkında ayrıntılı bilgiler aldım.

Dışarıya çıkarken polisleri fark edemedim, ama izlenmeye alışkın olan Yalçın Küçük ile öğrenciler hemen iki polis otosunu işaret ettiler. Epey endişelendim, ancak kendileri ertesi gün Cumhuriyet gazetesine giderek, benimle yaptıkları görüşmenin ve gördükleri işkence hakkında verdikleri bilginin haber olarak yayınlanmasını sağladılar. Herhalde AI ile kurdukları bağlantı yüzünden güven duyuyorlardı.

DIŞARIDAKİLER

İlk Türkiye gezimde Güneydoğu'ya gitmemeye karar vermiŐtim. 1984 yılında tanınmış olmamamıza rağmen izlenmiŐtik ve o zaman heyetle konuşan insanların sonradan baskı görmesi beni tedirgin etmişti. O nedenle önce, yöreyi tanıyan insanlardan bölgenin koşulları hakkında daha ayrıntılı bilgi almak istiyordum. Ankara'da bazı Doğu'lu milletvekilleri ile konuŐtum, fakat onlar da gazetelere verdikleri demeçlerden farklı bir Şey söylemediler. Gazeteciler de bana ayrıntılı bilgi veremiyorlardı. SHP Adana milletvekili Cüneyt Canver'in bir Şeyler anlatabileceğini düşünerek onu aradım.

Cüneyt Canver, 1986'da bir müddet sakal bırakarak, Bingöl ilinde öldürölen öğretmen Sıddık Bilgin'e yeni bir otopsi yapılmasını sađlamıŐtı. Böylece ölümin işkence sonucu meydana geldiğine dair ciddi deliller elde edilmişti. Bu konuda gazetelerde çok ayrıntılı haberler çıkmıştı ve o nedenle olay ile ilgili yeni bilgilere ihtiyacım yoktu. Fakat belki Cüneyt Bey başka olaylar hakkında bana bazı bilgiler verebilirdi.

Ankara'dan ayrılacağım son akşama kadar bir türlü ilişki kuramadım. Sanki Cüneyt Canver sürekli geziyordu. Tüm işlerim bittikten sonra, onuncu kez telefon ettiğim SHP binasında rastlantı sonucunda kendisini buldum. Hemen oraya gittim, ancak işi henüz bitmemişti. Bir yandan Adana SHP örgütünde hizip olanlarla uđraŐırken, öte yandan ertesi gün eylem yapacak öğrencilerin yardım taleplerini dinliyordu; ayrıca İstanbul Askeri Mahkemesi'nde idamla yargılanan Őair Nevzat Çelik'in kız kardeŐi de Cüneyt'le konuşmak istiyordu. Bunların yanısıra Aydın Güven Gürkan ile çeşitli konular hakkında görüŐecekti.

Beni görür görmez diğer işlerini bırakıp yanıma geldi. Doğrudan konuya girdiğimiz için, aramızda görüŐülecek "iş" 5 dakikada bitti ve biraz sonra Aydın Güven Gürkan'ın ve SHP Adana teŐkilatından bazı arkadaşların da katıldığı akşam yemeğine çıktık. AI'de çalışırken benim de gündemim yüklüydü ve yaşamım stres dolu sayılırdı, ancak Cüneyt Canver benden çok daha fazla stres içinde görünüyordu. İŞini iyi becerip becermediğini bilemiyorum, fakat bunca iş arasında herkese insancıl yaklaşıyordu. Lokantadan çıkarken karŐıda park etmiş polis otosunu görünce, Őaka olarak, onlara "birlikte otele dönelim, taksi parası vermeyeyim" önerisinde bulunalım dedim, fakat Cüneyt arkadaşın karşı çıkması yüzünden vazgeçtim.

Evet, kısa zamanda arkadaş olmuŐtuk. Fakat Adana'daki otelde bana yer ayırtmasına kızdım ve ertesi gün öğlene doğru Adana'ya vardığımda "Canver öder" notunu hemen sildirdim, çünkü AI temsilcisi olarak "bağımsızlığımı" korumak zorunda idim. Adana Kapalı Cezaevi'nden gelen Őikayetlerle ilgilenmiş olan, SHP Adana il örgütü başkanı Timuçin Savaş ile saat 14'de buluŐmak üzere randevulaŐmiŐtik. Yerini bulmakta pek güçlük çekmedim. Ancak oraya vardığımda korkunç bir kalabalıkla karşılaştım. Sanki bütün SHP Adana il örgütü bir mitinge gitmek için hazırlanmış bekliyordu.

Timuçin Savaş'ı kalabalığın içinde bulup kendimi tanıttığımda flaŐlar patladı ve 10'dan fazla gazeteci üzerime atladı. "Demeç veremem, sadece bilgi almaya geldim" dediysem de gazetecileri durdurmak kolay değildi. Gerçi onlar da en az benim kadar ŐaŐırmıŐlardı. Geleceğimi duyurmuş olan Timuçin Bey'den Türkçe konuştuğumu öğrenmişlerdi, ama herkes uçakla geleceğimi düşünmüŐtü ve bir heyet beni havaalanında bekliyordu. 15 dakika sonra zor da olsa gazetecilerden kurtulabildim. Timuçin Savaş ile konuŐtuktan sonra, tutuklu yakınları ile ayrı bir odada sohbet edebildim ve daha sonra yeni kurulmuş olan İHD temsilcileri vasıtasıyla çeşitli temaslarım oldu. Türkiye'nin tüm üniversitelerinde olduğu gibi, Adana'da da o günlerde bir gözaltı furyası yaŐanıyordu. 8 öğrenci "tek tip dernek" yarasını protesto etmek için Ankara'ya yürümeye karar vermiş, ancak ertesi gün Pozantı'da durdurulmuŐlardı.

İstanbul'a vardığımda, orada da yoğun öğrenci eylemlerinin başlamış olduğunu öğrendim. 500 öğrenci ilk kez Beyazıt'tan Aksaray'a kadar yürümüş ve 60'dan fazlası gözaltına alınmıştı. İHD Őubesinde Emil Galip Sandalcı ve başka arkadaşlar ile görüşürken bir öğrenci heyeti geldi ve o gün, 17 Nisan 1987 akŐamı, İstanbul Üniversitesi önünde açlık grevine başlayacaklarını duyurdu. Herkes yoğun bir gözaltı olayının yaŐanacađından endişe duyuyordu. Nitekim bir gün önce, İzmir'de açlık grevine başlayan öğrencilerle, onların ziyaretine gelen 170 kadar insan gözaltına alınmıştı.

DIŞARIDAKİLER

İHD temsilcileri, açlık grevi başladığında öğrenci eylemini desteklediklerini açıklayabiliyorlardı, ancak AI'nin bu tür bir eylemi desteklemesi mümkün değildi. AI tüm eylemlerini tek başına yapar, başkaları ile eylem birliğine girmez. Ayrıca açlık grevinin talepleri de doğrudan AI'nin ilgi alanına girmiyordu. Bunların ötesinde Türkiye'de yapılacak eylemleri takip etmek için gözlemci olarak gelmemiştim. Görevim insan hakları ihlalleri hakkında bilgi toplamaktı.

Ancak olası bir gözaltı durumunda, düşünce suçlusu sayılabilecek öğrencilere işkence yapılabilirdi ve AI'nin görevi işkenceyi önlemek olduğuna göre, bir şeyler yapmam gerekebilirdi. Londra, gözaltına alınan öğrencilerin isimlerini tespit edip, ancak fiilen işkence altında olan insanlar için sonradan "acil işlem" yapabilirdi. Önceden önlem almak için geliştirilmiş bir yöntem yoktu. Sonuçta desteklemek için değil, açlık grevindeki öğrencilerin arkadaşları gözaltında olduğu için, onlara uygulanan muamele hakkında bilgi almak gayesiyle üniversite önüne gitmeye karar verdim. Çok somut bilgi alacağımı ümit etmiyordum, ama belki de geldiğimi gören güvenlik görevlileri, bu işten AI'nin de haberi olduğunu düşünerek kimseyi gözaltına almazlardı ve böylece anlamlı bir iş yapmış olurum.

Saat 17 civarında Beyazıt'a geldiğimde, üniversite önünde çok heyecanlı bir kalabalık vardı. Öğrencilerin dışında bol bol sivil polis bulunuyordu ve çevik kuvvet mensupları da yakında bir yerde öğrencileri otobüslerine doldurmak için bekliyorlardı. Bunun dışında fotoğraf makinaları ve video kameraları ile dolaşan gazeteciler vardı. Cumhuriyet gazetesinden gelen arkadaşı tanıdığım için olanlar hakkında bildiklerini, özellikle bir olayın çıkıp çıkmayacağı hakkındaki tahminlerini sordum.

Sohbet ettiğimizi fark eden diğer gazeteciler "burada Af Örgütü var" diyerek Adana'da karşılaştığımdan daha fena bir biçimde üzerime saldırdılar. Sanki meydana herkes bir anda eylem heyecanını unutmuş ve etrafımda toplanmıştı. O anda oraya gelen Emil Galip Sandalcı bile beni kurtarma şansına sahip değildi. Gazetecilerin meraklarını gidermem mümkün değildi, ancak kartımı vererek kim olduğumu ve ne için Türkiye'de bulunduğumu açıkladım.

Ertesi gün Hürriyet gazetesinde şu satırları okudum: "Öğrencilerin açlık grevi sırasında ortaya çıkan ve isminin Helmut Oberdiek olduğunu söyleyen bir kişi, Uluslararası Af Örgütü'nden olduğunu, Türkiye'deki düşünce suçları, işkence ve idamlarla ilgili araştırmalar yapmak üzere geldiğini ileri sürerek... 'sadece gördüklerimi, işittiklerimi araştırıp bir rapor halinde, bağlı bulunduğum kuruluşa sunacağım' dedi." Gazete haberinde öğrencilere hitaben söylediğim iddia edilen "size yardım etmek istiyorum, her gün ziyaretinize geleceğim" sözlerine mi kızmalıyım, yoksa Türkçe konuştuğum için kimliğimden şüphe etmiş olan gazeteciye mi gülmeliydim, bilemiyordum. Ancak haberin ondan sonraki satırları hoşuma gittiği için herhangi bir düzeltme girişiminde bulunmadım.

Gazeteciler demec vermem için beni sıkıştırınca, konuyu değiştirmek maksadıyla ve polis takibinden de iyice usanmış olduğum için, "bakın orada duran 34 Y 9012 plakalı beyaz Renault 12'deki 3 polis beni sürekli izliyor. Böyle bir koruma için kimin emir verdiğini bilmiyorum, ancak ben Türkiye'de gezerken insanlardan korkmadığım için böyle bir koruma istemedim" demiştim. Plaka numarası da dahil olmak üzere bu sözlerim, bir tek Hürriyet gazetesinde haber olarak çıktı. Ondan sonraki günlerde polisler beni 15 metreden değil, mesafeyi biraz daha uzatarak 50 metreden takip etmeye başladılar ve hiç olmazsa biraz rahatlayabildim.

18 Nisan 1987 tarihli gazetelerde, İstanbul ve çeşitli şehirlerde yapılmış olan öğrenci eylemleri hakkında bilgiler yer alıyordu. Birçoğu benim geldiğimi de haber olarak vermişti. 30 öğrenci ile başlayan açlık grevi, gece yarısına doğru 100 kadar öğrenci ve tutuklu yakınının katılmasıyla sürdürülmüş, ancak İstanbul'da herhangi bir gözaltı olayı yaşanmamıştı. Belki de bu duruma kızan Tercüman gazetesi, ertesi gün birinci sayfada Emil Galip Sandalcı, Leman Fırtına, Filiz Karakuş ve beni görüntüleyerek, büyük puntolarla "Direniş Fesat Karıştı" başlığını atarak kışkırtıcı haber alışkanlığını sergiledi. Fotoğrafın altında "öğrencilerin arasına sızan yabancılar, olayları izleyen vatandaşlar arasında endişe yarattılar" ifadesinin hemen yanında, alt başlık olarak yazılmış olan

DIŞARIDAKİLER

"İstanbul DGM tarafından tutuklanan 31 öğrenciden 3'ünün daha önce çeşitli illegal faaliyetlerde bulunduğu belirlendi" sözleriyle beni nerede ise yasadışı bir örgütün üyesi yapmaya kalktılar.

Ankara, Adana ve İstanbul'daki hızlı gazetecilerin haberlerinde birçok yanlış vardı, ama Af Örgütü'nde görevli olduğum birkaç kez duyurulmuştu. Polis buna rağmen yakından takibe devam etti. Hatta İstanbul'da kaldığım otelin personelinden muhbirlik yapmaları bile isteniyordu. Ancak genç arkadaşlar, polisten çok bana yakınlık duydukları için, bunu hemen bana aktardılar.

Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi eski yöneticisi ve üyesi 21 kişinin İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nde TCK'nun 141'inci maddesi gereğince yargılandıkları davaya gözlemci olarak girdiğimde, beni izlemekle görevli 3 polis, küçük mahkeme salonunun arka tarafına oturmaktan da çekinmediler. Polis takibinden kurtulmak için ciddi bir çabam olmadı. Beni doğrudan tehdit etmiyorlardı; ayrıca benimle konuşmaları da yasaktı. Bir ara oyun olsun diye, Kapalıçarşı'da onları "kaybetmeyi" denediysem de, İstanbul'un karmaşık yapısını benden iyi bilmelerinden ötürü kaçamadım. Zaten bir ekip beni kaybetse bile, peşimde iki ekip daha vardı. Türkiye'de benden daha yoğun takip edilen çok insan olduğunu biliyordum; üstelik onlar her an "içeriye" alınabilirlerdi. Konuştuğum birçok insan bu duruma oldukça alışmış görünüyordu. Takip edilmeye alışkın olmadığım için bu durum beni rahatsız ediyordu. Film kameraları sanki bir artistmişim gibi sürekli üzerimde duruyordu. Islık çalmak, bir Türkü mırıldanmak, tesbih çekmek gibi serbest hareket etme olanaklarım sınırlandırılmıştı.

İstanbul'dan İzmir'e geçmeden önce, Manisa'da Refah Parti'li bir avukatla sözleşmişim. Kendisi 4 kişi ile beraber, İzmir'de düzenlenen bir gecede sahneye koyulan bir piyesde laikliğe aykırı propaganda yapmak iddiasıyla yargılanmış ve 4 yıl 2 ay hapis cezasına çarptırılmıştı. Oteldekilere İzmir'e gideceğimi polisler söylemelerini tenbih ettim ve Topkapı'dan otobüs biletini aldım.

Gene de polis doğrudan İzmir'e gideceğimden emin olmadığı için, kötü ve amatörce bir uygulama ile ön taraftaki koltuklardan birine bir "sivil"ı oturtmuştu. Adam otobüsün durduğu her yerde beni yakından izliyor, çay içtiğim yerlere yakın oturuyor ve arasına otobüsten kaçıp kaçmadığımı kontrol etmek için kafasını arkaya döndürüp bakıyordu. Manisa'ya gelinceye kadar, her durakta inip daha sonra uslu uslu yerime oturduğum için, kaçmayacağıma iyice kanaat getirmiş olacak ki, huzur içinde uyuyordu. Manisa garajına girmeden önce muavinin "inen var mı?" sorusuyla dışarıya fırlayıp, eşyalarımı aldım. "Gözlemcim" otobüs hareket edinceye kadar uykudan kalkmamıştı.

Manisa'dan İzmir'e özel bir araba ile gittiğim için, hiç olmazsa bir kaç gün rahat edebildim. Orada da eski tutuklu, gazeteci, avukat ve insan hakları savunucuları ile tanışabildim. İstanbul'a dönüp beni Almanya üzerinden İngiltere'ye götürecek uçağa binmeden önce, Metris Baştabya Duruşma Salonu'nda görülen Barış Derneği davasının karar duruşmasına katılabildim. Sanık, avukat, gazeteci ve izleyiciler arasında Ankara ve İzmir'den tanıdıklarına da rastladım.

İstanbul'da kaldığım günlerde, bir Pazar sabahı evinde pijamasıyla beni karşılayan Aziz Nesin sanıklar arasında idi. Karar ile davası ortadan kaldırıldı. Tarık Akan da beraat edenler arasında idi. TTB Merkez Konseyi davasında tanıştığım Erdal Atabek, ceza alan 12 sanık arasında idi. Gazeteciler arasında ufak boylu, diğerlerine göre yaşlı, ancak onlardan hareketli bir adam duruşmadan önce dikkatimi çekti. İzleyiciler arasında bulunan Cüneyt Canver'e sorduğumda bu gazetecinin Cumhuriyet'teki köşe yazılarından tanıdığım Mustafa Ekmekçi olduğunu öğrendim. Duruşmaya ara verildiğinde tanıştık, ama daha sonra Mustafa Ekmekçi ile konuşurken dikkatli olmam gerektiğini fark ettim, çünkü hemen ertesi gün benimle tanıştığını köşe yazısında herkese duyurmuştu.

AI temsilcisi olarak yaptığım ilk inceleme gezisinde birçok davayı izledim, eski tanıdıklarımın (genellikle yeni kurulmuş İHD içinde faaliyet gösterenler) ve yeni tanıştığım insanlardan birçok şey öğrendim. Polis tarafından sürekli izlenmeme rağmen, hemen hemen hiç kimse benimle konuşmaktan kaçınmadı. Tersine, ziyaret edemediklerim arasında kızanlar dahi olmuştu. Artık Güneydoğu'ya da gidebilirdim.

DIŞARIDAKİLER

Ekim 1987'de Diyarbakır'a gittiğimde, 1984 yılında sezdiğim baskı havasının nispeten kalktığını fark ettim. Bazı önlemler alarak eski tutuklularla, tutuklu yakınlarıyla ve halktan insanlarla karşılaşabiliyordum. Oteldeki garsonlar, "öğretmenin geldi, öğretmenin gitti" diyerek takip edenler hakkında beni uyarıyorlardı. Eskiden tanıdığım bazı avukatlar bu kez siyasete atılmak üzere idiler. Bir kısmı SHP içinde faaliyet gösterirken, bir kısmı da DSP ile yakın bir diyalog halinde idi. Ancak onlardan somut bilgi almak zordu. İleride İHD şube başkanı olacak Mehmet Vural ile ilk karşılaşmamızda daha çok genel konular hakkında sohbet ettik. Benim gibi bir yabancı ile görüşmenin ne denli tehlikeli olduğunu o tarihlerde kestirmek zordu.

Gariptir, Diyarbakır'da, 6 ay önce İstanbul ve Ankara'da fark ettiğim kadar izlenmiyordum. Elazığ'a gittiğimde kimse peşimden gelmedi. Hakkımda çoktan beri dosyası olan MİT, galiba beni yeterince öğrenmişti. Geriye dönüş için Diyarbakır havaalanına geldiğimde, Almanya'daki bir arkadaşına götürmek üzere almış olduğum peynir yüzünden "eroin kaçakçısı" muamelesi görmem yaşadığım son olaydı. 1990 yılına kadar bir daha açıktan izlenmedim. Benden görevi teslim alacak arkadaş ile son bir inceleme gezisi yaptığım Ağustos 1990'da, Diyarbakır'da sıkı bir biçimde izlendik. Ancak aynı tarihlerde, yasadışı bir Kürt örgütüne karşı sürdürülen operasyon İHD şubesine kadar uzanmıştı; ayrıca Doğu Perinçek tutuklu olarak Diyarbakır DGM'sinde yargılanıyordu. O nedenle alınan sıkı güvenlik önlemleri ve izleme olayı sadece bize yönelik değildi.

İzlenme olayından daha ilginç bir "polisiye hikayeyi" Mart 1989'da Malatya'da yaşadım. 13 Mart 1989'da, o zamana dek belki de hiç yabancı gözlemci görmemiş Malatya DGM'sinde 9'u tutuklu, 20 sanıklı bir TKP/B davasının ilk duruşması yapılıyordu. Tutuklu sanıklar arasında, biri daha önce TÖB-DER yöneticisi olarak yargılanmış olan ve Almanya'dan dönmüş 2 kişinin bulunması, gözaltına alınanlara uygulanan işkenceler hakkında yoğun iddiaların Londra'ya kadar gelmesine neden olmuştu.

Savunma avukatı olan İHD Genel Başkanı Nevzat Helvacı ile beraber Malatya'ya geldik. Gerçekten de her sanık (tutuksuz olanlar da dahil olmak üzere) gördüğü korkunç işkenceleri anlatıyordu. Duruşmaya ara verildiğinde dışarıda iki tutuksuz sanıkla görüşüyordum. Kılık kıyafetinden yabancı olduğumu anlayan ve elinde telsiz bulunan bir komiser yanımıza gelerek kendisini tanıttı. Ben de kartımı vererek ne için orada bulunduğumu izah ettim. İçten gelen bir konukseverlikle, kalacak otel bulmama yardım etmek istediğini söyledi. Ancak akşam otobüsüyle Ankara'ya döneceğim için önerisini olumsuz karşıladım. Bu kez yanımda duran öğrencilere dönüp "siz kimsiniz? İzleyici misiniz?" sorusunu yöneltti. Gençlerin verdiği "hayır biz tutuksuz sanığız" yanıtına karşılık olarak bu komiserin söylediğini herhalde ömrüm boyunca unutmayacağım: "Geçmiş olsun, kardeşim. Olur böyle şeyler. Bugün siz düşünceden, yarın biz işkenceden, hepimiz bir gün yargılanabiliriz." Türkiye'de karşı düşüncenin her zaman cezalandırılacağını ve polislerin sanıklara işkence yapmak zorunda olduklarını, ama fazla açık verdiklerinde yargı önüne gelebileceklerini herhalde bundan daha güzel ifade etmek mümkün değildi.

1 Mayıs 1990'da Ankara DGM'sindeki bir davayı izlemek istiyordum. Bekleme salonunda benzer bir konuşmaya tanık oldum. Varlıklı bir ailenin çocuğu ayrı bir davada, sanırım kaçakçılıktan yargılanıyordu. İsparta'dan gelen yakınları arasında bulunan eski bir askeri savcı sohbet arasında uzmanlığını göstermeye çalışıyordu. Bir ara "hükümet aptal; sürekli işkence iddialarını yineleyen yabancıları bana göndersin, ben bu iddiaları hemen çürütürüm" dedi. Nerede ise "ben buradayım" diyecektim, çünkü adamın ne söyleyeceğini merak ediyordum. "Bakın," dedi "bana çok perişan olmuş gençleri getiriyorlardı ve o zaman polisleri derhal dışarıya çıkartıyordum."

Konuşmanın devamını bekledim, ama adamın sözü bitmişti. Hayret içerisinde işkence iddialarını çürütecek adama baktım, çünkü anlattıkları işkence iddialarını doğrular nitelikte idi. Yoksa, yabancıların iddiaları olarak bahsettiği görüşü "bütün Türkler işkenceci" olarak mı algılamıştı? Türkiye'de elbette işkenceye karşı çıkan savcı ve yargıçlar da vardır, ama onlar işkencenin durdurulması için yeterli oluyorlar mı? Adını bilmediğim bu askeri savcının, polisleri dışarıya çıkartmaktan başka ne yaptığını maalesef öğrenme olanağım olmadı.

YETKİLİLERLE GÖRÜŞME

AI Türkiye sorumlusu olmama rağmen, Türkiye'de yaptığım inceleme gezilerinde savcılar haricindeki devlet yetkilileriyle görüşmem mümkün değildi. AI hükümet seviyesinde yapılan bu tür görüşmelere (high-level mission) deneyimli, "ağır başlı" bir temsilciler heyeti gönderir. Türk yetkililerle en son görüşme 1981'de yapılmıştı. AI, sivil bir hükümetin işbaşına gelmesinden sonra da yoğun olarak devam eden insan hakları ihlalleri karşısında, hükümetle doğrudan görüşmeye hazır olduğunu sürekli beyan etmesine rağmen, Türk hükümeti 1988 başına kadar böyle bir görüşmeye yanaşmadı. Başbakanlık, İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanlıklarına yazılan mektuplar ve Londra'daki Türk Büyükelçiliği ile sürdürülen yoğun temaslar sonucunda, nihayet Haziran ayının ortasında, AI ile yapılacak görüşmenin 27 ile 30 Haziran 1988 tarihleri arasında mümkün olabileceği bildirildi. AI heyetine katılacak delegeler çok önceden belirlenmişti. AI'nin Uluslararası Yürütme Kurulu'nda (IEC) uzun süre başkan vekilliği yapmış olan, "New York Book of Review" editörü ve kültür çevrelerinde iyi tanınan ABD vatandaşı Whitney Ellsworth'un yanısıra Federal Almanya Cumhuriyeti vatandaşı olarak ben gidecektim.

Whitney Ellsworth, daha önce de bazı Doğu Avrupa ve Afrika ülkelerinin hükümetleri ile yapılan görüşmelerde AI'yi temsil etmişti ve devlet başkanları da dahil olmak üzere en yüksek yetkililerle görüşmüştü. AI, istek üzerine Türk hükümetine Whitney Ellsworth'un öz geçmişini bildirdi. Whitney Ellsworth'ün ulaştığı seviye yeterince beğenilmemiş olacak ki, defalarca ifade edilen Başbakan ile görüşme isteği programa dahil edilmedi. Dışişleri Bakanlığı'nda, görüşmeleri planlamaktan sorumlu olan "insan hakları uzmanları" dışında Adalet Bakanı, İçişleri Bakanı, askeri yargıçlar ve bazı sivil uzmanlarla görüşebildik.

Burada tüm görüşmelerin ayrıntılı bir dökümünü yapmak mümkün değil. Ancak yabancılarla yapılan resmi temaslar açısından, Türk kamuoyunun ilgisini çekebilecek bazı olayları aktarmamda fayda var sanıyorum. 27 Haziran sabahı ilk görüşmemiz, Dışişleri Bakanlığı'nda Avrupa Konseyi ve insan haklarından sorumlu Prof. Suat Bilge ve iki elemanı ile oldu. Whitney Ellsworth, AI'nin ilgi alanına giren bütün konularda Türkiye ile ilgili tespitleri özetledi. Bilinen "işkence, idam, adil olmayan yargılamalar, düşünce suçu" gibi konular dışında, özellikle İran'dan gelen mültecilerin zorla geri gönderilmeleri sorununa değindi ve eski başvuru mektuplarının kopyalarını bırakarak, 1974 ve sonrasında Kıbrıs'ta "kaybolanlar"la ilgili bilgi almak istediğimizi de belirtti.

Buna karşılık bilinen resmi tavır bize bir kez daha izah edildi: "İşkencenin sistemli bir politika olmadığı, yasalarda kesinlikle yasak olduğu, bu yönde birçok uluslararası sözleşmeye taraf olunduğu, mahkemelerin bağımsız olduğu ve bazı yasal aksaklıkların düzeltilmesi için bir takım reformların yapılacağı" İngilizce ve Fransızca anlatıldı. Daha sonra görüştüğümüz yetkililerin de sık sık belirttikleri gibi, Türk hükümetinin, AI ile sürekli bir diyalogdan yana olduğunu duyduk ve gelen başvurularda yer alan her iddianın mutlaka titizlikle araştırılıp yanıtlanacağına dair söz aldık.

Öğleden sonra ilk görüşmemiz, İçişleri Bakanı Mustafa Kalemli ile yapıldı. Kendisine AI'nin yapısı ve görevi izah edildikten sonra AI'ye ulaşan "sürekli, yoğun ve yakın geçmişe ait" işkence iddialarına işaret edildi. Bakan uzun bir konuşma ile yanıt vermeye çalıştı. Baba-oğul arasında cereyan eden olaylara kötü muamele denilebileceğini vurgulayan Bakan, kuyruğuna konserve kutusu bağlanan bir kedinin koşturulmasını, işkenceye örnek olarak verdi. Poliste alınan ifadelerin sonradan geri çekildiğini kabul eden Bakan, bu olgunun halk tarafından "poliste bülbül gibi konuşan mahkemede şaşırır" şeklinde ifade edildiğini, bunun da işkence yapıldığına dair kanıt sayılmaması gerektiğini savundu. Somut konularda (örneğin gözaltı süresinin hangi koşullarda uzatıldığı hakkında) danışmanlarının yardımına muhtaç kalan Mustafa Kalemli, Türkiye'nin demokratik ülkelerin çoğundan daha ileri olduğunu savundu. Uzun konuşmasından ötürü fazla soru sormaya olanak kalmadan, 10 Haziran 1988'de Başbakan Turgut Özal'a "gözaltında ölüm olayları" ile ilgili gönderilen listenin bir fotokopisini, yanıt almak istediğimizi belirterek verdik. Toplantıya

DIŞARIDAKİLER

girdiğimizde, ön salonda bekleyen 3 gazeteci çıktığımızda yoktu. Herhalde AI ile yapılan görüşmeleri kamuoyuna bildirme kararından vazgeçilmişti.

Bir saat süren bu toplantıdan sonra, Whitney Ellsworth ile polis akademisine davet edildik. Neden gezdirildiğimizi pek anlamadan, polislerin eğitim programı hakkında bize verilen bilgileri dinledik. Ancak yönelttiğimiz "burada polisler insan hakları ile ilgili ne gibi bir eğitim görür?" sorusu nerede ise yanıtız kaldı. 3 gün üstüste istememizden sonra, elimize tutuşturulan 4 yıllık eğitim planına baktığımızda böyle bir ders konusunun olmadığını gördük ve bir kez daha yetkililere aynı soruyu yönelttik. "İnsan hakları, hukuk dersinde öğretilir" yanıtını gene doyurucu bulmadığımız için ders kitaplarına da baktık, fakat 1961 ile 1982 Anayasaları'nın anlatılmasından başka, insan haklarından bahseden herhangi bir konuya rastlayamadık.

Ertesi gün ilk görüşmemiz, bir önceki gün göreve başlayan Adalet Bakanı Mehmet Topaç ile oldu. Göreve yeni geldiği için bazı konularda kesin bilgiye sahip olmaması doğal sayılabilirdi. Örneğin işkencenin önlenmesine dair Avrupa Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi için 17 veya 19 devletin taraf olması gerektiğini söylüyordu. Türkiye bunu ilk olarak onayladığı için, AI'nin daha çok diğer ülkelere taraf olmaları yönünde baskı yapması gerektiğini hatırlatma ihtiyacını da duydu. Buna karşılık, o dönemde 21 Avrupa Konseyi ülkesinden 7'sinin onayının gerekli olduğunu anımsatarak, bu tür temel bilgileri içeren ve aynı zamanda tüm ülkelere taraf olunması için çağrıda bulunan bir AI raporunun kopyasını kendisine bıraktık.

İşkencenin önlenmesinde Türkiye kadar kararlı olan ikinci bir ülkenin gösterilemeyeceğini iddia eden Bakan, idam cezalarına ilişkin olarak "Türkiye'de anarşi ve terör olduğu müddetçe idam cezası kalkmaz" şeklinde bir görüş belirtti. Her iki bakanla yaptığımız uzun, fakat az içerikli konuşmalardan pek yeni bir şey öğrenememiştik. Somut durumların tartışıldığı ve az da olsa yeni bilgiler alabildiğimiz bir toplantı, aynı sabah Adalet Bakanlığı'nca seçilen uzmanlarla yapıldı.

Toplantıya İçişleri Bakanlığı'ndan iki müsteşar, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden iki kişi, Ceza İşleri Genel Müdürlüğü'nden iki kişi, Dışişleri Bakanlığı'ndan Avrupa Konseyi ve insan haklarından sorumlu iki uzman, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürü İlhan Yücel ile APK Kurul Başkanı Dr. M.T. Yücel katıldılar. Daha önceki toplantılarda da olduğu gibi, önce Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen bir uzman konuşmaları tercüme etti. Daha sonra değişik yasalardaki farklı "gözaltı süreleri"ne ilişkin tartışma başladığında, çeviri yapmak oldukça zorlaştı. Whitney Ellsworth'un onayı ile tartışmayı Türkçe olarak ben sürdürdüm ve sonuçlarını ona özet olarak tercüme etmekle yetindim.

Toplantıya katılan hemen hemen herkes "Türkiye'de dışarıdan görüldüğü kadar insan hakları sorunu olmadığını, bunun çoğunlukla Türkiye'den kaçmış militanların (anarşist ve teröristlerin) maksatlı ve haksız iddialarından ibaret olduğunu" vurgulayarak bizi ikna etmeye çalıştı. "Saniğin soruşturmasından sorumlu olan savcı ile, gözaltı süresine ilişkin işkence şikayetlerini inceleyecek olan savcı aynı kişi olabilir mi?" gibi ayrıntılı bir sorumuzu uzmanların çoğu belki anlamadı, ya da verilecek yanıtın olumlu olması için hemen hemen herkes "hayır" dedi. Bir tek Dr. M.T. Yücel sorumuzu anlayıp, diğer katılanların pek inanmak istemedikleri bir açıklıkla "evet" yanıtını verdi. Herhalde sadece Türkçe konuşuyor olmamdan değil, aynı zamanda beni karşısında yer alan bir başka "uzman" olarak gördüğünden, ayrılırken özel olarak yanıma gelip benimle her zaman tartışmaya hazır olduğunu belirtti. Bu görüşmede kanıtladığım Türkçe bilgimden ötürü, Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen tercümana pek ihtiyaç kalmadı, ancak o da sonuna kadar yanımdan ayrılmadı.

Savunma Bakanlığı'na bağlı, Askeri Yargılama İşleri Daire Başkanı Tuğgeneral Edip Gültekin ile görüştüğkten sonra, saat 17'de Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral ile bir randevumuz vardı. Kendisi genç bir bayan avukatı tercüman olarak çağırılmıştı. Nusret Demiral 40 dakika süren görüşmemizde bazı ilginç şeyler söyledi. 9 ilden sorumlu olduğundan, sanıkların yüzde kaç için gözaltı süresinin uzatıldığına dair bilgi sahibi olmadığını belirtti ve gözaltında bulunan bir saniğin avukatı ile yasal bir görüşme yapma hakkının olmadığını savundu.

DIŞARIDAKİLER

İŞkence iddialarını araştırmak, soruŐtırmak gibi bir görevin DGM'lere ait olmadığını sylleyen Demiral, DGM savcılarının sık sık polis sorgularını denetlediklerini belirterek, "bakın, biz sanıkların ne suÇ iŐlediklerini biliyoruz, fakat sanık konuŐmuyor, ne yapacaksınız?" sorusunu sordu. Kendi kendine sorduğu bu soruya yanıt vermeden tercümanı imdadına yetişti ve herkesin tahmin ettiği yanıt havada kaldı. Merak ettiğimiz konulara ilişkin somut bilgiler alamadığımız bu toplantıda kullanılan bazı yöntemler de hayli anlamlı idi. Whitney Ellsworth, konuşmamızın ortasında Nusret Demiral'ın masasında çalışır durumda olan teybe işaret ederek, konuşmamızın teybe alınmasına karşı olmadığımızı, ancak böyle bir yöntem izlenecekse önceden haberdar edilmek istediğimizi belirtti. Nusret Demiral biraz ŐaŐkın bir vaziyette ne karşılık vereceğini bilemedi ve bir ara teybi kapatıp kapatmamak arasında epey bocaladı. Sonunda sınavda kopya çekerken yakalanmış bir öğrencinin utancıyla teybi kapattı.

29 Haziran 1988'de, Askeri Yargıtay Başkanı Hakim Tuğgeneral Naci Turanay, Başsavcısı Hv. Hakim Tuğgeneral Hakkı Erkan, II. Başkanı Hakim Tuğgeneral İsmet Onur ve Genel Sekreteri Hakim Kd. Albay A. Vahap zaslan ile bir saat kadar görüŐtük. Görüşmede çok rahat davranan generaller, "işkence altında alınmış ifadelerin delil olarak kullanılıp kullanılmadığı" sorusuna bile sinirlenmediler. 43 Askeri Yargıtay üyesi arasından kimsenin görevden alınamayacağı bilinci içerisinde, bir dost sohbeti havasında srdrlen konuŐmamızda sözü Almanya'da çalışan vatandaşların durumuna bile getirebildiler.

Öğleden sonra, daha önce programa dahil edilmemiş de olsa, TBMM Adalet Komisyonu Başkanı ANAP milletvekili Alparslan Pehlivanlı ile görüşebildik. Türk Ceza Yasası'nda değişiklik öngören tasarının henüz bitmediğini ve bunun ne zaman görüŐüleceđini de bilmediğini açıklayan Pehlivanlı, daha sonra AI'ye yönelik ciddi bir suŐlamada bulundu. TBMM Adalet Komisyonu'nda onay bekleyen 197 idam dosyasının 99'unun sol görüşlü sanıklarla ilgili olduğunu ve AI yeleri tarafından yollanan sayısız mektubun sadece bu kesimle ilgilendiğini, diğer 98 adli ve sağ görüşlü sanıklardan ise hiç bahsedilmediğini önemle vurguladı.

Merkezden AI yelerine tüm idamlıklar hakkında bilgi verildiğini ve kendilerinin de koşulsuz olarak idama karşı olduklarını bildiğim için, bu iddianın ne kadar doğru olduğuna pek karar veremedim. Aynı konuşmanın sonunda, TBMM Adalet Komisyonu'nda herhangi bir idam kararının onaylanmasının söz konusu olmadığını kesin sözlerle ifade eden Alparslan Pehlivanlı, böylelikle hükümet adına "infaz yok" sözünü vermiş oldu.

30 Haziran'daki son görüşmemizi, TCK'na değişiklik getiren bir yasa tasarısını hazırlamak için 2 yıldır çalışma yürüten, meclis dışı 18 kişilik bir uzman komisyonunun başkanı olan Prof. Dr. Sulhi Dönmezer ile İstanbul'da yaptık. Yabancı dil bildiği için tercümana gereksinim olmayan bu toplantıda, Dönmezer, yeni yasada da iptal edilmeyen idam cezasının kaldırılmasını "siyasetçilerin kararı" olarak niteledi; ayrıca 1982 Anayasası'nın düşünceyi suÇ sayan maddelerin düzeltilmesi ya da kaldırılması önünde bir engel teşkil ettiğini ve özellikle 24'üncü maddede buna karşı hükümlerin bulunduğunu ifade etti.

Buna karşılık Türkiye'nin 1954'den beri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olduğunu ve Anayasa'nın 90'uncu maddesine göre devlet tarafından onaylanan uluslararası sözleŐmelerin anayasaya aykırılığının iddia edilemeyeceğini ve bunun bir iç hukuk hükmü sayıldığını hatırlatmamıza cevaben "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası arasında bir ara yol (compromise) bulmak zorunda idim" dedi.

Whitney Ellsworth ile birlikte yaptığımız resmi görüŐmeler AI merkezinde değerlendirildikten sonra, 25 Ağustos 1988'de Başbakan Turgut zal'a 17 sayfalık bir "memorandum" (hatırlatma mektubu) gönderildi. "Memorandum"da, resmi görüşmelerde elde edilen bilgiler iŐıđında, Türk hükümetinden insan hakları alanında ne gibi önlemlerin alınmasının istendiği ayrıntılı bir biçimde belirtildi. AI'nin nerileri özetle Şöyle idi:

1. Düşünce suÇlularının hapis cezasına arpıtılmalarına olanak tanıyan Anayasa, Türk Ceza Yasası ve diğer yasalardaki ilgili bölümleri deđiŐtirin (yasa ve maddelere ilişkin ayrıntılı bir liste sunuldu)!

DIŞARIDAKİLER

2. Sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmalarına son verin! Devlet Güvenlik Mahkemelerini kaldırın ya da uluslararası adil yargılanma hükümlerine uygun davranılmasını teminat altına alın!

- sanıklara savunmalarını hazırlayabilmeleri için gereken yeterli zamanı ve kolaylıkları temin edin;

- tutuklulara avukatlarıyla özel görüşme yapma hakkını verin;

- tutukluları ya makul bir süre içinde mahkeme önüne çıkarın ya da serbest bırakın.

3. İŞkenceyi durduracak etkili önlemler alın! Bunların en önemlileri Őunlardır:

- gözaltına alınanların avukat, doktor ve yakınlarıyla derhal görüşmelerini sağlayın;

- işkence altında alınmış ifadelerin kanıt olarak kullanılmasını engelleyici etkili önlemler alın;

- güvenlik kuvvetlerine hiçbir koşulda işkencenin hoş görülmeyeceğini belirten açık ve net talimatlar verin;

- güvenlik kuvvetlerince yapılan sorgulamaları denetleyecek bağımsız organlar kurun ve işkence iddialarını soruşturun.

4. Ölüm cezasını pratikte ve yasalarda ortadan kaldırın!

- verilmiş tüm ölüm cezalarını hafifletin;

- Türk yasalarındaki ilgili bölümleri deęiŐtirin;

- barış zamanında işlenen suçlara ölüm cezasının verilemeyeceğini belirten Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6 No'lu Protokolü'nu onaylayın.

Bu "Memorandum"a, AI'deki görevimden ayrıldığım Ağustos 1990'a kadar, yani 2 yıl içinde yanıt gönderilmedi. Pratikte yapılanlar ise "reform vaatleri"nden pek öteye gidemedi³. AI heyetine verilen "her iddia incelenir" resmi sözüne rağmen, 2 Kasım 1988'de "Turkey Briefing" (Türkiye Raporu) adlı 18 sayfalık bir raporun yayınlanması ile başlatılan kampanyaya kadar, Başbakan Turgut Özal ve İçişleri Bakanı Mustafa Kalemli'ye verilen listede belirtilen gözaltındaki 229 ölüm olayının ancak 55'i hakkında çoğunlukla doyurucu olmaktan uzak yanıtlar alındı.

AI'nin başlattığı kampanya kamuoyunda geniş bir yankı gördüğü için, bu kez Türk yetkililer doğrudan görüşmeye istekli olduklarını kanıtlama zorunluluğunu hissettiler. Böylesi bir görüşme, 18 Ocak 1989'da Strasbourg'ta Avrupa Topluluğu (AT) Türkiye-Karma Parlamenter Komitesi eşbaşkanı ANAP milletvekili Bülent Akarcalı ve vekili SHP milletvekili Deniz Baykal ile AI Brüksel temsilcisi ve benim katılmamla gerçekleşti. Karma Parlamenter Komitesi'nde bulunan Avrupa'lı üyeler, Türkiye'deki insan hakları ihlallerine dair iddiaları ciddi buldukları için, Türkiye delegasyonunun doğrudan AI ile görüşme yapmasını istemişlerdi. Bülent Akarcalı, hükümetin onayını aldıktan sonra, Strasbourg'ta yapılan toplantılar esnasında böyle bir görüşmenin olabileceğini belirtmişti. Avrupa'lı parlamenterler bunun üzerine AI'yi çağırıldılar.

Komitenin toplantıları kamuoyuna kapalı olduğu için, AI'yi temsilen giden bizler önce dışarıda bekledik. Toplantı bittikten sonra, kokteyl programına başlamadan önce arada kalan yarım saatlik bir sürede görüşeceğimizi önceden kararlaŐtırmıştık. Toplantı uzun sürdüğü için bu süre 15 dakikaya inmişti. Ancak Bülent Akarcalı, nerede ise bizi görmezlikten gelerek, önce sağa sola koŐmaya başladı ve vekili SHP milletvekili Deniz Baykal ile bizi yalnız bıraktı.

Deniz Baykal ise diplomatik bir üslupla, AI'nin Türkiye'ye yönelik tespitleri hakkında herhangi bir yorum yapmadan kuruluşun ilkelerini benimsediğini, genel olarak raporlarında fazla yanılığının bulunmadığını söylemekle yetindi. "Boş" sürenin bitimine 5 dakika kala gelen Bülent Akarcalı oldukça sinirli idi ve kalan sürede konuşan tek kişi oldu. Ortaya attığı "siz Himmler'in propaganda aygıtından daha güçlü saldırılarla ciddi reform çalışmalarımızı baltalıyorsunuz" gibi inanılmaz sitemleri karşısında, bize tek söz

DIŞARIDAKİLER

söyleyecek fırsat bile bırakmadı. Sonunda "Turkey Briefing" in bir nüshasını verip, içinde tek bir hata bulursa bunu mutlaka bize bildirmesini istedim ve Bülent Akarcalı gene "kayıplara karıştı".

24 Ocak 1989'da Bülent Akarcalı'nın Ankara TBMM adresine kendi imzamlı bir mektup gönderdim ve onun AI hakkında taşıdığı yanlış yargıları düzeltmeye çalıştım. 25 Ağustos 1988'de hükümete gönderilmiş olan "Memorandum" un da bir kopyasını mektuba ekleyerek, orada dile getirilen konular hakkında hükümetinin veya kendisinin yorumlarını AI'ye iletmesini istedim. Tahmin edileceği gibi bu mektubuma da herhangi bir yanıt alamadım.

Buna karşılık Bülent Akarcalı, 20 Mart 1989'da AI Genel Sekreteri Ian Martin'e hitaben İngilizce bir mektup yazdı. Mektupta ileri sürdüğü iddialar arasında şunları okumak mümkündü: "AI kampanyası, önyargılı ve dürüst değil. Gerçeği bulmak için Türk yetkililerin sunduğu olanaklar hemen hemen hiç kullanılmıyor, raporlarda resmi yanıtlara hemen hemen hiç değinilmiyor. Onun için AI raporları, olay sunma ve yorumlama açısından hatalar ile doludur." Bunları söyleyen Bülent Akarcalı tek bir hataya bile işaret etmiyordu. Mektubunda talep ettiği bilgiler derhal kendisine gönderildi. Bülent Akarcalı, daha sonra gönderdiği ikinci mektupta, AI'nin Türkiye'ye karşı sergilediği taraflı tutumdan tek bir kişiyi sorumlu gösterip, bu şahsın derhal görevden alınmasını talep etme gafletinde bulundu (o şahıs ben değildim, çünkü benimle karşılaşmış olmasına rağmen, Bülent Akarcalı hala Anne Burley'in AI Türkiye sorumlusu olduğunu sanıyordu).

KAMPANYA

AI çalışmalarını, "mandate"de ifade edilen amaçlar doğrultusunda ve üyelerinin yoğun katılımı ile koordine edilen kampanyalar aracılığıyla yürütmektedir. Üyelerin sürekli faaliyetleri arasında, "düşünce suçları"nın serbest bırakılması için başvurularda bulunmanın dışında işkence, idam ya da "peşin infaz" şeklindeki yaşamsal tehlikelere karşı çıkmak ya da siyasi tutukluların adil bir şekilde yargılanmalarını istemek gibi girişimler de bulunmaktadır. Kişilere yönelik bu eylemlerin her birisi küçük birer kampanya sayılabilir. Ancak AI bünyesinde "kampanya" sözü edildiğinde daha farklı girişimler de söz konusu olur.

Tek bir AI grubunun başvurusu veya binlerce üyenin protesto mektubu yazması olağan girişimler arasında sayılır. Bu tür girişimler genellikle tek bir olay veya adı belirlenen bir fert ya da aynı durumda bulunan fertler grubu için yapılabilir. İnsan hakları ihlalleri ile ilgilenen tüm grupların katılımıyla, orta çaplı ve genellikle 3 ay süreli olan kampanyalarda bir ülkenin yasal düzenlemesi konu olarak ele alınabilir (örneğin düşünceyi suç sayan fiiller hakkında). Haksızlığa uğramış kişiler bu tür eylemlerde ("group-level action") örnek olarak gösterilebilir. Amaç tek tek kişilerin serbest bırakılması değil, örneğin "af" ilan edilmesinin sağlanması olabilir. Asıl kampanyalarda ise, ya yeryüzündeki bir hak ihlali konu olarak ele alınır (örneğin idam cezasının kaldırılmasına yönelik kampanya) ya da belirli bir ülkede söz konusu olan ihlal(ler) üzerinde durulur.

1980 sonuna doğru, yoğunlaşan insan hakları ihlalleri nedeniyle Türkiye hakkında da böylesi bir kampanyanın sürdürülmesi düşünöldüyse de, 12 Eylül darbesinin araya girmesi ile hedef deđiŐti ve bu faaliyetten "geçici" olarak vazgeçildi. Daha sonra sürmekte olan ihlallere rağmen, kampanyalar için seçilen ülkeler arasında Türkiye'ye bir daha sıra gelmedi. Belki de bu tür kampanyaların yoğun bir ön hazırlığı gerektirmesi gerçekleşmeme nedeni sayılabilir. Türkçe bilen bir araŐtırmacının çalışmaya başlaması ile birlikte Türkiye hakkında elde edilen bilgiler çoğaldı ve Türkiye'ye yönelik bir kampanyanın yapılması yeniden gündeme alındı.

Yıllardır iktidarda bulunan sivil bir hükümete sürekli başvurularda bulunuluyor, ancak kayda değer herhangi bir düzelme görölmüyordu. Yeterli parlamenter çoğunluğa sahip olan iktidar partisi, isteseydi çoktan "askeri diktatörlükten miras kalan" aksaklıkları düzeltebilirdi. Diplomatik görüşmelerde iyi niyet belirtilmesine rağmen, somuta ilişkin adımlar atılmıyordu. İşkenceye karşı olduğunu göstermek zorunda kalan hükümet, 1988'de Birleşmiş Milletler'in işkenceye karşı sözleşmesini ve işkencenin önlenmesine dair Avrupa Sözleşmesi'ni onaylayıp, Türkiye'de işkenceyi yasaklayan yasa sayısını 3'ten 5'e çıkardı, fakat işkenceler yoğun ve sistemli olarak devam ediyordu.

Kampanyadan önce şubelere ve Türkiye Koordinasyon Grupları'na danışıldı ve hangi girişimlerin uygun olacağı konusunda "Kampanya ve Üyelik Dairesi" ile yoğun temaslara yapıldı. "Türkiye Kampanyası"ndan 2 ay önce başlamış olan "Brezilya Kampanyası" devam ettiğinden, bu kampanyaya şubelerin sadece yarısı katılabiliyordu. Örneğin Yunanistan ve Fransa şubeleri Türkiye Kampanyası'na katılmadılar.

Bu arada üye ve para imkanlarına güvenerek ikide bir AI merkezine "kafa tutan" ABD şubesinin bir güç denemesi, "Türkiye Kampanyası" öncesinde yoğun ek işlerle uğraşmama nedeni oldu. Her şubenin kampanyanın temelini oluşturacak bir metni kendi diline çevirdiği bir dönemde, ABD şubesi bunu tartışma malzemesi yaptı. Duyduğuma göre bir Türk profesörüne para karşılığında incelettirdikleri metnin içinde 100'e yakın konuda değişiklik yapılmasını istiyorlardı. Yanlış olarak değerlendirilen yerlerin çoğu ufak tefek ifade düzeltmelerinden ibaretti. Örneğin bir yerde "Cumhuriyet'in kurulmasından beri laik olan Türkiye..." ifadesindeki "beri" sözcüğü yerine "önce" sözcüğünü koyup, akademik tartışmaya açık olan bir yorumda bulunuluyordu. Başka bir yerde ise ABD'de

DIŞARIDAKİLER

kullanılmayan "parliament" sözcüğü yerine "national assembly" (milli meclis) denilmesi isteniyordu.

Dil açısından haklı olabilecek bazı eleştirilerin dışında, asıl önemli itiraz içerik olarak "metnin fazla sert" olduğu yorumunda düğümleniyordu. Bir ay zarfında ABD'den Londra'ya gelen en az 5 kişiye "12 Eylül'den beri çeyrek milyon insan gözaltına alınıp, hemen hemen hepsi işkenceden geçti" cümlesini izah etmek zorunda kaldım. Resmi rakamlara dayanarak 200 binin üzerinde insanın askeri mahkemelerde yargıldığını gösterdiğimde, çeyrek milyon gözaltı olayına itiraz kalmadı, ancak bu kez de "hemen hemen hepsi" yerine "birçokları", "çoğunluğu" ya da "büyük bir bölümü" ifadesinin kullanılmasını istiyorlardı. O zaman da uzun uzun tek tek davalardan bahsedip, işkence görmemiş olmanın Türkiye'de istisnai bir durum olduğunu anlatmak zorunda kalıyordum.

ABD'deki AI yöneticilerinin kimler tarafından bu tür yumuşatma girişimlerine körüklendiklerini hiç bir zaman öğrenemedim. ABD'de bulunan Türk iş adamlarının Turgut Özal'a yakın oldukları ve AI şubesi ile içli dışlı buldukları iddiaları hiç bir zaman doğrulanmadı. ABD şubesi, daha sonra ağır eleştiriler sunmaktan vazgeçti. 4 Ocak 1989'da Başbakan Turgut Özal'ın Türk basınına verdiği demeci okuyanlar, AI ABD şubesinin "Turgut Özal'dan daha mı fazla Özal'cı" olduğunu bile merak edebilirlerdi. Turgut Özal bu demecinde AI raporlarına ilişkin özetle şunları söylüyordu: "Af Örgütü tarafından gösterilen gözaltı rakamı doğru ise, bu kadar insanın sorgusu kolay olamayacağından, bazı durumlarda işkenceden söz etmekte haklı olabilirler." Özal bunun dışında, AI raporlarını tek yanlı, abartılı ve "sert" buluyor, ancak ABD şubesinin en çok itiraz ettiği noktayı tasdik ediyordu. Zaten bunların ifade edildiği günlerde, ABD şubesi de merkeze karşı giriştiği güç denemesinden vazgeçmişti.

Tüm şubelerle kararlaştırıldığı gibi, kampanya AI'nin ilgi alanına giren tüm konuları, yani "işkence, idam, düşünce suçu ve adil yargılamaları" kapsayacaktı, çünkü Türkiye'de her alanda yoğun ihlaller söz konusu idi. Türk hükümetinin bu konularda gereken önlemleri alması için, sadece uyarı mektuplarının gönderilmesinin yeterli olmadığı açıktı. O nedenle etkili bir kamuoyu çalışması (basın bildirisini, geceler, sergiler vs.) sürdürmek gerekiyordu. Bunların yanısıra şubelerin, ülkelerindeki Türk Büyükelçilikleri'ne gidip endişelerini dile getirmeleri; Türkiye ile yapılan ikili görüşmelerde kendi devletlerinin Dışişleri Bakanlıkları'nın bu konulara değinmelerini sağlamaları; Avrupa Parlamentosu milletvekillerine müracaat edip, Türkiye'deki insan hakları konusunu Avrupa Parlamentosu gündemine getirmeleri ve milletvekili olarak bizzat Türk yetkililerle temas etmeleri için çaba harcamak gibi eylemler düşünöldü.

Bu tür girişimler bir anlamda "klasik kampanya yöntemleri" sayılırdı ve hemen hemen her kampanyada yapılırdı. Aynı zamanda gruplar Türk hükümetine ve TBMM parlamenterlerine mektup yazmaya devam edeceklerdi, hatta isteyenler Türk basınına da yazabilirdi. Bunların dışında şubelerden gelen teklifler üzerine yeni yöntemler de denenecekti. 13-17 Kasım 1988 tarihleri arasında Hamburg kentinde yapılacak NATO toplantısına giden delegeler tespit edilip, onlara Türkiye'deki insan hakları ile ilgili bilgiler verilecek ve Türk delegeler ile bunları tartışmaları istenecekti. Değişik ülkelerde bulunan polis teşkilatları ile ilişki kurup, üst düzey yetkililerin Türkiye'de bulunan meslektaşlarına bilgi alışverişini öneren mektuplar yazmaları istenecekti (örneğin Amsterdam Emniyet Müdürü, İstanbul Emniyet Müdürü'ne mektup yazacaktı).

Yeni sayılacak bu yöntemlerle pek bir başarı sağlanamadı, ancak AI ileride yapılacak kampanyalar için deneyler kazanmış oldu. Türkiye'de ve dışarıda en fazla tartışılan yöntem, "turizm şirketlerine gönderilen bilgilendirme paketleri" oldu. Konunun bu denli yoğun tartışılması, herhalde İngiltere şubesinin kampanyaya başladığında yayınladığı basın bildirisinden kaynaklanıyordu. AI'nin Türkiye'deki insan hakları konusunda vardığı tespitler özet olarak anlatıldıktan sonra, başlatılan kampanyada tek yapılacak girişim olarak "Türkiye'ye turist gönderen şirketlere bilgi vereceğiz" deniyor ve "AI turizm boykotu istiyor" türünden bir imaj yaratacak bir cümle kullanılıyordu.

AI'nin her girişiminde bir art niyet arayan bazı çevreler, hemen suçlamalara giriştiler. AI daha önce de, geniş turist kitlelerinin ilgisini çeken ülkelerdeki insan hakları ihlalleri dile

DIŞARIDAKİLER

getirildiğinde, bu ülkelere özel ilgisi olanlara ulaşabilmek için benzer yöntemler kullanmıştı, fakat bu kez bu yöntem AI bünyesi içinde daha yoğun tartışmalara neden oldu. Boykot ilan etmemek gerektiğinde herkes hemfikirdi. Bazıları, "turistleri ürkütmemek gerekir" gibi bir görüş ileri sürerken, bazıları da "ilan edilmemiş bir boykottan iktidar maddi bir kayba düşme endişesi taşırırsa, belki insan hakları konusunda gereken değişiklikleri gerçekleştirir" gibi bir fikir yürütüyorlardı.

Şubeler tarafından geliştirilen bildiri, afiş ve broşürler haricinde birçok faaliyet oldu. 2 Kasım 1988'de "Turkey Briefing" in yayınlanmasından sonra, birçok şube, henüz başvurmamış olmalarına rağmen Türk Büyükelçilikleri'ne davet edildi. Davetiye alanlar arasında Meksika, Şili ve Portekiz gibi kampanyaya katılmayan şubeler de vardı. NATO toplantısı öncesinde, 10 Kasım 1988'de Hamburg'da bir basın toplantısı düzenlendi ve 16 Kasım'da AI Genel Sekreteri New York'ta, BM'deki Türk Büyükelçisi ile bir görüşme yaptı. "Turkey Briefing", 13 Aralık'ta Avrupa Konseyi Hukuk İşleri Komitesi'nde tartışıldı ve Türk delegeler Ocak ayının sonuna doğru resmi bir yanıt hazırladılar.

4 Ocak 1989'da, daha ayrıntılı olan 73 sayfalık bir "Turkey Research Paper" (Türkiye Araştırma Raporu) yayınlandı. Bunun yanısıra, "işkence altında ölüm" konusunu işleyen ikinci bir basın bildirisi çıkarıldı ve bu, AI merkezindeki basın ve yayın dairesinde çalışan uzmanların beklentisinin tersine, ilk basın bildirisinden daha geniş yankı buldu. Bu durumun kısmen, Türk hükümetlerinin en büyük tepkiyi gösterdikleri bir konunun ele alınarak işlenmiş olmasından kaynaklandığını sanıyorum.

"İşkence altında ölüm" konusu yeni değildi. 12 Eylül'ün hemen ardından, işkence altında öldüğü iddia edilen insan sayısı büyük artış göstermişti. AI, Eylül 1980-Ekim 1984 tarihleri arasında adı belirlenen 110 kişinin şüpheli ölümü hakkında Türk yetkililerden bilgi istemişti. Hakkında bilgi verilen 82 insanın arasında, yoğun işkence görmüş olmasına rağmen sağ kalmış olanlar da vardı. 16 Mart 1982'de Devlet Bakanı olan İlhan Öztrak, 15 ölüm olayının işkence sonucunda meydana geldiğini kabul etmişti. Ekim 1982'de Genelkurmay tarafından yapılan bir açıklamaya göre, 12 Eylül 1980'den beri 204 kişi gözaltında ölmüştü ve ölümlerin ancak 4'ü işkenceden kaynaklanıyordu. Nisan 1984'de aynı dairenin yaptığı bir açıklamada ise 1978'den beri gözaltında meydana gelen ölüm olaylarının 2'si işkence sonucuna bağlanıyordu.

1982'de AI'nin "öldüğünü iddia ettiği", ancak sağ olarak basına gösterilen kişiler arasında, AI'nin listesinde adı geçmeyenler de vardı. "İşkence sonucu ölüm" olayları hakkında sağlıklı bilgilerin elde edilmesinin ne denli zor olduğunun idraki içinde, Haziran 1988'de bu konuyu içeren yeni bir liste hazırlanmıştı. Daha önce verilen resmi yanıtlar da gözönünde bulundurularak hazırlanan listede 229 isim yer alıyordu. Bu ölümlerin Eylül 1980 ile Mart 1988 arasında meydana geldiğine dair bilgiler AI'ye ulaşmıştı. Türk yetkililer 28 Eylül 1988'de, 55 kişi hakkında bilgiler içeren bir yanıt gönderdiler. Sağ kalanlar hakkında herhangi bir bilgiyi içermeyen bu yanıtta, 13 ölümün işkence sonucu meydana gelmiş olabileceği kabul ediliyordu.

AI, verilen yanıtların yetersiz kaldığı olayları hatırlatıp, bunlara daha önce söz konusu edilmemiş 10 yeni olayı da ekleyerek, 8 Aralık 1988'de yetkililerden bir kez daha bilgi istedi. Bu liste 4 Ocak 1989'da yayınlandı ve birkaç gün sonra Milliyet gazetesinde, ölümleri hakkında hiç bir yanıt alınamayan 144 kişinin adı verildi. Bunun hemen ardından bağımsız kaynaklardan AI'ye yeni bilgiler ulaştı. AI, listedeki 4 kişinin sağ olduğuna dair bilgiler gelir gelmez, 1 Şubat 1989'da, bu isimleri listeden çektiğine dair Türk hükümetine bildirimde bulundu.

Türk hükümeti resmi bir yanıt vermeden, Şubat ortasında Türk basını vasıtasıyla, AI'nin bir kez daha yanıldığını ve 144 olayın 112'si için işkencenin söz konusu olamayacağını duyurdu. Ayrıca öldüğü iddia edilen kişilerden 10'unun sağ olduğuna dair kanıtlardan da bahsediliyordu. 7 Mart 1989'da AI'ye gelen resmi yanıt incelendiğinde, bu 10 kişi arasında, daha önce hükümete "listeden çektik" bildiriminde bulunulan 3 kişinin adına da rastlandı. Diğer 7 kişi ise 12 Eylül'den sonra "kayıp" olan insanlardı, yani "ne ölüleri vardı ortada, ne de sağ kalan bedenleri".

DIŞARIDAKİLER

1989 yılının sonuna kadar devam eden yazıŐmalar sonucunda, ölümü konusunda bilgi istenilen 250'yi aşkın kişinin 200 kadarı hakkında resmi yorum gönderildi. Sonuçta Ocak 1980-Haziran 1989 arasında, Türkiye'de 50 kişinin gözaltında işkence sonucu öldüğü bu resmi yorumlarla da doğrulanmış oldu.

"İŞkence sonucu ölüm" konusu AI ile Türk yetkililer arasında tartışılan tek konu değildi elbette. Yoğun yazılı başvurulara ve diplomatik girişimlere karşı kayıtsız kalan yetkililer, çeşitli yayınların Avrupa kamuoyunda yankı görmesi üzerine sadece Londra'daki merkeze değil, değişik ülkelerde bulunan elçilikler vasıtasıyla (örneğin Danimarka) hemen hemen tüm acil işlem başvurularına yanıt vermeye başladılar. 16 Ocak 1989'da, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı tarafından Avrupa, ABD ve Kanada elçileri için özel bir brifing düzenlendi. AI'nin "karalama kampanyası"ndan bahsedildiği bu toplantıda, bu kez de diplomatlar tarafından Türk yetkililere "gözaltı süresinin çok uzun olduğu ve sanık-avukat görüşmelerine izin verilmesi gerektiği" hatırlatıldı.

Fakat bu konuda Eylül 1989'a kadar somut bir adım atılmadı. Başbakan Turgut Özal, Avrupa Konseyi Asamblesi önünde 27 Eylül 1989'da yaptığı konuşmasından önce, gözaltı süresinin 4 güne kadar indirileceğini, sanık-avukat görüşmesine ilişkin yasa da var olan hakkın bir genelge ile savcılara hatırlatıldığını ve ayrıca idam cezasını öngören maddelerde azalma olacağını açıkladı. Dış baskının temelini oluşturan eleştirilerin susturulması amacıyla yapılan bu açıklamaların ardından, bazı şehirlerde koşullu olarak sanık-avukat görüşmesine izin verilmesi dışında, bir yıl sonra bile hiç bir tasarı yasallaşmayacaktı.

AI'ye yönelik suçlamalar arasında, "yetkililerle görüşmekten kaçıyor" iddiası da vardı. AI Genel Sekreteri 4 Nisan 1989'da Türkiye'deki yetkililerle konuşmak üzere davet edildi. Ancak bu görüşme, kendisi hazır olmasına rağmen Ağustos 1990 sonuna kadar gerçekleşmedi.

6 ay yoğun olarak ve 1 yıl da çeşitli etkinliklerle sürdürölen kampanyanın sonucunda ne elde edildi? Bazı değişiklikler için vaatler alındı. Ancak bu tür "ödünler"nin, sadece AI üyelerinin uğraşısı sonucunda gündeme gelmediği de bir gerçek. Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik için başvurmuş olan Türkiye, 1989'u topluluğa girme hamlesini yapacağı yıl olarak seçmişti. "Falcılara" has bir yetenekle, Türk hükümetinin bu niyetinden haberdar olduğumuz kanısına sahip olan ve AI'nin gücünü her zaman abartan çevreler, "Türkiye Kampanyası"na bu yüzden Kasım 1988'de başladığımızı iddia ettiler. Elbette kafalarında farklı gerekçeler de olsa, bazı Avrupa milletvekilleri bunları saklayarak, Türkiye'de görölen insan hakları ihlallerinin Avrupa'ya ters düştüğünü ve Türkiye'nin AT'ye girmesinin uygun olmayacağını savunurlar. Türk yetkililerinin, bunları susturmak için bir takım değişikliklere gidilmesini kaçınılmaz görmeleri, "kozmetik" önlemlerin alınmasına da neden olmuş olabilir.

AI, bir ülkenin AT'ye üye olup olmaması konusunda uluslararası kuruluşlara görüş belirtmez. Bence, Türkiye'de yaşayan insanlara tanınan hakları AT üyeliğine bağlamamak gerekir. Yani Türkiye AT'ye giremse dahi, insan haklarının hemen bugünden itibaren tam olarak uygulanmasından yanayım. Bu hususta Türkiye'deki İnsan Hakları Derneği'nde çalışanların da benimle aynı fikirde olduklarını biliyorum. Kısa sürede geniş bir etkinliğe kavuşan böylesi bir derneğin Türkiye'de var olması ve bunun dışında Türk Tabipler Birliği gibi bazı mesleki kuruluşların, milletvekillerinin, gazetecilerin ve başka kişilerin insan hakları konusunda duyarlı olmaları da AI'nin çabalarına güç vermiştir. Onlar gibi, yerinde mücadele verenlerin uğraşısı sonucunda ve ancak o zaman Türkiye'deki insan hakları konusunda köklü değişikliklerin olabileceği inancındayım.

3 Kitabın yazılmasından sonra çıkan "Terörle Mücadele Kanunu" için SONSÖZ'e bakınız.

DIŞARIDAKİLER

Türkiye'deki gelişmeleri Türkiye'de olanlar belirleyecek. 12 Eylül sonrasında yurtdışına sığınmak zorunda kalan kimi örgüt liderleri ve militanları genel olarak bu fikre katılsalar da, hala yurtdışında bir takım teoriler üreterek memlekette kalanlara akıl vermeye çalışanlara rastlanmıyor değil.

Şüphesiz "yürekleriyle" memlekette olan işçi, öğrenci, mülteci veya başka bir konumda Avrupa'da bulunan Türkiye'liler her zaman "memleketin halini" merak edeceklerdir. İster BBC isterse Alman WDR IV radyosu tarafından yapılan Türkçe yayınlar olsun; ister Türkiye'den gelen ya da Frankfurt'ta basılan Türkçe gazeteler isterse Türkiye'de yasadışı olup, Avrupa'da değişik isimler altında dernek faaliyetleri sürdüren siyasetlerin yayınları olsun, bunlar her zaman merak konusu olmaya devam edecektir. Ancak yurt"dışındakiler"e oy hakkı verilmediği için de, uzaktan bakıp, örneğin madencilerin grevlerini, öğrencilerin boykotlarını, Kürt intifadasında yola dökülen çocuk ve kadınların eylemlerini dışarıdan yönlendirmenin şansı yok gibidir. Grevdekilere yardım toplanır, belirli dayanışma gösterileri yapılır, fakat bundan öteye gidilemez.

Yeryüzünde insan hakları konusundaki duyarlılık her geçen gün artmaktadır. İktidar hevesini bir yana bırakıp, evrensel ilkeler temelinde yöneticilerin keyfi uygulamalarına karşı çıkan insanlar, sadece kendilerine yapılan haksızlıklara karşı oldukları için değil, diğer ülkelerde yaşayan insanların haklarına sahip çıktıkları için de "ne hükümetlerin keyfine kalmış işçilerine karışmış olurlar, ne de orada yaşayanların yazgısını belirlemiş olurlar". Yeryüzünde aynı ilkelerin gerçekleştirilmesini isteyen insanlar, ancak "içeride" ve "dışarıda" bu doğrultuda mücadele ederlerse belirli düzelmeleri sağlayabilirler. "İçeridekilerin" görevi elbette daha zor, çünkü orada bu mücadeleyi sürdürenler, her gün insan hakları ihlallerinin pratik sonuçları ile, yani iktidarların doğrudan baskılarıyla karşılaşabilirler.

İktidar "dışarıdan" yöneltilen eleştirilere karşı ancak sözlü saldırılarda bulunabilir. Türkiye'de bugüne dek gelmiş ve geçmiş iktidarlar, maruz kaldıkları eleştirileri kasıtlı olarak hep yanlış yorumlamışlardır. 30 Nisan 1981'de Erzincan'da konuşan MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren, "İşkencenin karşısında olan Af Örgütü 12 Eylül öncesinde neredeydi?" diyordu (Hasan Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak, İstanbul Ekim 1986, s. 276). Herhalde Genelkurmay Başkanı bir yıl önce gazetelerde yer alan haberleri unutmuştu. 9 Haziran 1980'de Türk gazetelerinde yayınlanan bir AI raporunda "Türkiye'de işkence yaygın hale gelip sistemli olarak uygulanmaktadır...bazı olaylar ölüm ile sonuçlanmaktadır" tespiti yapılıyordu. Buna karşılık dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, 20 Haziran 1980'de "Uluslararası Af Örgütü veya yurtdışında olan diğer komünistlerin işkence hakkında söyledikleri beni bağlamaz" şeklinde yanıt veriyordu.

Haklı eleştirilere değinmemek için karşı tarafı karalamak her zaman tercih edilen bir yöntemdir. 16 Haziran 1980'de yapılan sıkıyönetim koordinasyon toplantısında Emniyet Genel Müdürü Turan Şener şöyle konuşuyordu:

"Antalya'da Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Siyasi İşler Komisyonu terörizm konusunu inceledi. Bendeniz verilen emir üzerine bu toplantıya katıldım. Maruz bırakıldığım sorular emirleriniz üzerine düzenlenen bir brifingte sözünü ettiğimiz master planın varlığına beni iyice kâni etti. Özellikle bu komisyonun komünist üyelerinin bana yönelttiği sorular, siyasi suçlulara kötü muamele, işkence ve faşist provokasyonu gibi üç ana noktada toplanmakta idi. Uluslararası Af Örgütü ve ülkemizde yazılan bazı makaleler, sorulara temel dayanak yapılmakta idi. Ve demokrasilerin burada şeytani bir çember içine alındığını bir kez daha müşahade ettim. Bu master planın bir uygulamasının ülkemiz üzerinde olduğu kanısı bende iyice kuvvetlendi." (Kenan Evren'in Anıları, İstanbul Kasım 1990, s. 453)

Turan Şener acaba "bendeniz, emirleriniz gereğince Türkiye'yi yıkmak isteyen komünist çevrelerin master planına inandım" mı demek istiyordu, yoksa insan hakları konusunda

DIŞARIDAKİLER

kötü bir uygulamaya parmak basıldığı için sorulan sorulara yanıt mı verememişti?
"Bendenizin komutanı" 12 Eylül 1981'de, radyo ve televizyonda yaptığı konuşmasında bu "master planı"na halka bir kez daha izah etti:

"İç terör odaklarının dış uzantılarının amacı, hiç şüphesiz devletimizi dost ve müttefik ülkelerle bağlı bulunduğumuz paktlardan ayırmak, bazı kendilerine demokratik kitle örgütleri dedikleri yıkıcı kuruluşlar vasıtasıyla ülkemiz üzerinde baskı kurmaktır."

"Bu amacın gerçekleşmesi için, kısıtlamalar, gözaltı ve tutuklanmalar ile güvenlik kuvvetlerinin tutumu ve davranışları alabildiğine tahrik edilerek Türkiye ve yeni yönetim aleyhinde yoğun bir propaganda sürdürülmüştür."

"Dışarıya kaçan vatan hainleri güdümünde yapılan bu menfi propagandanın amacı, terör odaklarına karşı çok başarılı bir mücadele veren güvenlik güçlerini etkisiz hale getirmek, yönetimi dünya kamuoyuna kötülemektir." (12 Eylül, Öncesi ve Sonrası, Ankara Aralık 1981, s. 296)

Bu konuşmada insan hakları mücadelesi veren kişilerin kendileri için seçebilecekleri bir takım "ünvan"lar var: "terör odağı", "yıkıcı kuruluş" veya "vatan haini". İfade edilen eleştirilerin haklılığına değinmeyen karalama çabaları ile, uluslararası sözleşmeler görmezlikten gelinerek ve karşı tarafta sadece art niyet aranarak, yöneticilerin kötü uygulamaları saklanmaya çalışılıyor.

Kasım 1987'de TBMM'de ikinci kez büyük çoğunluğu elde eden ANAP iktidarı, askeri yöneticiler kadar adi saldırılar düzenlemiyor; fakat aynı zihniyet devam ediyor. Londra'daki Türk Büyükelçiliği'nin 14 Mayıs 1990'da, AI'nin Türkiye sorumlusu olduğum için şahsıma gönderdiği mektupta şu satırları okumak mümkündür:

"Uluslararası Af Örgütü tarafından Mayıs 1990'da yayınlanan 'Turkey: Continuing Violations of Human Rights' [Türkiye'de Devam Eden İnsan Hakları İhlalleri] başlıklı rapor hakkındaki yetkili Türk makamlarının mütalâasını içeren bir Notun metni aşağıdaki gibidir..."

"UAÖ'nün, elinde yeni malzeme olmadan bu kadar kısa aralıklarla yeni bir rapor yayınlamasını [ondan önceki rapor Ekim 1989'da yayınlanmıştı], Türkiye'ye karşı yürüttüğü ve özellikle Haziran'da Kopenhag'da toplanacak AGİK İnsan Hakları Konferansı'ndan önce Türkiye aleyhinde bir ortam hazırlamak istemiyle açıklamak mümkündür. Hatırlanacağı gibi, AT Komisyonu Türkiye ile ilgili raporunu açıklamadan önce de UAÖ benzer bir Türkiye raporu yayınlamıştı."

Benzer bir yorum 7 Kasım 1989'da "Uluslararası Af Örgütü'nün 1989 yılı raporu hakkında Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından basına verilen beyanat"ta yapıldı:

"UAÖ'nün yıllık raporu dışında, Türkiye ile ilgili olarak ayrı bir rapor yayınlamaya ihtiyaç duymasını anlamak güçtür. Ancak, UAÖ raporunun zamanlaması bu raporun altında yatan niyetlere de ışık tutmaktadır. UAÖ raporunun, AT Komisyonu'nun Türkiye ile ilgili raporunun yayınlanmasının hemen arifesinde ve Avrupa Parlamentosu Siyasi Komisyonu İnsan Hakları Alt Komitesi'nin 7 Kasım'daki toplantısından önce yayınlanması dikkat çekicidir."

AI bu satırlarda "dış mihrak" veya "vatan hainlerinin güdümünde olan yıkıcı bir kuruluş" olarak suçlanmıyor, ancak hala "master plan" peşinde olmakla, Türkiye'ye karşı art niyetle ve önyargılı davranmakla itham ediliyordu. Buna rağmen yetkililer her iki raporda (Ekim 1989 ve Mayıs 1990) yer alan işkence iddialarına ilişkin, bazı doktor raporlarını da ekleyerek geniş bilgi vermeye çalıştılar (düşünce suçu konusunda değil maalesef). Bu anlamda, 10 yıl önce verilen resmi yanıtlara nazaran şüphesiz bir gelişme vardı.

AI'nin niyeti hakkında yürütülen tahminlerin, gerçekten ne kadar uzak olduğunu, itham edilen yerde 4 yıl çalışarak, gülümseyerek "müşahade ettim". AI'nin yayınladığı raporlar araştırma bölümünde yazılıyor. Ancak yıllık rapor gibi önemli raporlar basın ve yayın kısmında, aynı üslubun kullanılması için bazı "düzeltmelere" uğruyor. Tek tek ülkeler için ayrılan yıllık rapor bölümlerinin ilk tasarısı araştırma dairesinde yıl başından hemen sonra yazılır (zaten bir önceki yılın 12 ayını kapsar). Ondandan sonra araştırmacılar yıllık raporu ile

DIŞARIDAKİLER

ilgilenmezler. Ancak bir takım teknik işlerin Aİ'de çok "hantal" yürümesinden ötürü (raporun çevrilmesi gibi) bölümlerin yazılmasından 10 ay sonra yayınlanır. O zaman zarfında tek tek ülkeler hakkında elde edilen yeni bilgiler başka bir raporun yazılmasını gerekli kılar (örneğin çok yoğun işkence iddiaları gelirse, idam konusunda endişe verici olaylar olursa ya da Çin'de olduğu gibi barışçıl gösterilerden sonra bir çok düşünce suçlusu tutuklanırsa) elbette yayınlanır.

Aİ'nin aynı "hantallığı"nın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) konusunda gözlemlemek mümkün. Yıllarca faaliyette olan bu organ yoğun bir insan hakları programına sahip olmasına rağmen Aİ'nin hukuk bürosu (Legal and İnter- Governmental Organizations Office) bu tür toplantılara Aİ'nin katkısı ne olabileceği konusunda Ağustos 1990'a kadar herhangi bir görüş geliştirememişti. Dolayısıyla araştırma bölümü de bundan habersiz olduğu için bu toplantılara herhangi bir rapor hazırlayamadı. Bu nedenle AGİK'e özel rapor hazırlandığı gerçekten gülünç bir iddiadır. Tüm bunlar Aİ'de, onda olmayan bir gücün varolduğuna inanma isteğinden kaynaklanıyor.

150 ülkede üyesi bulunan ve 50'ye yakın ülkede şubesi bulunan bir kuruluşun elbette bir çok gelişmelerden haberdar olur. Çalışmasını insan hakları konusunda, yani belirli bir alanda sınırlı tuttuğu için, sadece ona ilişkin yasal düzenlemeleri etkileyebilecek girişimlerde bulunur ve gerektiğinde hükümet veya meclis üyelerini doğru ya da dolaylı olarak ikna etmeye çalışır. İlgi alanına girmediği için bir ülkenin dış politikası hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak için çaba sarfetmez. Örneğin Türkiye 1989 yılını AT'na girmek için "atılım yılı" olarak seçtiğinden haberimiz yoktu.

Aİ üyelik temelinde örgütlendiği için her zaman kişisel girişimler ön planda tutulur. Bünyesinde toplanmış insanların ortak özelliği başka bir yerde "içeride" olan insanlarla ilgilenmek olarak tarife edilebilir. Bir çokları temelde "acıma duygusu"ndan hareket eder. Ben Aİ üyesi değilim. Bu nedenle grup toplantılarında neler konuşulduğunu bilmiyorum, ama bana gelen müracaatlardan bildiğim kadarıyla, hatta asistanım da dahil olmak üzere Aİ üyeleri daha çok "içeride" olan tek tek insanları düşünürler. Aİ üyeleri hep "üşümek için kazağı var mı acaba?" ya da "çocuklarını görebiliyor mu?", "eşi ile nasıl geçiniyor?" gibi son derece şahsi meseleleri ön planda tutarlar. Yani birinci elden, son derece insani motiflerdir onları harekete geçiren.

Dolayısıyla üyeler için, tek tek kişiler hakkındaki ayrıntılı bilgiler (ailevi durumu, fotoğrafı vs.) bir ülke hakkındaki genel bilgilerden çok daha önemlidir. Fertler için yapılan girişimler kamuoyunda pek görülmez, fakat Aİ'nin asıl çalışma konusunu teşkil eder. Bir ülkeden gelen dosya sayısı (işkence gören, idam edilebilecek ya da düşüncesinden ötürü "içeride" olanlar hakkında) çok kabarık olsa da ancak genel bir kampanya düşünülür ve söz konusu ülkenin siyaseti hakkında, olsa olsa değişiklik yapacak güçte bir iktidar var mıdır diye ilgilenilir.

Türkiye'den gelen dostlarım insan haklarına daha çok bağlı buldukları örgüt açısından yaklaşıyorlar. Burada dahi bir ayırımı gittikleri oluyor. En fazla örgüt liderlerini düşünerek "acaba ne kadar ceza alırlar?" gibi sorular temelinde yaklaşıyorlar. "Yoldaşlarının" iyi olmasını isterler. Kişisel dostluk bağları da hareket ettirici olabiliyor, ama temelde burada da siyasi bir yakınlık belirleyici oluyor. Siyasi amaçla "içeride" veya "dışarıda" yapılan eylemlerle yoldaşlarına destek olmaya çalışıyorlar. Gündemlerini genellikle arkadaşlarının yargılandığı dava aşamalarına göre belirliyorlar. Bu yüzden genel bir insan hakları perspektifinden uzaktırlar.

"Dışarıdakiler"den bahsederken önce "içeride" yakını olanlardan söz etmek gerekir: anneler, eşler, kardeşler hepimizden önce "içeridekiler"e sahip çıktılar. Burada belirli bir duygusallık söz konusudur ve bu sayede bu insanlar "içeridekiler"in sorununu "dışarıya" aktarmada önemli bir görev yerine getirdiler.

Benim duygusal veya örgütsel bir yakınlığım söz konusu değil. Türkiye'de iktidarın adı "askeri" veyahut "tutucu" olmasaydı da, "sosyalist" bir etiket kullansaydı ve aynı ihlaller söz konusu olsaydı, çalışmam açısından herhangi bir şey değişmezdi. Türkiye'den bir çok arkadaşım var. Özellikle yurt"dışındakiler"le bir yakınlığım söz konusudur. Onlar "dışarının da dışarısında"dırlar. Kaygılarını belirli ölçülerde paylaşan biri olarak kendimi "dışarının

DIŞARIDAKİLER

dışarısında" olanlara yakın hissediyorum. Bazılarından farklı olarak T¼rkiye'ye gitmemde herhangi bir engel olmadığı için gittikçe vatanlarını daha iyi kavramaya başladım diyebilirim.

Aİ'de T¼rkiye sorumlusu olarak çalışmayı kabul ederken, Almanya'daki m¼lteci arkadaşlarımla rahat bir Şekilde, işkence görmeden, hapse atılmadan memleketlerine dönüş koŐullarının yaratılmasına katkımla olabilir ümidini taşıyordum. Uluslararası Af Örgütünün bunun için yeterli olamayacağını biliyordum. Bir kez programında "genel af" diye bir gündem maddesi yoktur. Askeri mahkemelerde haksız cezaya çarptırılmış siyasi hükümlüler yeniden yargılansın diyebiliyordu, idam kalsın da diyebilirdi, ancak "tüm siyasiler serbest bırakılsın" diyemezdi. Aİ raporları ile geniş kamuoyuna sunulan insan hakları tablosunu gören akıllı bir politikacı belki en kolay çözüm olarak genel af ilan edilmesini isteyebilirdi, ancak 1982 Anayasası'na konulan 84'üncü maddesine göre "siyasiler" in aftan yaralanmaları mucize sayılırdı. Kısacası Aİ'nin ve etkileyebileceği siyasi çevrelerin buna gücü yetmezdi. Bu tür çözümler, ancak T¼rkiye'de geniş bir muhalefet hareketi ile gerçekleştirilebilir.

4 yıllık çalıŐmamda duygusallığa pek yer bırakmadan evrensel ilkeler temelinde "içeride"kilere insani yaşam koşulları aradım, işkence, kötü muamele ve idama son verilmesi için çaba harcadım. Özellikle "siyasi suç" kavramında farklı bir yaklaşım, mümkün olduğu kadar az cezaları ile toplumsal barışın sağlanacağını dair ümidimi henüz kaybetmedim. Yurtdışında ve T¼rkiye'de "içeridekiler" in uğradığı haksızlıklara karşı önemli girişimler oldu ve içeridekilerin yaşam koşullarında nispi bir düzelme görüldü. Ancak 12 Eylül'ün 11'inci yıldönümünde bile hala, daha az insanın "içeriye" düştüğü, karakollarda işkence yapılmadığı ve mahkemelerin cinayet kararı vermediği bir ortamdan ne yazık ki hala çok uzağız.

SONSÖZ

Kitabım yayına hazırlandığı sırada, 12 Nisan 1991 tarihinde, 3713 sayılı "Terörle Mücadele Kanunu" yürürlüğe girdi. 1982 Anayasa'sı hariç bir çok yasalara değişiklik getiren bu yasa ile "düşünce suçu", "idam", "af" (şartlı salıverilme), "basın özgürlüğü" gibi, insan hakları ile yakından ilgili, bir çok alanda yeni düzenlemeler yapıldı.

Yasa, "eşitlik ilkesi" ve başka düzenlemeler yönüyle şu anda Anayasa Mahkemesi'nde incelenmektedir. Yeni yasa gereğince soruşturmalar, tutuklanmalar oldu, fakat mahkemeler (yargıçlar) henüz örnek kararlar vermiş değiller. Uygulama hakkında şu anda somut veri elde olmamakla birlikte ayrıntılı bir değerlendirme yapmak oldukça güç.

Kitabımda yer alan bir çok tespitler bu yeni yasa çıkmadan önce yapıldı. Onun için son değişikliklere değinmem gerekir. Yasanın büyük ölçüde af örgütü ve benzer kuruluşların sürekli dile getirdikleri eleştirilere yanıt olarak hazırlandığı söylenebilir. Yeni yasa ile birlikte "düşünce suçlusu" olarak kabul edilen hemen hemen tüm insanlar cezaevinden çıktı. 12 Eylül'den sonra Türkiye dışında en fazla ilgi toplayan DİSK, Barış Derneği gibi davalar tarihe karışmış sayılır. Fakat TCK 140, 141, 142 ve 163'üncü maddelerinin kaldırılması ile Türkiye'de düşünce suç olmaktan gerçekten çıktı mı?

Bu sorunun yanıtı büyük ölçüde uygulamaya bağlıdır elbette. Gene de şu anda bile bazı tespitlerde bulunmak mümkün. Bugüne dek Türkiye'de düşünsel eylemleri suç sayan başka ceza maddeleri ve özel yasalar yürürlükte kaldı. Bunun içinde 158, 159 (devlet büyüklerine hakaret), 171 (bölücülük yapacak gizli ittifak) ve 311 ile 312 (suça teşvik) maddeleri ie Dernekler Yasası ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Yasası'nı saymak mümkün. Bunun dışında Anti-Terör Yasası'nın 8'inci maddesi ile eski 142/3 (bölücülük propagandası) aynen korunmaktadır (ceza miktarını biraz azaltarak).

Ayrıca yeni yasanın geniş "terör" tanımlamasıyla barışçıl eylemleri "terörist" eylem olarak yorumlaması mümkün hale gelmiştir. Üstelik bundan sonra (illegal) siyasi çalışmalara daha ağır cezalar getirilmektedir.

İç ve dış baskıya ikinci büyük "taviz" idam konusunda verildi. TBMM'de onay bekleyen idam dosyası sayısı 300'ü aştığı bir dönemde, Kasım 1990'da, TCK'nun 13 ayrı maddesine idam cezası yerine ömür boyu hapis cezası konuldu. 60 kişi bu şekilde "ipten" kurtuldu. Anti-Terör Yasası ile geriye kalan 250 "idamlık" için infaz iptal edildi ve belirli bir süre cezaevinde kaldıktan sonra tahliyelerine karar verilmiş oldu.

Ancak adli ve sağ görüşlü mahkumlar için idam yerine 10 yıl ceza süresi belirlenirken, sol görüşlü idamlıklar için bu süre iki mislisine çıkartıldı. 10 yıl en zor koşullarda Diyarbakır, Mamak ve Metris Askeri Cezaevleri gibi zindanlarda kalmış bu insanlara "haydi bir kez daha 10 yıl" demekle bazılarının "infaz hakkımı kullanmak isterim" demelerine neden oldu.

6 Mayıs 1991 tarihi itibarıyla resmi açıklamalara göre 46 bin tutuklu ve hükümlüden 19774'ü serbest bırakıldı. Aralarında 708 siyasi tutuklu ve hükümlü vardı. Yasa çıkmadan önce 459'u sağ görüşlü olmak üzere 3316 siyasi tutuklu ve hükümlü cezaevinde idi. Serbest bırakılanların büyük bir bölümü sağıcılardan oluştuğuna göre solcuların dörtte biri bile tahliye olamadı.

Yurtdışında olup dönmek isteyenler açısından aynı tespiti yapmak ta büyük bir hata değil her halde. Kaba bir tahminle onlardan ancak % 20'si cezaevine girmeden ülkesine dönebilecek. Örneğin 140'dan soruşturmaya tabii tutulan Dursun Akçam dönebiliyor, en iyi olasılıkla 168'ten yargılanacak oğlu Taner 14 yılını yurtdışında tamamlamasına rağmen hala dönemiyor.

Olumlu bir sonuç olarak idama çarptırılmış kişilerin sevinmesi gerekir denilebilir. 8 Nisan 1991 tarihine kadar işlenen suçlardan kimse idama çarptırılmıyacak; yani bu insanlar "ipten" kurtuldu. Ancak üç önemli konuya yanıt verilemedi:

DIŞARIDAKİLER

1. İleride benzer "suçlar" için uygulama ne olacak?
2. Askeri veya devlet güvenlik mahkemelerinde adil olmayan davalarda yargılanmış olanların hakları nasıl iade edilecek?
3. (ve en önemli sorun) İŞKENCE nasıl durdurulacak?

"Terörle Mücadele Kanunu"nun bazı olumlu yönleri olduğuna şüphe yok. Ama aynı zamanda bir sürü olumsuzlukları da içermektedir. Yasada eşitsizlik yaratılmış olmanın dışında basın için oldukça ağır cezalar öngörülmektedir.

En kötü yönü şüphesiz "terör", yani siyasi "suçları" koğuşturana, sanık yakalayan veya soruşturmasını yürüten memurlara "görev gereğince" işledikleri suçlardan ötürü getirilen koruma önlemleridir. Anti-terör yasası yurtdışından gelen eleştirilere yanıt olarak düşünöldüyse bu yönü ile amacına tamamen ters düştüğünü söylemek gerekir. Örneğın Aİ, yasanın yürürlüğe girmesinden 4 gün sonra Türkiye'de işkencenin artacağına dair endişesini dile getirdi.

Kitabımda ifade ettiğim "insan hakları alanında köklü değışiklikler yok" tespitimde fazla yanıldığımı sanmıyorum. Evet, bir müddet idamlar infaz olmaz, bir grup düşünce suçlusu aklanmış sayılır. Fakat ileride yeniden düşünöceden ötürü ceza verilebilir. Siyasiler için adil mahkemeler hala yok ve en önemlisi, uluslararası alanda da Türkiye'nin başbelası olarak kabul edilen işkence artan boyutta devam edecektir.

Kaldı ki, af örgütünün ilgi alanına girmeyen bir çok insan hakları ihlallerini her gün gözlemlemek mümkün. Köylerinden göç ettirilen insanlar, pasaport alamayan yurттаşlar, örgütlenemeyen öğrenciler ve işkence ya da peşin infaz boyutuna ulaşmamış devlet terörü örnekleri çok.

Uzun bir süre insan hakları alanında Türkiye'nin dışından müdahale olanakları aradım. "Dış baskısıyla" ihlalleri durdurmaya çalıştıktan sonra aynı mücadeleyi bu kez Türkiye'nin içinden sürdürmeye karar verdim. İnsan Hakları Derneğı ve onun girişimiyle "işkence görenlere tedavi merkezi" oluşturmaya çalışan Türkiye İnsan Hakları Vakfı bu konuda yurtiçinde uğraş veren kuruluşlar arasında ilk sırada yer alıyor.

Kazandığım deneyimler ve uluslararası ilişkilerimden de istifade ederek bir müddet onlarla beraber bu mücadele içinde bulunabilmem için Nisan 1991 tarihinde Türkiye'ye geldim. Önümüzde gene çetin günler var. Halledilmesi gereken pek çok sorun kesin tavır bekliyor. Son zamanda hem nitelik hem nicelik olarak gücümüz arttığından yavaş da olsa bazı başarılar kazanacağımızdan eminim.